

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

112955

KÜTÜB-İ TİS'A'DAKİ HADİSLERE GÖRE
HÂRİCİLİK

112955

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
TEZ YERLEŞİMİ

Süleyman ÇAM

Danışman
Prof. Dr. Avni İLHAN

İZMİR
2002

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜTÜB-İ TİS'A'DAKİ HADİSLERE GÖRE HÂRİCİLİK

Süleyman ÇAM

Danışman
Prof. Dr. Avni İLHAN

İzmir
2002

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Kütüb-i Tis’a’daki Hadîslere Göre Hâricîlik” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

17.10.2002

Adı SOYADI

Süleyman ÇAM

İmza



TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 26.16.12002 tarih ve 14...sayılı toplantısında oluşturulan jüri tarafından, Lisans Üstü Öğretim Yönetmeliği'nin 18.maddesine göre Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi **Süleyman ÇAM**'ın 'Kütüb-i Tis'a'daki Hadîslere Göre Hâricîlik' konulu tezi incelenmiş ve aday 19...12...2012 tarihinde, saat 14... 'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmasına dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin 60...olduğuna oy ...ile karar verildi.

BASKAN

Prof. Dr. Arzu İlhan

ÜYE

Prof. Dr. Nevzat Akkale

ÜYE

Prof. Dr. A. Mehmet Akal

YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu:

Tez Yazarının

Soyadı: ÇAM

Adı: Süleyman

Tezin Türkçe Adı:

"Kütüb-i Tis'a'daki Hadislere Göre Hâricilik"

Tezin Yabancı Dildeki Adı:

Khawarij According To the "al-Kutub al-Tis'ah"

Tezin Yapıldığı

Üniversitesi: Dokuz Eylül

Enstitü: Sosyal Bilimler

Yıl: 2002

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans:

☒

Dili: Türkçe

Doktora:

☐

Sayfa Sayısı: X+116

Tıpta Uzmanlık:

☐

Referans Sayısı: 149

Sanatta Yeterlilik:

☐

Tez Danışmanının

Ünvanı: Prof. Dr.

Adı: Avni

Soyadı: İLHAN

Türkçe Anahtar Kelimeler:

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1- Hâricîler

1- Kharijities

2- Kütüb-i Tis'a

2- Al-Kutub al-Tis'ah

3- Hadîs

3- Hadith

4- Râvîler

4- Narrators

5- Peygamber

5- Prophet

Tarih: 17.10.2002

İmza:

ÖZET

Hâricîler, İslâm Toplumunun ana bünyesinden kopan, dînî boyutu yanında siyasî boyutu da ön planda olan ve önemli bir hareket olmaları nedeniyle dikkatleri üzerlerine çeken bir fırkadır. Ortaya çıktıkları ilk dönemlerde, radikal görüşleri ve icraatları nedeniyle insanların kin ve nefretlerini kazanmışlardır. Bu sebeple İslâm Tarihine siyasî yönden hasımları olan bir fırka olarak geçmişlerdir.

Çalışmanın giriş bölümünde, araştırmada kullanılan kaynaklardan kısaca bahsedildi. Birinci bölümde, Hâricîlik hareketinin ortaya çıkışındaki siyasî faktörler tartışıldı, ikinci bölümde, Hâricîlik adı, fırkaları, görüşleri ve faaliyetleri ile onların hadîs anlayışları ele alındı.

Araştırmanın temelini oluşturan üçüncü ve son bölümde ise, önce Kütüb-i Tis'a'daki, konu ile ilgili hadîsler tespit edildi, sonra bu hadîslerin sened ve metin yönünden sıhhatleri tartışıldı, daha sonra da Hâricîlerin hadîslerdeki konumu değerlendirildi.

ABSTRACT

Kharijites, have been derived from the Islamic community. Khawarij is an Islamic sect whose the major problem is the political issues. For that reason the sect has been attracted the notice on itself. And in the period they emerged they have been attracted the mankind's anger on them because of their radical ideas and executions. For that reason the Kharijites have been gained being a sect who has enemies.

Although they had emerged after the Prophet Muhammed's death, it is revealed lots of Traditions about them, as if Muhammed said. In this thesis we studied on the health of those Traditions.

It is studied In the first section, the Kharijites' history, ideas and activities.

it is discussed In the second section, the Khawarij's understanding the Tradition; and whether the Traditions invented for them.

In the third and the major section it is ascertained the Traditions related, revealed in the al-Kutub al-Tis'ah; it is discussed the correctness of them. In the consequence, we have decided that those Traditions on Kharijites are set up by enemies of them after the Muhammed's death.

KISALTMALAR

A.Ü.İ.D.	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.İ.F.Y.	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
A.y.	:Aynı yer
A.e.	:Aynı eser
a.g.e.	:Adı geçen eser
b.	:İbn
bkz.	:Bakınız
çev.	:Çeviren
D.E.Ü.İ.F.D.	:Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
der.	:Derleyen
H.z.	:Hazreti
İ.A.	:İslâm Ansiklopedisi
nşr.	:Neşreden
s.	:Sayfa
sad.	:Sadeleştiren
thk.	:Tahkîk eden
trc.	:Tercüme eden
trz.	:Tarihsiz
v.b.	:Ve benzeri

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
TUTANAK	III
TEZ VERİ FORMU	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
İÇİNDEKİLER	VIII

ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	3
ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR	3

I. BÖLÜM

HÂRİCİLİK HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞINDAKİ SİYASÎFAKTÖRLER

1. Sıffin Savaşından Önce Müslümanların Durumu	5
2. Hz. Osman'ın Öldürülmesi	6
3. Hz. Ali Dönemi	9
4. Cemel Savaşı	10
5. Sıffin Savaşı	12
6. Tahkim Meselesi	14
7. Hâricîler'in Hz. Ali'den Ayrılmaları ve Harûrâ'ya Geçişi	15
8. Nehrevân Savaşı	18

II. BÖLÜM

HÂRİCİLİK VE HADİS

A. HÂRİCİLİK ADI FIRKALARI VE GÖRÜŞLERİ	21
1. <i>Hâricilik Adı</i>	21
a. Sarf Yönünden	21
b. Lügat Yönünden	21
c. Terim Yönünden	21
d. Dînî Yönden	22
2. <i>Hâricî Firkaları</i>	24
3. <i>Hâricî Firkaların Görüşleri</i>	26
a. Hâricîlerin Siyasî Görüşleri	27
b. Hâricîlerin İtikâdî Görüşleri	29
B. HÂRİCİLERİN HADİS ANLAYIŞI.....	33
1. <i>HÂRİCİLER VE HADİS</i>	33
2. <i>HÂRİCİLER HADİS UYDURDU MU?</i>	34
3. <i>HÂRİCİLER ALEYHİNE HADİS UYDURULDU MU?</i>	39
4. <i>ER-REBİ' B. HABİB'İN MÜSNEDİ</i>	40

III. BÖLÜM

KÜTÜB-İ TİS'A'DAKİ HADİSLERE GÖRE HÂRİCİLİK

A. İÇİNDE HÂRİCİ ADI GEÇEN HADİSLER	42
“EL-HAVÂRİCU KİLÂBU'N-NÂR” HADİSİ	42
1. <i>Hadîsin Tahrîci ve Sened Yönünden Tahlili</i>	42
2. <i>Hadîsin Metin Yönünden Tahlili</i>	45
B. İÇİNDE HÂRİCİ ADI GEÇMEYEN FAKAT KONUYLA İLGİLİ OLAN HADİSLER.....	48
I. MURÛK HADİSİ.....	48
1. <i>Hadîsin Tahrîci ve Sened Yönünden Tahlili</i>	48
a. Hâricîlerin Dînî Yönlerini Anlatan Rivâyetler	48
b. Hâricîlerin, Müslümanları Öldürüp de Putperestlere Dokunmayacaklarına Dâir Rivâyetler	51

c. Hâricîleri Öldürenlere Ahîrette Büyük Sevap Verildiğine Dâir Rivâyetler....	54
d. Hâricîlerin Alâmetlerine Dâir Rivâyetler	58
e. Hâricîlerin İslâm Dinin’den Çıkacaklarına ve Mahlûkâtın da en Şerlileri Olacaklarına Dâir Rivâyetler	62
2. <i>Hadîsin Metin Yönünden Tahlili</i>	71
a. Hâdisê Kaç Defa Meydana Geldi	71
b. Peygamber’in Ganimetleri Taksimine İtiraz Eden Şahıs.....	72
c. Zü’l-Hüveysira’nın Öldürölmek istenmesi	73
d. Murûk Hadîsiyle Kastedilenler.....	73
II. MİHDAC HADÎSİ	78
1. <i>Hadîsin Tahrîci ve Sened Yönünden Tahlili</i>	78
2. <i>Hadîsin Metin Yönünden Tahlili</i>	85
a. Mihdac’ın Şahsiyeti	85
b. Hadîsin Nehrevân Ehliyle Alakası	86
III. ŞEYTÂNU’R-RADHA HADÎSİ	88
1. <i>Hadîsin Tahrîci ve Sened Yönünden Tahlili</i>	88
2. <i>Hadîsin Metin Yönünden Tahlili</i>	90
IV. MÜTEABBİD HADÎSİ (PEYGAMBERİN, O HÂRİCÎYİ ÖLDÜRÖN DEDİĞİ HADÎS)	91
1. <i>Hadîsin Tahrîci ve Sened Yönünden Tahlili</i>	91
2. <i>Hadîsin Metin Yönünden Tahlili</i>	93
V. PEYGAMBER’İN, “MÜSLÖMANLARIN ARASINA BİR AYRILIK DÜŞTÖĞÖ VAKİT, DİNDEN ÇIKAN BİR TAİFE ZUHUR EDER. ONLARI, İKİ TAİFE’DEN HAKKA EN YAKIN OLAN ÖLDÖRÖR” MEALİNDE SÖYLEDİĞİ HADÎSİ	94
1. <i>Hadîsin Tahrîci ve Sened Yönünden Tahlili</i>	94
2. <i>Hadîs’in Metin Yönünden Tahlili</i>	96
SONUÇ	98
BİBLİYOGRAFYA	102

ÖNSÖZ

İlk dönem İslâm toplumunda Hâricîler, siyasal bir parti olarak ilk kez, Sıffin savaşı sonucunda gerçekleşen Hakem Olayından sonra tarih sahnesine çıkmışlar ve o zamanın gündemine damgalarını vurmuşlardı. Hâricîlerin dînî, siyasî ve itikâdî tartışmalara katılmasıyla ortam yeni bir boyut kazanmış oldu. Çünkü o zamanlar, İslâm toplumunun gündemini, Hz. Osman'a yönelik isyan hareketinden Hz. Ali'nin şehâdetine kadar geçen dönemin dînî ve siyasî konuları oluşturuyordu. İşte böyle bir zamanda İslâm toplumunun ana bünyesinden ayrılan ve siyasî boyutu ön planda olan ilk ve önemli bir hareket olduklarından Hâricîler önem kazanmaktadırlar.

Çalışmamızda, henüz hadîslerin tasnif edilmediği bir dönemde görüşleri ve faaliyetleri açısından İslâm toplumunun kin ve nefretini kazanan siyasal yönü de ağır basan Hâricîleri, Kütüb-i Tis'a'daki hadîslere göre ele almaya çalıştık. Belki ilk bakışta aklımıza Hz. Peygamber zamanında Hâricîler var mıydı? gibi bir soru gelebilir. Hâricîlerin hakem olayından sonra Hz. Ali'yi terkederek ilk defa tarih sahnesine çıktıkları, bilinen bir gerçek olsa da, onlarla ilgili birçok hadîs, hadîs kitaplarında yer almıştır. Bu nedenle çalışmamız, sonradan peygambere isnad edilen ve hadîs kitaplarını da bir hayli işgal eden hadîslere göre Hâricîlere yönelik olmuştur.

Araştırma Kütüb-i Tis'a ile sınırlı olduğu için başta Buhârî ve Müslim olmak üzere; Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce, Dârimî ve Mâlik b. Enes'de geçen konumuzla ilgili bütün hadîsleri taradık. Öncelikle kaynaklarımızı bu kitaplar teşkil etmiştir. Bunların dışında gerektiği yerde diğer hadîs kitaplarından Beyhâkî, Taberânî, Humeydî, Hâkim ve Ebû Ya'lâ'nın hadîs kitaplarına da bakma imkanımız olmuştur.

Araştırma boyunca mümkün mertebe konumuz dışına çıkmamaya, gereksiz ayrıntılara ve tekrarlara girmemeye özen gösterdik. Ancak konunun daha iyi anlaşılması için, konu ile ilgili hadîsleri sebep-i vurûdlarıyla ele almaya çalıştık.

Çalışmamız giriş ile üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde, araştırmada kullanılan kaynaklardan kısaca bahsedildi. Birinci bölümde, Hâricîlik hareketinin ortaya çıkışına kadar meydana gelen siyasî gelişmeler üzerinde kısaca

durduk ve sonra da ikinci bölümde; Hâricîlik adı, fırkaları, görüşleri ve onların hadîs anlayışlarını fazla ayrıntıya girmeden ele almaya çalıştık.

Araştırmamızın temelini oluşturan üçüncü bölümde ise içinde Hâricî ismi geçen ve Hâricî ismi geçmeyip de konuyla ilgili olan hadîsleri, sened ve metin yönünden tek tek ele alıp, imkanlar ölçüsünde değerlendirmeye çalıştık.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, değerli fikirleriyle bize rehberlik eden ve yeterli olanakları sağlayan başta danışman hocam Prof. Dr. Avni İLHAN'a; çalışma esnasında yardımlarını esirgemeyen sayın Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ'e; tezi yazarken kendisine her zaman müracaat ettiğim Doç. Dr. A. Bülent ÜNAL'a; ve yardımcı olan bütün arkadaşlara teşekkür etmeyi borç bilirim.

Süleyman ÇAM
İzmir 2002

GİRİŞ

ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR

Hâricîlerle ilgili pek çok eser, bizzat kendileri tarafından yazılmış olsa da, bu eserler günümüze kadar gelmemiştir..¹ Ancak ilk dönem kaynaklardan Şîî bir müellif olan Nasr b. Müzâhim el-Minkârî (ö:212/827)'nin Vak'atu's-Sıffîn adlı eseri² günümüze kadar gelmiş olup devamlı müracaat edilen kaynaklardandır.

Araştırmamızda, Sünnî tarihçiler tarafından te'lif edilen genel tarih kitaplarından büyük ölçüde yararlanmaya çalıştık. Bunların başında ilk dönem tarihçilerinden İbn Sa'd (ö:230/844)'ın et-Tabakâtü'l-Kübra'sı Hz. Osman ve Hz. Ali dönemleri için geniş bilgi içermektedir. Ahmed b. Yahya el-Belâzûrî (ö:279/892)'nin Ensâbu'l-Eşrâfı Hâricîlerle ilgili en geniş ve en zengin bilgileri ihtiva etmektedir. Yazar genelde Avâne b. Hâkim, Ebû Mihnef, Heysem b. Adiyy ve Medâinî'den alıntılar yapmıştır. Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî (ö:282/985)'nin Ahbâru't-Tivâl adlı eseri ise genel bir tarih kitabıdır. Muhammed b. Yezîd el-Müberred (ö:285/898)'in el-Kâmil fi'l-Lüğa ve'l-Edeb adlı eseri Hâricîlerin zuhûru ve özellikle de Nehrevân savaşı hakkında geniş bilgi vermektedir. Ayrıca yine ilk dönem kaynaklarından İbn Kuteybe'nin (ö:276/889) el-Meârif'i ve Mes'ûdî'nin (ö:346/957) Mürücû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher gibi eserleri faydalandığımız kaynaklar arasında yer almıştır. Mes'ûdî, eserinde Hâricîlerle ilgili önemli bilgiler vermiştir. Bundan sonra Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö:310/922)'nin Târîhu'l-Ümem Ve'l-Mulûk adlı eseri gelmektedir. Taberî eserinde genelde Ebû Mihnef'den alıntılar yapmıştır.

İslâm mezhepleri tarihinin temel kaynaklarından; Eş'arî (ö:324/936)'nin Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn; Bağdâdî (ö:429/1037)'nin el-Fark Beyne'l-Fırak, Şehristânî (ö:584/1153)'nin el-Milel ve'n-Nihal gibi eserlerinden oldukça istifade ettik. Eş'arî, Hâricîlerin zuhûruna çok geniş yer verirken Bağdâdî, muhalif fırkalara aşırı bir taassubla yaklaşmıştır.

¹ Bu eserler için bkz: İbnu'n-Nedîm, Fihrist, Beyrut, 1978, s. 136-137.

² İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 137.

Çalışmamızda bunların dışında Seyf b. Ömer (ö:200/815), Buhârî (ö:256/869), İbnu'l-Cevzî (ö:597/1200), Hamevî (ö:626/1228), İbn Kesir (ö:630/1232), İbnu'l-Esîr (ö:774/1372) ve İbn Haldûn (ö:808/1405) gibi tarihçilerin eserlerinden büyük oranda faydalandık.

Arap kültür ve edebiyatından Câhîz (ö:255/869)'ın el-Hayevân'ı, İbn Abd Rabbih (ö:328 / 939)'in el- 'İkdu'l-Ferîd'i, İbnu'n-Nedîm (ö:385/995)'in el-Fihrist'i ve İbn Ebî'l-Hadîd (ö:655/1257)'in Şerhu Nehci'l-Belâğa'sı gibi eserlere bir nebze olsun göz attık.

Ayrıca, Arap aleminde yapılan çalışmalardan da yeterince yararlanma imkanımız olmuştur. Bunlar arasında başta, Ahmed Emin olmak üzere Accâc, Ebû Zehra, Ebû Zehv, Mu'ammer, Tâlibî, es-Sekkâ, Celî, Abdurrezzak Hüseyn, el-Mûsevî, Nâyif Mahmûd Ma'rûf, Kaadî İyâz, Ahmed Çelebi, Tua'yme, Mustafa Sîbâî, Aliyyü'l-Kârî, Abdu'l-Kahir Şeybe, Rayyıs ve Hamid Dabaşı gelmektedir. Ayrıca Muhammed Kafâfî'nin, Hâricî tarihçisi Kalhâtî'den alıntılar yaparak ve Ethem Ruhi Fığlalı tarafından da dilimize çevrilen "Ebû Sa'd Muhammed b. Saîd el-Ezdî el-Kalhâtî'ye Göre Hâricîliğin Doğuşu" adlı makalesine de göz attık.

Bunların dışında Batılı, W. Montgomery Watt, J. Wellhausen, T. Levicki, R. Strothmann, G. Levi Della Vida, Ignaz Goldziher ve Bernard Lewis gibi İslâm araştırmacılarının bazı eserlerine de baktık.

Türkiye'de ise Hâricîlerle ilgili yapılan çalışmalar oldukça sınırlı olduğundan başta E. Ruhi Fığlalı'nın İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri adlı doktora tezi ile diğer bütün çalışmalarından ve öteki araştırmacıların Hâricîlerle ilgili makalelerinden de yararlandık.

Aynı zamanda İbn Hacer (ö:852/1448), Aynî (ö:855/1454) ve Kastallânî (ö:923/1518) gibi Buhârî'nin şerhlerine ve en-Nevevî gibi de Müslim'in Şerhine baktık. Tabakât kitaplarından başta İbn Ebî Hâtim (ö:327/921)'in "Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl'i olmak üzere İbn Sâ'd (ö:230/844)'in Tabakât'ı, Zehebî (ö:748/1347)'nin Mîzânu'l-İ'tidal fi Nakdî'r-Ricâl'i, İbn Hacer (ö:852/1448)'in Tehzîbu't-Tehzîb'i ve yine Zehebî'nin Tezkiretü'l-Huffâz'ından yararlandık.

Ayrıca burada ismini zikredemediğimiz hadîs edebiyatı, usulu ve tarihi başta olmak üzere bazı kaynaklara da müracaat ettik.

I. BÖLÜM

HÂRİCİLİK HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKIŞINDAKİ SİYASÎ FAKTÖRLER

1. Sıffın Savaşından Önce Müslümanların Durumu

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde adâlet, eşitlik, kardeşlik ve birlik içinde yaşadılar. Böyle bir zamanda Allah, nimetini tamamladı ve İslâm kemâle erdi. Müslümanlar arasında ne bir kavga ne de bir önemli ihtilaf vardı. Ancak Hz. Peygamber, henüz hasta iken Müslümanlar arasında münakaşa başladı. Onun vefatıyla da münakaşalar ve ihtilaflar yıllar geçtikçe artmaya başladı.

Resûlullah'ın vefatı, beraberinde birçok problemleri getirse de Şehristânî ve Bağdâdî'nin nakline göre, imamet meselesi diğer problemleri geride bırakmıştır.¹ Görülüyor ki Peygamber'in vefatından sonra ihtilaflar çıkmışsa da bunlar teferruata dair meselelerdi. Müslümanlar arasındaki birlik, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanı ile Hz. Osman'ın hilafetinin 6. ıncı yılına kadar devam etti. Fakat daha sonra ardarda önemli fitne ve fesatlar çıkmaya başladı. Hz. Osman öldürüldü, Hz. Ali hakkında ihtilâfa düşüldü ve Cemel savaşı meydana geldi.² Aslında böyle kavgaların ve ihtilafların olmasını gayet doğal olarak karşılamak gerekir. Müslümanlar, Peygamber zamanında sorunlarını onunla çözüyorlardı. Ancak Peygamberin ölümüyle, Arapların İslâm öncesi kabîlecilik anlayışı tekrar hortlamıştır. Bunun yanısıra toplumda gelişmemiş bir anlayışın hakimiyetini ve geçmişe özlemi de dikkate alırsak bu tür ihtilafların zuhuru normal görülmelidir. Hele Ebû Bekir, Ömer ve Osman zamanında yapılan fetihlerle İslâm dünyasının sınırları genişlemiş ve çeşitli din, dil, ırk ve kültürlere mensup toplulukların Müslüman olmaları ve bunların İslâm anlayışı ile toplum yeni bir araya girmiştir.

Hz. Osman'ın, hilâfeti döneminde özellikle de hilâfetinin son 6 yılında takip ettiği genel politikalarla halkı memnun edememesi,³ bardağı taşıran son damla

¹ Şehristânî, Mîlel ve'n-Nihal, thk. , M. Seyyid Kîlânî, Beyrut 1975, I, 15-18; Bağdâdî, Mezhepler Arasındaki Farklar, (el-fark Beyne'l-Fırak), s. 15-16, çev.: Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara 1991.

² Çubukçu, Çağatay, İslâm Mezhepleri Tarihi, A.Ü.İ.F.Y., Ankara 1976, s. 6

³ Daha geniş bilgi için Bkz: Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, Çev: Ethem Ruhi Fiğlalı, İstanbul, 1998, s. 12-14

olmuştur. Kısaca sürekli değişen toplumsal yapı ile Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde bazı hâdiseler yaşandı. Bu hâdiseler, halifelerin engin devlet anlayışlarıyla çözülmüştü. Ebû Bekir ve Ömer zamanında devleti ve toplumu sarsıcı çok önemli hâdiseler olmamıştı. Ancak Hz. Ebû Bekir'le başlayan ve Hz. Ömer ve Osman'la devam eden fetih hareketleriyle büyüyen devlet, yapısını değiştirmek zorunda kaldı.

2. Hz. Osman'ın Öldürülmesi

Peygamberin ölümünden sonra ortaya çıkan ve gelişen olaylara Hasan Onat, şu üç faktörün yön verdiğini ileri sürmektedir.

- 1) Kabîlecilik anlayışı,
- 2) Dînî anlayış
- 3) Siyasî anlayış¹,

Devletin yapısını değiştirme zorunluluğuna doğru gittiği bir dönemde Hz. Osman devlet başkanı seçildi ve İslâm tarihinde yeni bir dönem başladı. İslâm ve mezhepler tarihçileri bu dönemi;

- 1) İyi idare dönemi
- 2) Karışıklıklar ve kötü idare dönemi olmak üzere iki kısma ayırmışlardır².

Kaynaklar, Osman'ın hilâfetinin ilk altı yılıyla ilgili herhangi bir rahatsızlıktan söz etmemektedirler. Ancak olayların çıkış sebeplerine baktığımızda, toplumsal çalkantı ve karışıklıkların ilk ortaya çıkış temelinin önceki dönemlerde atıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bernard Lewis'e göre Hz. Osman'ın hilâfetinin son altı yılında siyasî ve toplumsal yapıda hızlı değişimler meydana gelmiştir. Fetihler devam etmiş, devletin sınırları bir hayli genişlemiş, doğuda İran, kuzeyde Anadolu ve batıda da Akdeniz, devletin sınırlarına katılmıştır.³ İslâm devletinin sınırları genişleyince toplumun temelinde problemler ortaya çıkmış, çeşitli ırk, dil ve dinden olan insanlar Müslüman olunca, bunların kazandırdıkları ve kaybettirdikleri ile

¹ Onat, Hasan, Emevîler Devri Şîî Hareketleri, Ankara, 1993, s. 26

² Cevdet Paşa, Ahmed, Peygamberler ve Halifeler Tarihi (Kısas-ı Enbiya ve Tevârîh-i Hulefâ) sad.: Muhsin Bozkurt, İstanbul trz.; M. Ebû Zeha, Tarîhu'l-Mezâhib'l-İslâmiyye, I, 390, Kahire trz; Fırlalı, Hâriciliğin Doğuşu, A.Ü.İ.F.D., XX, 227; Ahmet Turan, İslâm Mezhepleri Tarihi, Samsun, 2000, s. 19

³ Lewis, Bernard, Tarihde Araplar, çev.: H. Duran Yıldız, İstanbul, 1979, s. 68-69

beraber Hicâz, Irak ve Mısır gibi bölgelerde ihtilaflar ve karışıklıklar meydana gelmiş, İslâm toplumu çeşitli kamplara ayrılmıştır¹.

Bütün bu gelişmelerden sonra toplumda hoşnutsuzluklar meydana geldi, günden güne fitneler genişledi ve yayıldı. Böylece Osman'ın idaresinin zayıflamaya başlaması kaçınılmaz oldu. Bu olayların nedenlerini genel olarak şöyle özetleyebiliriz:

1) Hz. Osman'ın önemli bölgelerin valiliklerini akraba ve yandaşlarına vermesi ile başgösteren rahatsızlıklar².

2) Hz. Osman'ın yaşlı ve yumuşak huylu olması

3) Emevîlerin makamların çoğunluğunu ele geçirmesiyle, özellikle Haşim Oğullarının gönüllerinin kırılması sonucu ortaya çıkan rekabet ve ayrılıklar³

4) İslâm fetihlerinin genişlemesiyle daha evvel düşman olan ve sonra da Müslüman olup içten içe Müslümanlara düşmanlık besleyen Abdullah b. Sebe gibi Yahudi, Hristiyan ve İranlıların, kargaşaları körüklemeleri ve özellikle de Irak, Mısır Hicaz ve Suriye gibi bölgelerde Hz. Osman'a muhalif olarak faaliyet göstermeleri⁴

5) Hz. Osman'ın belli şahıslara Irak'ta toprak bağışında bulunması⁵

6) Hz. Osman'ın belli durumlarda Kur'ân'ın emrettiği cezaları uygulamada başarısız kalması⁶

7) Önceleri çölde özgür bir hayat yaşayan bedevî topluluğun, kent ve sınır boylarına yerleşerek, yerleşik hayata uyum sağlamada zorlanmaları, bu nedenle de devlet disiplinine karşı isyan etmeleri ve eski yaşamlarına özlem duymaları,⁷

Bu sebeplerle Basra ve Kûfe'liler başta olmak üzere bir grup isyancı, Hz. Osman'ı şehit etti.(18-Zil-Hicce 35/17 Haziran 656)⁸ Vaglieri, Hz. Ali'nin,"Hz.

¹ Hizmetli, Sabri, "Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", A.Ü.I.F.D., XXVII, 167, Ankara 1985

² Taberî, Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk, Beyrut 1987, V, 86; Ahmed Cevdet Paşa, Peygamberler ve Halifeler Tarihi, I, 367; Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, s. 13; Fırlı, Hâriciliğin Doğuşu, A.Ü.I.F.D., XX, 228

³ Watt, Teşekkül Devri, s. 13

⁴ Fırlı, Hâriciliğin Doğuşu, XX, 231

⁵ Geniş bilgi için bkz. Taberî, Tarih, V, 59-142, Watt, Teşekkül Devri, s. 11-12; Hüseyin Algül, İslâm Tarihi, İstanbul, 1986, II, 405-416; Fırlı, İbadîyenin Doğuşu ve Görüşleri, Ankara, 1983, s. 34-39

⁶ Watt, Teşekkül Devri, s. 13; Kafâfî, Hâriciliğin Doğuşu, s. 181

⁷ Watt, Teşekkül Devri, s. 13-14

⁸ Taberî, Tarih, V, 142; İbn Sa'd Tabakâtü'l-Kübra, Beyrut, III, 65-66; Ahmet Cevdet Paşa, Peygamberler ve Halifeler Tarihi, I, 386

Osman'ın şerîata soktuğu bidatlar nedeniyle öldürüldü" dediğini iddia etmektedir¹. Böylece Watt, Hz. Osman'ın şehadetini bir dizi problemlerin ilki olarak görmüştür.²

Hz. Osman'ın öldürülmesi ile İslâm toplumunda İbni Kesîr'e göre "Fitne Kapısı"³ bir daha hiç kapatılmamak üzere açıldı⁴. İslâm öncesinden başlayıp Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle doruk noktaya çıkan Emevî-Haşimî çekişmelerini göz önünde bulundurursak bu olayların tamamen siyasî menfaat ve post kavgasından ibaret olduğu anlaşılır⁵.

Çubukçu, Osman'ın katliyle Müslüman toplumun; Hz. Ali taraftarları, Hz. Osman taraftarları, Tarafsızlar ve Kararsızlar olmak, üzere dört gruba bölündüğünü söylemiştir⁶.

Müslümanlar böyle bir zamanda, tarihlerinin en karmaşık ve en hareketli bir dönemini yaşadılar. Burada asıl üzerinde durulması gereken mesele, Hz. Osman'ın şehit edilmesinde Hâricîlerin parmağının bulunup bulunmadığı meselesidir. Bu konuda Taberî bize yol göstermektedir. Taberî'ye göre Kûfe ve Basra'da karışıklık çıkaran Kurrâ arasında ilk Hâricî reislerinden Hurkus b. Zuheyr es-Sâ'dî ve Zeyd b. Husayn et-Tâî de bulunmaktadır⁷.

Taberî'nin bu naklini dikkate aldığımızda Hâricî fikrinin Hz. Osman aleyhtarı fitneden zuhûr ettiğini ve ilk Hâricîlerin de âsîler arasında bulunduğunu belirtsek de Hz. Osman'ı öldürenlerin tamamının Hâricî olduğunu söyleyemeyiz. Bu konuda Watt, Hz. Osman'ın öldürülmesini, ileride asıl Hâricî hareketin bir zemini oluşturduğu görüşündedir⁸. Adnan Demircan da Hz. Osman'ın öldürülmesiyle sonuçlanan olaylardan hareketle, bunun ilk Hâricî hareketi olabileceğini düşünmektedir.⁹ Ahmet Akbulut ise bu görüşlere katılmayarak olaya farklı bir biçimde yaklaşmıştır. Ona göre; Hz. Osman, Hâricîler tarafından öldürülmediği gibi sonradan Hâricî olanlar tarafından da öldürülmemiştir. Hz. Osman, vurdum duymazlığı neticesinde çılgına

¹ Vaglieri, Laura Veccia, "Ali-Muâviye Mücadelesi ve Hâricî Ayrılmasının İbadî Kaynakların Işığında İncelenmesi", çev.: Fiğlalı, A.Ü.İ.F.D., XIX, 148, Ankara 1973.

² Watt, Teşekkül Devri, s. 14

³ İbn Kesîr, Kitâbu'l Muhtasar fî Ahbâ'î'l-Beşer, Beyrut, I, 170

⁴ Wellhausen, Julius, Arab Devleti ve Sükutu, çev.: Fikret Işıltan, Ankara, 1963, s. 24

⁵ Sarıçam, İbrahim, Emevî-Hâşimî İlişkileri, Ankara, 1997, s. 249

⁶ Çubukçu, İbrahim Agah, "Mu'tezile ve Akıl Meselesi", A.Ü.İ.F.D., XII, 51, Ankara. 1964.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Taberî, Tarih, V, 85-180

⁸ Watt, Teşekkül Devri, s. 14

⁹ Demircan, Adnan, Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri, s. 87

dönen, Medinelilerin de desteğini alan, taşradan gelen Müslümanlarca öldürüldü. Ancak Hâricîler sonradan bu kahramanlığı sahiplenmişlerdir¹.

Hiz. Osman'ın öldürölmesi olayına meşhur Hâricî tarihçisi Kalhâtî ise şöyle bakmaktadır: "Bütün Müslümanlar, Hiz. Osman'ın öldürölmesinde, yaptığı adâletsizlik ve bid'atlar dolayısıyla hemfikirdirler. Hiz. Osman, Allah'ın kitabındaki hükümleri terk edip, Hiz. Peygamberin sünnetine ve önceki iki halifenin uygulamalarına aykırı icraatta bulununca Müslümanlar da ona karşı ayaklandılar".²

Sonuç olarak; ne olursa olsun, Hiz. Osman'ı ister Hâricîler, ister bir başka fırka öldürsün, onun şehid edilmesinden sonra, İslâm Toplumunun temelini sarsmak emeli peşinde koşanlara Müslümanlarca müsait bir zemin hazırlanmış oldu³.

3. Hiz. Ali Dönemi

Hiz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra tabi ki Müslümanlar bir süre başsız kaldılar. Hiç kimse böyle karmakarışık ve iç huzurun bozuk olduğu bir dönemde halife olmak istemedi. Bu durumdan rahatsız olan ve Hiz. Osman'ı şehid eden isyancı grub, Medîne'lileri zorlayıp, Mescid-i Nebevî'de toplanan Müslümanlara Hiz. Ali'yi halife seçtirdilerse de her tarafta tanınmadı.⁴ Aslında böyle bir zamanda Hiz. Ali'nin halife olması, onun hilâfetinin şanssız bir döneme rastladığını gösteriyor. Çünkü Hiz. Ali, istikrarı ve iç huzuru bozulmuş bir yönetimi devralmakla ateşten gömleği giymiş oluyordu. Hiz. Ali'nin çözmesi gereken ama çözümü çok zor olan iki önemli meselesi vardı. Birisi, Hiz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılması, diğeri ise Şam Valiliğini terketmeyen Muâviye.

Hiz. Ali'ye göre, Hiz. Osman'ın katillerini bulup cezalandırması çok zor bir meseleydi. Çünkü Hiz. Osman'ı öldürenler büyük bir kitleydi.⁵ Aynı zamanda ortada belli bir katil de yoktu. Sayıları iki bin beş yüzü aşan⁶ ve hatta başka bir rivâyette on bine yakın bir isyancı kitle, "Osman'ı hepimiz öldürdük" diyorlardı⁷. İşte böyle bir durumda Hiz. Ali'nin onlarla uğraşması gerçekten çok zor bir meseleydi. Hiz. Ali, katil

¹ Akbulut, Ahmet, Sahâbe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelâmî problemlere Etkileri, Ankara, 1992, s. 197

² Kafâfî, Muhammed, "Kalhâtî'ye Göre Hâricîliğin Doğuşu", çev.: Fığlalı, A.Ü.İ.F.D., XVIII, 180-181, Ankara 1972.

³ Tunç,Cihad, Sistemetik Kelâm, Kayseri, 1994, s. 7

⁴ İbn Sa'd, Tabakât, III, 31; Watt, Teşekkül Devri, s. 14

⁵ Akbulut, Ahmet, Sahâbe Devri Siyasî Hadiseler, s. 199

⁶ Kutluay, Yaşar, İslâm ve Yahudi Mezhepleri, A.Ü.İ.F.D.Y., Ankara, 1965, s. 41

⁷ Dîneverî, Ahbârü't-Tivâl, Kahire, 1960, s. 163

olayını tasvip etmemiş olsa da katilleri cezalandırmak için ciddi bir adım da atmamıştı¹. Sahâbe de Hz. Osman'ın katli meselesine gereği kadar sahip çıkmamıştı.² Böyle bir ortamda Talha ve Zübeyr başta olmak üzere bir çok kesim katillerin bulunup cezalandırılmasını istemişlerdi. Ancak Hz. Ali, hemen harekete geçmeyerek durumu ağırdan aldı.³ Burada Hz. Ali, hem kargaşanın büyümesini önlemek, hem de toplumu parçalamadan meseleyi çözmek için iktidarın güçlenmesini bekledi.⁴

Diğer yandan çözülmesi gereken bir ikinci mesele de, Hz. Osman zamanında iyice güçlenip fırsat bekleyen⁵ Şam Valisi Muâviye meselesiydi. Hz. Ali'ye beyat'ı reddeden Muâviye, Hz. Ali'nin, katilleri cezalandırma hususunda başarısızlığını fırsat bilip, maktûlün intikamını üstlenmiş ve yakın akrabası olduğu iddiasında bulunmuştu.⁶

4. Cemel Savaşı

Hz. Osman zamanında ekilen fitne tohumları, Hz. Ali zamanında ortaya çıkan ve Müslümanları karşı karşıya getiren kanlı facialarla tamamen yeşermiş oldu.⁷ Görünüşte Hz. Ali lehine çalışan Talha ve Zübeyr, umduklarını bulamayınca darılmışlardı. Bu durumu hazmedemeyen⁸ bu iki şahıs Mekke'ye gitmeyi tercih ettiler. Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'e valilik görevini vermemekle hilâfetin ilk siyasî hatasını yapmıştır.⁹ Çünkü Talha ve Zübeyr'in de halife olma hakları vardı. Akbulut, Halife olabilecek bu gibi şahıslara valiliğin bile verilmemesini onur kırıcı bir tavır olarak görmektedir.¹⁰ Bir rivâyete göre Peygamberin sağlığında ifk hâdisesinde Hz. Ali'nin tavrından dolayı ömür boyu kırılan¹¹ Hz. Âişe safına, Talha ve Zübeyr de

¹ Watt, Teşekkül Devri, s. 14-15

² Akbulut, Ahmet, Sahâbe Devri Siyasî Hadiseler, s. 199

³ Demircan, Adnan, Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri, s. 87

⁴ Aynı yer

⁵ Akbulut, Sahâbe Devri, s. 199

⁶ Watt, Teşekkül Devri, s. 15

⁷ Tunç, Cihad, Sistemik Kelâm, s. 7

⁸ Akbulut, Sahâbe Devri, s. 201

⁹ Akbulut, a.g.e., s. 203

¹⁰ Akbulut, Aynı yer

¹¹ Seyf b. Ömer, el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel, der., Ahmed Râtıb Armûş, Beyrut, 1986, s. 18

katılınca, bunlar bir araya gelip, Basra'ya gittiler.¹ Burada Âişe, Talha ve Zübeyr, Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmamakla suçladılar.² Fığlalı; Ali'nin Osman'ın katillerini gerçekten de cezalandırmak isteğinde şüphesi olmadığını söyler ve ilave eder. "Âişe, Talha ve Zübeyr, Osman'ın kanını talep konusunda gerçekten de samimi olsalardı halifenin karşısında değil, safında olmaları gerekirdi".³

Sebebler ne olursa olsun gelişen olaylar, Hz. Ali'yi bir tarafa, Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'i de diğer tarafa getirdi. Bunun önüne geçmek için artık vakit çok geçti. Zamanla yaşanan siyasî karışıklıklar ve bunların uzantıları farklı bir şekilde Hz. Ali'nin karşısına çıkmıştı.⁴ Neticede Âişe, Talha ve Zübeyr Basra'da cahil ve serseri takımını saflarına katmayı başardılar ve bir çok Müslümanı da öldürdüler.⁵ Buna karşılık olarak Hz. Ali de Medine'de kalamayacağını düşünerek, Onları Irak'a doğru takip etti. On iki bin Kûfeli kendisine iştirak etti. Sonra Basra üzerine yürüdü. İki ordu el-Huneybe denilen yerde karşılaştılar. Birkaç defa barış teşebbüsünde bulundularsa da Seyf b. Ömer'deki bir rivâyete göre Abdullah b. Sebe, Hâricîlerin önde gelen isimlerinden bazılarıyla bir araya gelip gizli bir toplantı yapmış ve bu girişimleri boşa çıkartarak iki taraf arasında savaşın çıkmasına sebep olmuştur.⁶ Yapılan Cemel savaşında (14 Cemâziyel-Âhir 36/9 Aralık 656) Talha ve Zübeyr de hayatlarını kaybederek Âişe taraftarları yenilgiye uğradı.⁷

Cemel savaşı, İslâm tarihinde birçok problemleriyle beraber ilk kez Müslümanları karşı karşıya getirdi. Bu savaşta Talha ve Zübeyr gibi ileri gelen bir çok sahâbî şehid oldu. Hz. Ali'nin önündeki Hz. Âişe problemi kalktı.

Bu savaşta ölen ve öldürülenlerin Müslüman olması nedeniyle, bunların Allah katındaki yeri ve ahiretteki konumları tartışma meselesi oldu. Bu tartışmalar zamanla ilerleyerek itikâdî mezheplerin ve çeşitli siyasî akımların ortaya çıkmasına neden oldu.⁸ Bu konuda İbn Abd Rabbih'den gelen şu rivâyet dikkatimizi çekmiştir. Bu rivâyete göre Hâricîler, Cemel savaşında Hz. Ali'nin saflarında yer almışlar ve savaş sonunda ganimet meselesinde Hz. Ali'ye itiraz etmişlerdir.⁹ Yine Bağdâdî'deki bir

¹ Geniş bilgi için bkz: Mustafa Fayda, "Âişe", T.D.V.İ.A., II, 201-205, İstanbul.1989.

² Mes'ûdî, Murûcuz'z-Zeheb, II, 336

³ Fığlalı, Hâricîliğin Doğuşu, s. 234-235

⁴ Günal, Mustafa, Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset, İstanbul, 1998, s. 64

⁵ Kafâfî, Hâricîliğin Doğuşu, s. 181

⁶ Seyf b. Ömer, el-Fitne, s. 147

⁷ Geniş bilgi için bkz.: İbn, Sa'd, Tabakât, III, 32; Wellhausen, Julius, Arap Devleti ve Sükutu, s. 24-25

⁸ İzutsu, Toshihiko, İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı, çev.: Selahattin Ayaz, İstanbul, 1984, s. 16

⁹ İbn Abd Rabbih, el-İkdu'l-Ferîd, IV, 331, thk.: A. Emin, A. ez-Zeyn el-Ebyârî, Kahire ,1940-1953;

rivâyete göre Hâricîler, Hz. Ali'nin Cemel'deki ganimetle ilgili tutumundan dolayı Nehrevân savaşı öncesi intikam almak istediklerini söylemişlerdir¹.

5. Sıffîn Savaşı

Hz. Ali için, Talha ve Zübeyr'in hayatlarını kaybettikleri Cemel savaşından sonra sıra Muâviye meselesini çözmeye gelmişti.² Ve sonunda Hz. Ali askerî hazırlıklara başladı.³ Çünkü Muâviye, Ali'den, Kur'ân'ın haksız yere öldürülmüş bir kimsenin en yakın akrabasına tanıdığı kısas hakkı hükmüne dayanarak, Osman'ın katillerini istemekte hâlâ ısrar etmekteydi.⁴ Oysa Hz. Osman'ın kanından Hz. Ali sorumlu değildi ve O da bu olayı tasvip etmiyordu. Aynı zamanda sorumluların cezalandırılmasını da istiyordu⁵.

Hz. Osman'ın katillerinin bir an evvel cezalandırılmasını isteyen Muâviye, ne yazık ki Ali'ye yardımcı olmak yerine onu sorumlu tuttu. Oysa Muâviye, daha Osman'ın sağlığında hilâfet makamını elde etmeyi aklına koymuştu bile⁶. Çünkü Muâviye'nin asıl niyeti, siyasî emellerini gerçekleştirmek için Hz. Osman'ın kanını kullanmaktı.⁷ Hz. Ali de Muâviye'nin bu tutumundan dolayı onu devamlı olarak küçümsedi.⁸ Hz. Ali'ye karşı, Muâviyenin bu politik tavrının arkasında, Emevî-Hâşimî çekişmeleri yatmaktadır⁹.

Sebeb ne olursa olsun, neticede Hz. Ali ile Muâviye'nin ordusu, İslâm tarihinde Müslümanları ikinci defa Sıffîn'de¹⁰ karşı karşıya getirmiştir. (Safer 37/ Haziran 657) Hz. Ali zafere yaklaşmak üzereyken Muâviye çare aramaya başladı. Siyasî dahiliği ile meşhurlaşan Amr b. el-Âs, ona şöyle bir taktik önerdi. Buna göre;

Bağdâdî, s. 57

¹ Geniş bilgi için bkz. Bağdâdî, s. 57

² Watt, Teşekkül Devri, s.15

³ Fırlı, Hâricîliğin Doğuşu, A.Ü.İ.F.D., XX., 238; Akbulut, Sahâbe Devri, s. 228

⁴ Vaglieri, "Ali-MuâviyeMücadelesi", A.Ü.İ.F.D., XIX, 148

⁵ Fırlı, Hâricîliğin Doğuşu, A.Ü.İ.F.D., XX, 239; Ahmet Turan, İslâm Mezhepleri Tarihi, s. 30

⁶ Çağatay, Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, s. 12.

⁷ Demircan, Hâricîlerin Siyasî faaliyetleri, s. 93

⁸ Demircan, a.g.e.

⁹ Onat, Hasan, Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'ân'ın Rolü, I. Kur'ân Sempozyumu, Ankara 1994, s. 425

¹⁰ Fırat'ın batı kıyısına yakın, Rakka'nın batısında Rakka ile Balis arasında bir yerdir. Hz: Ali ile Muâviye arasında çıkan savaşlarda meşhur olmuştur. Bkz.Yâkut el-Hamevî, Mu'cemü'l-Buldan, III, 414-415, Beyrut 1957

Mızrakların ucuna Kur'ân sayfeleri takılarak, karşı taraf Kur'ân'ın hakemliğine davet edilecekti.¹ Netice de böyle oldu. Ancak iyi bir komutan olan Hz. Ali bunun bir tuzak olabileceğini anlamıştır. Fakat mızrak uçlarına takılan Kur'ân mushafları orduyu etkileyerek tereddüte düşürmüştü. Bunun neticesinde ordu, bunu kabul edip etmeme hususunda ihtilafa düştü. Amr b. el-Âs'ın Muâviye'ye önerdiği taktik, savaşın kaderini değiştirmek üzereydi. İhtilaflar ve çekişmeler ordu içinde gittikçe büyümeye başladı. Hatta Ali'nin ön saflarında çarpışan oldukça disiplinsiz ve mutaassıp² kimselerden oluşan Kurrâ bile bundan etkilenmişti.³ Hz. Ali, onlara ne kadar savaşa devam edin dedi ise de başarılı olamadı.⁴ Daha da ileri giden Kurrâ, hakeme razı olması için Ali'yi ölümle tehdit etti.⁵ Hz. Ali'yi tehdit eden bu grup daha sonra Hâricîlerin saflarına katılmıştır.⁶ Hz. Ali, çekişmelerin ve ihtilafların önüne geçmek için ordusunu ikna etmede başarılı olamadı ve sonunda tahkime istemeyerek razı oldu.⁷ Bundan sonra Ali'nin ordusu ikiye bölündü.⁸ Aslında Hz. Ali, İslâm devletinin başkanı olduğu halde buyruğu altındaki biri ile hakemlerin hakemliğini kabul etmekle büyük siyasî hataya düşmüştür.⁹

Bazı kaynaklarda Sıffin'de Kur'ân'ın hakemliğini isteyen ve Hz. Ali'yi de buna zorlayanların Hâricîler olduğu nakli geçmektedir.¹⁰ Çünkü Hâricîler, Osman'a karşı nasıl tavır takındılarsa aynısını Hz. Ali'ye de takınarak Ondan kopmak için kararlılıklarını ortaya koydular.¹¹

Kaynaklardan anlaşılan, Sıffin'de Hâricîler Hz. Ali'yi tahkime zorlamışlar, hatta ölümle bile tehdit etmişler¹² ve Hz. Ali'nin bütün uğraşlarına rağmen Hâricîler, Hz. Ali'den kopmak için bütün yolları denemişlerdir. Neticede, Hz. Ali tahkimi kabul

¹ Geniş bilgi için bkz., Taberî, Târîhu'l-Ümem, VI, 26-27

² Ahmet Emin, Fecru'l-İslâm, s. 256; Wellhausen, Arap Devleti ve Sükutu, s. 26

³ Fığlalı, "İslâm Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri", A.Ü.I.F.D., XXVI, 353, Ankara, 1983

⁴ Ebû Zehra, Muhammed, Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, I, 65, Kahire trz.

⁵ Bkz. Minkarî, Vak'atu's-Sıffin, s.478-479

⁶ İbn Sâ'd, Tabakât, IV, 255-256

⁷ Emin, Ahmed, Fecru'l-İslâm, Kahire, 1965, s. 256

⁸ Minkarî, Vak'atu's-Sıffin, s. 478-479

⁹ Santi Paul, "İslâm'ın Başlangıcında Belli Başlı Siyasî ve Felsefî Akımlar", A.Ü.I.F.D., V, 32, çev.:M. Sait Yazıcıoğlu Ankara 1982

¹⁰ Şehristânî, Mîlel, I, 115; Ayrıca bkz. İbn Ebi Hadîd, Şerhu Nehci'l-Belâğâ, thk.: Muhammed Ebû Zehra, Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, I, 458-465, Heyet, Beyrut 1983

¹¹ İlhan, Avni, "el-Emru Bi'l-Mâ'rûf ve'n-Nehyü Ani'l-Münker", D.E.Ü.I.F.D., III, 106, İzmir 1986.

¹² Minkarî, Vak'atu's-Sıffin, s. 478-479

etmekle kaybeden, Hâricîler kazanan taraf, asıl kazançlı çıkan ise savaşı kaybetmek üzere olan Muâviye olmuştur.

6. Tahkim Meselesi

Hiz. Ali, istemeyerek hakeme razı olmasından sonra taraflar kendi temsilcilerini seçme arayışına girdiler. Ne var ki bu temsilci seçimi de Hiz. Ali safında yine sıkıntı yarattı. Muâviye, Amr b. el-Âs'ı tercih ederken Hiz. Ali de ibn Abbas'ı¹ veya el-Eşter en-Nehâî'yi² tercih etmişti. Ancak Irak'lılar Hiz. Ali'nin bu teklifine karşı çıkarak Ebû Musa el-Eş'arî'nin temsilci olmasını istiyorlardı.³ Fakat Ebû Musa el-Eş'arî'nin yerine kendi hakemliğini kabul ettirmek isteyen Ahnef b. Kays başarılı olamadı.⁴ Nihayetinde, yapılan tartışmalar sonucu Eş'as b. Kays liderliğindeki bir grup, Ebû Musa el-Eş'arî'nin Hiz. Ali'nin temsilcisi olmasında ısrarcı olunca, Hiz. Ali de tahkimden önce olduğu gibi yeni bir ayrılığın çıkmasına imkan vermemek için bu teklifi yine istemeyerek kabul etti.⁵ Ahmet Akbulut, Ebû Musa el-Eş'arî'nin temsilciliğinde direnen bu grubun sonradan Hâricî olduklarını iddia etmektedir.⁶

Sonuçta, Hiz. Ali istemese de Ebû Musa el-Eş'arî, Ali'nin tahkim temsilcisi oldu.⁷ Tahkim ve temsilci seçimini Wellhausen şöyle değerlendirmektedir: "Muâviye'nin fikir adamı olan Amr, Kur'ân'ı kullanarak kesin bir yenilgiyi bertaraf eylediği gibi problemin çözümünü hakemlere havale ederek diplomatik yünden de büyük bir başarıya imza atmıştır. Hiz. Ali ise, dindar lakin diplomasiye nüfuzu olmayan kimselerden dolayı da mağlubiyete doğru ilerlemiştir."⁸

Hakemlerin seçiminden sonra taraflar tahkime imza attılar.(Şaban 38/Ocak 659). Burada yapılan konuşmalara yer vermiyoruz. Neticede Eş'as b. Kays el-Kindî andlaşma metnini Hiz. Ali'nin ordusu içinde okumaya başlayınca, "Hüküm ancak Allah'ındır."⁹ diyerek tahkime karşı çıkanlar oldu.

¹ Minkarî, s. 189

² Minkarî, s. 499

³ Minkarî, s. 189

⁴ Minkarî, s. 501; Ahmet, Önkâl, "Ahnef b. Kays", T.D.V.İ.A., II, 174, İstanbul 1989

⁵ Minkarî, s. 501

⁶ Akbulut, Ahmet, "Hâricîlerin Siyasî Görüşleri", A.U.İ.F.D., XXXI, 336

⁷ Wellhausen, Julius, el-Havariç Ve's-Şia, s. 4, çev.: Abdurrahman Bedevî, Kahire, 1958

⁸ Wellhausen, Arap Devleti, s. 26

⁹ Maide âyet 44

Muhâlif grup bu sefer de meselenin çözümü için tahkime karar veren Hz. Ali'yi suçladı. Hz. Ali, varılan sonuçlara daha fazla dayanamayıp ordusuyla Kûfe'ye döndü. Hz. Ali'nin saflarını terkeden Hâricîler de Kûfe köylerinden biri olan Harûrâ'ya döndüler.¹ Bu sırada adları Hâricî değil, Harûriyye idi.² İşte İslâm tarihinde Hâvâriç adıyla anılan zümre bunlardır. Bu hâdiselerle artık İslâm tarihinde siyasî ve itikadî bir mezhep zuhur etmiş oldu.³

Hâricîlik, Tahkimden evvel, Müslümanların zihnini meşgul eden fikirler ve ortaya çıkan gruplar dikkate alındığında bir defada ve aniden ortaya çıkan bir grup değildir.⁴ Gerçekte Hâricîlik, siyasî ve itikadî bir zümre olarak Sıffîn savaşında, hakem meselesinde ortaya çıkmıştır.⁵ Böylece İslâm tarihinde ilk siyasî parti, tahkim meselesinden sonra Hâricîler tarafından kurulmuş oldu.⁶

Netice olarak, tahkim meselesi, Müslümanlar arasına barış getirecek yerde, işleri daha da karıştırmış, bir cephede savaşan Hz. Ali'ye, bir cephe daha açarak onu, iki cephede savaşmak zorunda bırakmıştır.⁷

7. Hâricîler'in Hz. Ali'den Ayrılımları ve Harûrâ'ya Geçişi

Bir grup Müslüman, hakem olayındaki tutumlarından ve Muâviye'nin Müslüman kanı akıttığını ve uzlaşmaya yanaşmadığını ileri sürerek, Ali'den Muâviye'ye karşı savaşı yeniden başlatmasını istedilerse de, Ali buna razı olmadı. Wellhausen, onların bu tutumlarını bir pişmanlığın ifadesi olarak görmektedir.⁸ Onlar, vicdanen rahatsız olmada haklıdırlar. Çünkü savaşı kazanmak üzere oldukları halde, Hz. Ali'yi tahkime zorlayarak bozguna uğramışlar ve hata yaptıklarını anlamışlardı. Yani onlar pişmanlıklarını dile getiriyorlardı. Onların bu pişmanlık psikolojileri, tıpkı "Tevvabûn Haraketi"ne benzemektedir.⁹ Bu nedenle de Hz.

¹ Hâricîlerin ilk defa bir araya geldikleri bir yer olup Kûfe yakınlarında bir köydür. Bkz. Yakut el-Hamevî, Mûcemu'l-Buldan, II, 245

² Geniş bilgi için bkz. Taberî, Tarih, V, 37-38; Bağdâdî'ye göre Hâricîler, Kûfe'ye döndüklerinde sayıları 12.000 kişiydiler. bkz. Bağdâdî, s. 56; Fırlalı, İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri, s. 57

³ Rayyis, M. Ziyaeddin, İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi, çev.: İbrahim Sarıms, İstanbul, 1995, s. 60

⁴ Fırlalı, İbadiye'nin Doğuşu, s. 54

⁵ Fırlalı, İbadiye'nin Doğuşu, s. 53-54

⁶ Fırlalı, Hâricîliğin Doğuşu, A.Ü.İ.F.D., XVII, 249

⁷ Rayyis, İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi, s. 61

⁸ Wellhausen, Arab Devleti, s. 26-27

⁹ Bu hareket için bkz., Onat, Hasan, Emevî Devri Şîî Hareketleri, s. 65-93

Ali'den, yaptığı hatadan vazgeçip tevbe etmesini istemişlerdi. Ancak Hz. Ali, onların bu teklifini reddetti. Bunun üzerine Ali'nin ordusundan ayrılıp onu küfürle suçladılar.¹ Hatta Ali'nin ordusundaki bazı Kurrâ da bu gruba katıldı.² Bunlar Allah'ın işinde insanların hüküm vermesine karşı çıktıklarını³ belirterek, "Hüküm Ancak Allah'ın" sloganını benimsediler. Aynı zamanda Hz. Ali'nin de tevbe etmesini istediler. "Şayet tevbe edersen seninle birleşiriz düşmanla savaşıyoruz"⁴ dediler.

Hz. Ali'den ümidini kesen⁵ Ali'yi Kûfe'de suçladıktan sonra, Ali ile Kûfe'ye gitmeyerek sayıları oniki bin civarındaki bu grup Harûra da bir araya geldiler.⁶ Bunlar artık yeryüzünde iyiliği emreden ve kötülüğü yasaklayan Allah'ın dâîleri olmuşlardır.⁷

Böylece artık İslâm tarihinde yeni bir dönem açan Hâricîlik hareketi, başlamış oldu. Bu zümreleşme hareketi, Sıffîn savaşı sonunda ortaya çıkmıştır.⁸ Meşhur Hâricî tarihçisi Kalhâtî'ye göre, Ali'yi terk ederek Harûra'da toplananlar arasında, Müslümanların ileri gelenleri, (Hâricîlerin), Fakihleri, Kurrâları, alimleri ile Peygamberin seçkin ashabı yer almıştı.⁹ Toplananların arasında Abdullah b. Vehb er-Râsibî, Hurkus b. Zuheyr es-Sâ'dî, Zeyd b. Husayn et-Tâî, Hamza b. Sinan el-Ezdî, es-Sülemî gibi muhacir ve ensardan bir çok kimse vardı.¹⁰ Bu arada Hârûra'da toplananların başında Abdullah b. el-Kevvâ ile Şeb'es b. Rib'î bulunuyordu.¹¹ Müberred'de geçen bir rivâyete göre onların bir niyeti de Medâin'e gitmekti.¹² Hz. Ali, Hârûra'da toplananların yanına giderek onlara haklı olduğuna dair delilleri ileri sürdüysen de İbnu'l-Kevvâ ile onun bazı arkadaşlarını safına katmaktan başka bir şey

¹ Bağdâdî, s. 55; A. Emin Fecru'l-İslâm, s. 256

² Ahmed Emin, Fecr, s. 256

³ Vaglieri, "Ali Muâviye Mücadelesi", A.Ü.İ.F.D., XIX, 149

⁴ Ahmed Emin. Fecr, s. 256

⁵ Bağdâdî, s.55-56; Kafâfî, Hâricîliğin Doğuşu, A.Ü.İ.F.D., XVIII, 184; ayrıca bkz. İbnu'l-Cevzî, Telbîsu İblîs, s.91, nşr.: M. Mehdi İstanbul, Şam, 1976

⁶ Kafâfî, Hâricîliğin Doğuşu, A.Ü.İ.F.D., XVIII, 184

⁷ Fığlalı, "Hâricîler", İ.A., XVI,169, İstanbul 1997.

⁸ Kafâfî, Hâricîliğin Doğuşu, A.Ü.İ.F.D.,XVIII, 184

⁹Kafâfî, Hâricîliğin Doğuşu, A.Ü.İ.F.D., XVIII, 186; Harûrâ'da toplananların sayısı hakkında kaynaklarda fazla nakiller vardır. Mesala Bağdâdî, s. 56'da ve İbnu'l-Cevzî, Telbîsu İblîs, s. 91'de bu rakamı oniki bin olarak vermektedir.

¹⁰ Bağdâdî, s. 56

¹¹ Bağdâdî, s. 56

¹² Müberred, el-Kâmil fi'l-Lüğa ve'l-Edeb, III, 212, thk.: M.Ebu Fadl İbrahim, Kahire trz.

yapamamıştır.¹ Taberî'deki bir rivâyete göre, Ali, kendisinden önce İbn Abbası, onları ikna etmek için göndermiş,² fakat o da başarılı olamamıştı. Böylece, Hz. Ali ile İbn Abbas'ın Hâricîlerle uzlaşma arayışları sonuç vermemiş ve Hâricîler de Hz. Ali'den tüm ilişkilerini kesin bir şekilde koparmış oldular. Çünkü Hâricîlere göre hiç kimse kendi koyduğu hükmü yürütme yetkisine sahip değildir.³

Hâricî kaynaklar, ne olursa olsun kendilerini tahkim meselesinde haklı görüyorlar, Hz. Ali'nin her iki durumda da haksız olduğuna inanıyorlar ve bu ayrılışın artık kaçınılmaz olduğunu söylüyorlar.

Hâricî yazar Kalhâtî, bu durumu şöyle anlatmaktadır; "Gerçekten Tahkim doğru olsaydı, Ali'nin tahkimden önce cereyan eden harpte, kan dökülmesine müsaade ettiği için ortadan kaldırılması gerekirdi. Muâviye ise tahkime önyak olduğu için ondan daha haklı durumda idi. Eğer tahkim hatalı olduysa, Ali de ona iştirak ettiğinden dolayı yok edilmeliydi her iki halde de Ali'ye kurtuluş yoktur".⁴ Yine Kalhâtî, kendince bu olaya delil olarak Peygamberin şu hadîsini nakleder: "Ümmetimden dalâlete düşen iki hakem çıkacaktır; Onlar, kendilerinin ve kendilerine tâbi olanların da dalâlete sapmalarına sebep olacaklardır".⁵

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre Hâricîler, Hz. Ali'nin davranışlarını çelişkili bulmuşlar ve aynı zamanda da kendilerine bir lider arayışına girmişlerdi. Harûra'da Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin evinde⁶ toplanan Hâricîler, liderliği önce Hurkus b. Zuheyr'e teklif ettiler, fakat O, bunu reddetti. Sonra birbirlerine teklif ettilerse de sonunda sıra Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye geldi, ve o, bu teklifi kabul etti.⁷ Hâricîlerin liderliğini kabul eden Abdullah b. Vehb er-Râsibî⁸ ise teklifi kabul ederken şöyle dedi: "Allah şahittir ki, onu (liderliği) bu dünya sevgisi için kabul etmediğim gibi, ölüm korkusu dolayısıyla da terketmeyeceğim."⁹ Böylece Hâricîler (19 Şevval/30

¹ Bağdâdî, s. 56

² İbn Abbas'ın Hâricîlerle görüşmeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Taberî, VI, 36-37; Çağatay-Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, s. 15-18; Kafâfî, Hâricîliğin Doğuşu, A.Ü.İ.F.D., XVIII, 186-191

³ Vaglieri, "Ali-Muâviye Mücadelesi", A.Ü.İ.F.D., XIX, 148-149; Daha geniş bilgi için bkz. Fıglalı, Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı, A.Ü.İ.F.D., XXII, 245-275

⁴ Kafâfî, Hâricîliğin Doğuşu, A.Ü.İ.F.D., XVIII, 184

⁵ A.y.

⁶ Bağdâdî, Mezhepler, s. 56; Kafâfî, Hâricîliğin Doğuşu, s. 184

⁷ Bağdâdî, Mezhepler, s. 56; Ahmet Emin, Fecr, s. 256; Kafâfî, s. 185

⁸ Fıglalı, "Abdullah b. Vehb er-Râsibî", T.D.V.İ.A., s. 141-142 İstanbul, 1988

⁹ Kafâfî, s. 185; Ayrıca Hâricî görüşleri ve getirdikleri deliller hakkında yeterli bir çalışma için bkz., Fıglalı "Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", A.Ü.İ.F.D., XXII, 245-275, Ankara 1978

Mart(658) de Râsibî'ye mü'minlerinin emiri olarak beyat ettiler.¹ Ve liderlik problemini kısa sürede çözmüş oldular.

8. Nehrevân Savaşı

Harûra'dan Nehrevân'a geçen Basra Hâricîleri,² yolda Abdullah b. Habbâb b. el-Erett ile karşılaştılar. Ondan, babasından duyduğu bir hadîs rivâyet etmesini istediler; sonra da Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali hakkındaki görüşlerini sordular. Onların hepsi için olumlu fikirler beyan edince de kendisini keserek ve hamile karısının karnını yararak öldürdüler.³ Daha sonra Nehrevân'a ulaşan Hâricîler, orada ordugahlarını kurdular.⁴ Allah'a beyat ve iyiliği emredip kötülükten nehyedeceklerine dair yemin ettiler.⁵ Bu esnada hakemler de kararlarını açıklamışlardı. Hz. Ali de, bu kararları tanımadığını ilan ederek, bunu bir mektupla Hâricîlere bildirmişti.⁶ Hâricîler de buna cevap olarak, Ali'yi Allah'a, Resûlüne ve Müslümanların imamı Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye beyata davet etmişlerdi.⁷ İşte bu gelişmeler yaşanırken Basra Hâricîleri'nin⁸ Nehrevân'a giderken yolda Abdullah b. Habbâb b. el-Erett ve karısını öldürdükleri⁹ haberi, Hz. Ali'ye ulaştı. Aslında Hz. Ali, Müslümanlara zarar vermedikleri sürece onlarla savaşmama ve kendi hallerine bırakmayı tercih etmişti. Fakat İbn Habbab'ın öldürülmesi ve başka olayların vuku' bulması ile Hâricîlerle savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Hz. Ali, Muâviye ile savaşmayı da bir tarafa bırakıp Hâricîler üzerine yürümeye karar verdi. Bunun üzerine Hz. Ali, Adıyy b. Hâtem et-Tâî'nin de aralarında bulunduğu yaklaşık dört bin kişilik bir grupla Nehrevân'daki Hâricîler üzerine yürüdü. Nehrevân'a yaklaşan Hz. Ali onlara haber göndererek Abdullah b. Habbâb'ın katilini teslim etmelerini istedi. Ancak Hâricîler, katillere

¹ Taberî, V, 689; Eş'arî, Makâlatü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfû'l-Musallîn, s. 128, Thk.: Helmut Ritter, Weisbaden 1963; Bağdâdî, s. 56

² Eş'arî, Makalât, s. 129

³ Taberî, Tarih,V,696-697; Bağdâdî, s. 56; Çağatay, İslâm Mezhepleri Tarihi, s. 23-24

⁴ Bağdâdî, Mezhepler, s. 56

⁵ Vaglieri, "Ali-Muâviye Mücadelesi", XIX, 150

⁶ Taberî, Tarih, V, 691-692

⁷ Kafâfî, Hâricîliğin Doğuşu, s. 186

⁸ Eş'arî, Makalât, s. 129

⁹ Taberî, Tarih, V, 696-697; Bağdâdî, s. 56

sahiplenip “Hepimiz onların katilleriyiz ve hepimiz onların ve senin kanını helal görüyoruz”¹ diyerek net tavırlarını ortaya koydular.

Hız. Ali ile Hâricîler arasında bir süre söz düellosu yaşandı. Sonunda Hız. Ali saflarına sekiz bin kişiyi katmayı başardı. Hız. Ali kendisine sığınanları o gün savaşa katmayarak kurtulacaklarını söyledi.² Bunun üzerine pek çok kişi savaş alanını terketti. Hız. Ali ordusuna savaşı emretti.³ Daha sonra Nehrevân’da Hız. Ali’nin ordusu ile Hâricîler karşı karşıya geldiler. Hâricîler; “haydin, haydin Cennete” diyerek büyük bir iştiyakla saldırmaya başladılar.⁴ İki ordu arasında şiddetli bir çatışma sürdü. (9 Safer 38/17 Temmuz 658) . Hemen hemen Hâricîlerin tamamı öldürüldü.⁵ Sadece dokuz kişi kurtulabildi. Ali’nin ordusundan da sadece dokuz kişi ölmüştü. Savaşta Hâricî lideri Abdullah b. Evfâ⁶ ve Hâricîlere göre Cennetle müjdelenen Hurkus b. Zuheyr⁷ de öldürülmüştü. Savaştan sonra Hız. Ali, taraftarlarına, “Zû’s-Sudeyye’yi arayınız” dedi. Sonra onu bir asmanın altında bulup getirdiler. Elinin altında koltuğuna yakın bir yerde kadın memesine benzer bir şey gördüler. Bunun üzerine Hız. Ali “Allah ve Resûlü doğru söyledi” dedi.⁸ Bu konu daha sonra Murûk hadîsinin bazı varyantlarında ve Mihdac hadîsinde ele alınacaktır.

Hâricî yazar Kalhâtî’ye göre Hız. Ali, bu savaştan dolayı çok üzölmüştür. Ali savaş sonrası cesetler arasında gezerken şöyle dua etmiştir.: “Ne kötü bir iş yaptık! Aramızdaki en güzîde ve en bilgili olanları öldürdük”.⁹ Yine Kalhâtî’ye göre bu savaşta Hız. Peygamber’in en güzîde ashabından dört bin sahâbî öldürülmüştür.¹⁰

Nehrevân bozgunundan sonra kurtulan Hâricîlerin ikisi Sicistan’a, ikisi Yemen’e, ikisi Umman’a kalan bir kişi de Tlemsen’e gitmişlerdir.¹¹ Ve böylece bu bölgelere giden Hâricîler, muhtemelen gittikleri yerlerde faaliyetlerine devam ederek,

¹ Taberî, Tarih, V, 698; Bağdâdî, s. 57; İbnu’l-Cevzî, Telbîs, s. 109

² Taberî, V, 701; Bağdâdî, s. 58

³ Eş’arî, Makalât, s. 129-130

⁴ Taberî, Tarih, V, 701

⁵ Taberî, Tarih, V, 704

⁶ Bağdâdî, Mezhepler, s. 58

⁷ Şehristânî, Mîlel, I, 177; Bağdâdî, s. 58; Kafâfî, Hâricîliğin Doğuşu, s. 191

⁸ Bağdâdî, s. 58-59

⁹ Kafâfî, Hâricîliğin Doğuşu, s. 191

¹⁰ Aynı yer

¹¹ Şehristânî, Mîlel, I, 117; Bağdâdî, s. 58

Sicistan, Umman, Yemen (İbâdîler) ve Cezire Hâricîliğini meydana getirmiş olabilirler.¹

Bundan sonra Hâricîler, bir daha Hz. Ali ile uğraşma gücüne ulaşamamışlardır. Ancak bu durumun, onların fikirlerini tamamen ortadan kaldırdığı anlamına gelmemelidir.

¹ Şehristânî, Mîlel, I, 117; Bağdâdî, s. 58

II. BÖLÜM

HÂRİCİLİK VE HADİS

A. HÂRİCİLİK ADI FIRKALARI VE GÖRÜŞLERİ

1. Hâricîlik Adı

a. Sarf Yönünden

Havâric lafzı “hâricetün” kelimesinin cem-i teksiridir. Çünkü “fevâilün” kalıbı “fâiletün” veya akılsız varlıklar için kullanılan “fâilün” kalıbının çoğuludur.¹ Mana bakımından Havâric kelimesini, Hâricî kelimesinin çoğulu olarak saymak da gayet tabîidir. Buna binaen O, “hâricetün” kalıbına mensub bir kelimedir. Kısaca Hâricî kelimesi, “harace” kökünden türetilen mensub bir isimdir.²

b. Lügat Yönünden

Çoğulu Hâvâric olan Hâricî kelimesi, “haraca” kökünden türetilmiş, fiil olarak; “çıkmaq, ayrılmak, itaatten ayrılıp isyan etmek, borcunu ödemek, ilimde mütehassıs olmak” gibi anlamlara gelen arapça bir kelimedir.³

c. Terim Yönünden

Şehristânî, Hâricî kavramını, “Ümmetin ittîfak ettiğı meşru bir halifeye karşı isyan eden herkes” olarak tanımlamıştır. Şehristânî’ye göre isyan, ister Sahâbe zamanında ister Tâbiîn döneminde, isterse de herhangi bir dönemde olsun, devlet

¹ İbn Akîl, Şehru İbn-i Akîl alâ Elfîyeti İbn-i Mâlik, IV, 131, thk., M. Muhyiddin Abdu’l-Humeyd, Mısır 1967

² İbn Manzûr, Lisânu’l-Arab, thk., Abdullah b. el-Kesîr, I, 807-808, Muhammed Hasbullah, Hâşim eş-Şâzelî, Kahire, trz.

³ İbn Manzûr, Lisânu’l-Arab, I, 807-808

başkanına karşı yapılan herşey, isyandır.¹ Ayrıca Şehristânî, bu anlamda Hâricî kelimesinin, tarih boyunca Hâricîlerin dışında bazı isyancı gruplar için de kullanıldığını nakleder.² Şehristânî'nin yaptığı bu tanımdan da anlaşıldığı gibi Hâricîlik, meşru bir devlet yönetimine başkaldıran herhangi bir âsiye, Müslümanlarca verilen özel bir isimdir. Bu dönemde bu tanım, sadece Hâricîlik gibi herhangi bir fırkayı değil, siyasî iktidara karşı gelen herkes için de kullanılıyordu. Daha genel olarak, Abdulkadir Şeybe de Hâvâricî "Hak olan imama itaat etmeyen" herkesi içine alacak şekilde tanımlamıştır.³

Hâvaric isminin, gerek İslâm tarihi kaynaklarında gerekse mezhepler tarihi kaynaklarında, ilk dönem İslâm tarihinde ortaya çıkan, önemli bir fırka hareketine ad olarak kullanıldığını görüyoruz. Bu ismin menşei olarak da kaynaklarımızda farklı nakiller vardır. Meselâ Eş'ârî, Hâvâric kelimesini; Hz.Ali'ye karşı çıkıp onun saflarından ayrılan kimseler için kullanmıştır.⁴ Ahmet Çelebi de Hâvâric kelimesini, Eş'ârî'ye yakın bir anlamda kullanmıştır.⁵ Watt da yukardaki ile aynı anlamda kullanmıştır.⁶ Abdurrezzak Hüseyin, Şi'ru'l Havâric'inde, Hâricîlere bu ismin Hz. Ali'ye isyan etmelerinden dolayı verildiğini kaydetmiştir.⁷

d. Dînî Yönden

Hâricîler tarafından bu kavram,"Kim Allah'a ve Resulüne hicret ederek evinden çıkar da kendisine ölüm yetişirse, onun mükafatı Allah'a düşer"⁸ âyetinden yola çıkarak Allah yolunda hakikatı aramaya çıkanlar anlamında kullanılmıştır.⁹ Nakillere göre bu kavram yine Hâricîler tarafından "Kafirlerin arasından çıkarak Allah'a ve Resulüne hicret edenler".¹⁰ âyetine dayanarak "kafirlerle her türlü

¹ Şehristânî, Milal, I, 114

² A.g.e.

³ Şeybe, Abdulkadir, Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri, çev.: Osman Cilacı, İstanbul, 1995, s. 147

⁴ Eş'ârî, Makalât, s. 127

⁵ Çelebi, Ahmed, Mevsûâtü't-Tarihî'l-İslâmî, II, 198, Kahire 1982

⁶ Watt, Teşekkül Devri, s. 18

⁷ Abdurrezzak ,Hüseyin, Şi'ru'l-Havâric, s. 11, Amman 1986

⁸ Nisâ, âyet 100

⁹ Gölcük, Şerafettin, Kelâm Tarihi, Konya, 1992, s. 22

¹⁰ Nisâ, âyet 100

toplumsal bağı koparanlar” anlamına gelen “Kaade”nin zıddına fiilen cihada katılanlar¹ anlamında kullanılmıştır.

Buradan hareketle bu kavramın, Hâricîliğin ilk ortaya çıktığı dönemlerde değil de mezhebin itikâdî boyut kazandığı bir zamanda kullanıldığını söyleyebiliriz. İbn Manzûr, Hâvâric adının “insanlardan, dinden ve haktan uzaklaşıp cemaatten ayrılanlar”, anlamında kullanılıp, onlara bu ismin dışarıdan verildiği görüşündedir.² Bu nakilden hareketle bu görüşün Hâricîlerin muhalifleri tarafından ortaya atıldığını söyleyebiliriz. Fakat İbn Kesîr, onlarla savaşan Hz. Ali’nin Hâricîleri tekfir etmediğini söylemektedir.³

Havâriç kelimesine kazandırılan yukarıda zikrettiğimiz anlamlardan başka Hâricîlerin bir bölümü (özellikle İbadîler) Hâricî kavramına, olumsuz çağrışımlar yaptığından kendileri için kullanılmasına karşı çıkmışlardır.⁴ Çünkü onlar dinin bazı hükümlerini iptal etmişler, Müslümanları müşrik olmakla suçlamışlar, kanlarını, mallarını helal, kadın ve çocuklarını da esir almayı meşru görmüşlerdir.⁵ Aslında ibadîler, Havâriç kelimesinin Hz. Ali’ye karşı tahkime muhalif olanlar için kullanılmadığını, bu ismin sadece Muâviye’nin iktidar olmasından sonra Ezârika fırkasının doğuşuyla ortaya çıktığı kanaatini taşımaktadırlar.⁶

Hâricîler hakkında, Havâric ismi dışında kaynaklarda başka isimlerle de karşılaşırız. Bunlardan birisi, yine muhalifleri tarafından kullanılıp, “okun yaydan çıkması gibi dinden çıkan”, anlamına gelen “mârîka” adıdır.⁷ Mârîka ismi de onlar hakkında söylendiği iddia edilen bir hadîsten⁸ kaynaklanmaktadır. İleride bu hadîsin varyantları hakkında geniş bilgi verilecektir. Muhalifleri tarafından söylenen bu isme bütün Hâricî fırkaları karşı gelmektedir.

Mârîka adının aksine, onların beğendiği ve kendilerini ifade ederken kullandıkları bir isim de; “Allah yolunda savaşıp, onun rızası için canlarını ve

¹ Watt, Teşekkül Devri, s. 19; Ayrıca bkz. Ahmed Celî, Dirâse anî'l-Fırak fi Tarihi'l-Müslimîn el-Hâvaric ve's-Şîa, Riyad, 1988, s. 5

² İbn Manzûr, Lisanül-Arab, I, 808.

³ İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, VII, 340, thk.: A. Şiri, Beyrut 1988

⁴ Bkz. Talibî, Ammâr, Ârâu'l-Hâvaricî'l-Kelâmiyye, I, 201-202, Cezayir 1978; Sekkâ, Ahmed Hicazi, el-Hâvaric el-Harûriyyûn, Kahire, 1980, s. 25-26

⁵ Talibî, Ammar, Ârâu'l-Hâvaric I. 31; Sekkâ, el-Havâricu'l-Harûriyyûn, s. 25-26

⁶ Muammer, İbadiyye İnde Kutubî'l Makâlât fi'l-Kadîm ve'l-Hadis, Cezayir, 1987, s. 438

⁷ Eş'ârî, Makâlât, s. 127; Tâlibî, Ârâu'l-Hâvaric, I, 32; Çağatay-Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, s. 36

⁸ Buhârî, Mürted, 6931; Fedailü'l-Kur'ân ,5058

mallarını satanlar”¹ anlamına gelen “Şurât” kelimesidir.² Bunun gibi, Tâlibî'nin bildirdiğine göre “Ehlül-Hakk” ismi de Hâricîlerin çok sevdikleri isimlerden birisidir.³ Sıffin savaşının ardından Tahkimi reddettiklerinden dolayı da “Muhakkime”⁴ adı verilmiştir. Hz. Ali'den ayrıldıktan sonra Harûra'da toplandıklarından dolayı “Harûriyye”⁵ ismiyle anılmışlardır. İbn Ebî'l-Hadîd, Hz. Ali'nin Harûra'daki konuşması esnasında onlara “ Size ne ad verelim?” sorusunu sorduğunu, akabinde de “siz Harûriyye'siniz” dediğini nakletmektedir.⁶ Yine Hâricîler, Nehrevân'da bir araya gelmeleri nedeniyle de “Nehrevâniyye”⁷ gibi isimle de zikredilmişlerdir.

Kaynaklar, Hâricîler aleyhine söylendiği ifade edilen, “Hâricîler Cehennem ehlinin köpekleridir”⁸ mealindeki hadîse dayanarak da, onlara “Kilâbu'n-Nâr” denildiğini aktarmaktadırlar.⁹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hâricîlere bu isimlerin çoğu muhalifleri tarafından onları karalamak maksadıyla verildiği kanaatindeyiz. Hâricîlerin beğendikleri ve kendilerini ifade etmek için kullandıkları isimler ise Kur'ân kaynaklıdır. “Ehlu'l-Hak” ve “Şurât” gibi isimleri buna örnek olarak gösterebiliriz. Buradan hareketle Hâricîlerin, muhalifleri tarafından verilen isimler dışında, bizzat kendi kullandıkları isimlerden yola çıkarak, Kur'ân'ı öne çıkaran bir tutum içinde oldukları anlaşılabılır.

2. Hâricî Fırkaları

Peygamberin, Ümmetin 73 fırkaya ayrılacağı hakkındaki hadîsi,¹⁰ mezhepler tarihi yazarlarınca farklı yorumlanmıştır. Bu yanlış anlamadan dolayı yazarlar, fırkaları 73 rakamına zorlayarak, tenakuza düşmüşlerdir.¹¹ Bazı mezhepler tarihi

¹ Bakara, âyet 207; Tevbe, âyet 111

² Eş'ârî, Makalât, s. 128; Bağdâdî, s. 55; Talibî, Ârâu'l-Havâric, I, 32

³ Tâlibî, Ârâu'l-Havâric, I, 32

⁴ Eş'ârî, s. 128; Bağdâdî, s. 55

⁵ Eş'ârî, s. 127; Bağdâdî, s. 56

⁶ İbn Ebî'l-Hadîd, Şerhu Nechi'l-Belağa, I, 465

⁷ Tâlibî, Ârâu'l-Havâric, I, 32

⁸ İbn Mâce, Mukaddime, 173; İbn Hanbel, Müsned, IV, 355, V, 250, 253, 256, 269

⁹ Câhiz, el-Hayevân, thk.: A. M. Hârûn, I, 271, Beyrut 1969; Taberî, Tarih, VII, 11; İbn Ebî'l-Hadîd, Şerhûl-Nehci'l-Belâğâ, II, 30

¹⁰ Tirmizî, İmân 18; İbn Mâce, Fiten 17; Ebû Dâvûd, Sünne 1

¹¹ Fiğlalı, Bağdâdî'nin Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark Beyne'l-Firak), önsöz, s. XX, Ankara 1991; Fiğlalı, Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepler, İstanbul, 1991, Giriş, s. 18

yazarları eserlerini, muhaliflerinin görüşlerini reddetmek, kendi mezhebinin propagandasını yapmak, İslâm'ın yanlış anlaşılmasına başlanmasıyla İslâm'ı savunma gayesine yönelik yazmışlardır. Bunlardan Mîlel ve Nihal yazarları, 73 fırka hadîsinin zahiri manasına uymak amacıyla, meselâ Hâricîler'e nispet edilen fırkaların sayısında ve görüşlerinde farklı sonuçlara ulaşmışlardır.¹ Mezhepler tarihi yazarlarından Bağdâdî, konumuzla ilgili olan Hâricîler'e nispet edilen fırkaları zikretmiştir. Bağdâdî kendisini zorlayarak, Ümmeti 73 fırkaya çıkarmaya çalışmış, bu nedenle de Hâricîleri yirmi fırka olarak saymıştır. Bu fırkalar:

Muhakkimetu'l-Ülâ, Ezârika, Necedât, Sufriyye, Acârîde, Hâzımıyye, Şuaybiyye, Ma'lûmiyye, Mechûliyye, Ashâb-ı Tâat, Saltıyye, Ahseniyye, Şebîbiyye, Şeybâniyye, Ma'bediyye, Ruşeydiyye, Mükremiyye, Hamziyye, Şemrâhiyye, İbrâhîmiyye, Vâkîfa, İbâdiyye². Bağdâdî; Muhakkimetu'l-Ülâ, Ezârika, Necedât, Sufriyye ve Acârîde gibi fırkaları ana fırka olarak saymakta, diğer fırkaların ise Acârîde'den ayrıldıklarını nakletmektedir.³ Acârîde kendi arasında; Hâzımıyye, Şuaybiyye, Saltıyye, Halefiyye, Ma'lûmiyye, Mechûliyye, Hamziyye ve Se'âlibe olmak üzere sekiz fırkaya ayrılmıştır.⁴ Acârîde'den ayrılan Se'âlibe fırkası ise kendi arasında; Ma'bediyye, Ahseniyye, Şeybâniyye, Ruşeydiyye, Mükremiyye ve İbâdiyye olmak üzere altı fırkaya ayrılmıştır.⁵ Se'âlibe'den ayrılan İbâdiyye de kendi arasında, Hârisiyye, Yezîdiyye, Hafsiyye ve Ashâbu't-Tâat gibi dört fırkaya ayrılmıştır.⁶ İbâdiyye'den ayrılan Ashâb-ı Tâat fırkası da kendi arasında; İbrâhîmiyye, Meymûniyye ve Vâkîfa olmak üzere üç fırkaya ayrılmıştır.⁷

Şehristânî, Bağdâdî'den biraz farklı olarak Hâricîleri 8'i ana fırka olmak üzere 26 fırkaya ayırmıştır. Şehristânî'ye göre ana fırkalar: Muhakkimetu'l-Ülâ, Ezârika, Necedât, Beyhesiyye, Acârîde, Se'âlibe, İbâdiyye, Sufriyye. Bunların arasında Acârîde, Saltıyye, Meymûniyye, Hamziyye, Halefiyye, Etrâfiyye, Şuaybiyye, Hâzımıyye olmak üzere yedi fırkaya ayrılmıştır.⁸ Ana Fırkalardan Se'âlibe, Ahseniyye, Ma'bediyye, Ruşeydiyye, Şeybâniyye, Mükremiyye, Ma'lûmiyye,

¹ Fığlalı, Mezhepler Arasındaki Farklar, önsöz, XVIII

² Bağdâdî, Mezhepler, s. 54

³ Bağdâdî, s. 54

⁴ Bağdâdî, s. 67-73

⁵ Bağdâdî, s. 73-74

⁶ Bağdâdî, s. 75-76

⁷ Bağdâdî, s. 78

⁸ Şehristânî, I, 128-131

Meçhûliyye ve Bid'iyye olmak üzere sekiz fırkaya ayrılırlar.¹ İbâdiyye de; Hafsiyye, Hârisiyye ve Yezîdiyye olmak üzere üç fırkaya ayrılmıştır.²

Eş'arî'ye gelince, o da diğer tarihçilerden farklı olarak fırkaların sayısını iki katına çıkarmıştır.³ Eş'arî ana fırka olarak; Ezârika, Necedât, Acârîde, İbâdiyye, Vâkıfa, Fudaykiyye, Sufriyye, Dahhakiyye, Beyhesiyye, Râcia, Şebîbiyye olmak üzere onbir fırkayı zikretmiştir.⁴ Eş'arî bunlar arasında Acârîde'yi, bir fırkanın ismini zikretmediği halde on beş fırkaya ayırmıştır. Bunlar; Meymûniyye, Halefiyye, Hamziyye, Şuaybiyye, Hâzımıyye, Ma'lûmiyye, Meçhûliyye, Saltıyye, Se'âlibe fırkalarıdır. Se'âlibe fırkası da kendi arasında; Ahnesiyye, M'abediyye, Şeybâniyye, Ruşeydiyye, Mükremiyye olmak üzere beş fırkaya ayrıldığı nakledilmiştir.⁵ Ana fırkalardan olan İbâdiyye; Hafsiyye, Yezîdiyye, Hârisiyye, Ashâb-ı Tâat olmak üzere dört fırkaya ayrılmıştır.⁶ Bunlar arasında Ashâb-ı Tâat fırkası da nifak konusunda üç fırkaya ayrılmışlardır. Ancak Eş'arî, bu fırkaların isimlerini zikretmeksizin nifak konusundaki görüşlerini nakletmiştir.⁷ Yine Eş'arî, Beyhesiyye'yi de; Fudayliyye, Hüseyniyye ve Şemdâniyye olmak üzere üç fırkaya⁸ ayırarak, Hâricîlerin ne kadar çok fırkalara ayrıldıklarını biraz da kendisi 73 fırka hadîsinden yola çıkarak göstermiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz. Fırkaların çoğu, kanatimize göre gerçek anlamda fırka olmayıp, aralarındaki görüş ayrılıklarından dolayı ayrı bir grup olarak değerlendirilmiştir.

3. Hâricî Fırkaların Görüşleri

Ulaşabildiğimiz Mezhepler tarihi kaynaklarında, Hâricîler'e nispet edilen görüşlerde farklılıkların bulunduğunu görüyoruz. Bunun ana temeli, hizmet taassubu, dini müdafaa, fırkalar arası rekabet, siyasî ihtisas, iktisâdî ve içtimâî sebeplerle beraber, ayrıca Milel ve Nihal yazarlarının bir takım fikirleri kasten çıkarma veya

¹ Şehristânî, Milel, I, 132-134

² Şehristânî, Milel, I, 135-136

³ Bkz.:Eş'arî, Makalât, s. 86-123

⁴ A.g.e.

⁵ Eş'arî, Makalât, s. 93-100

⁶ Eş'arî, Makalât, s. 102-105

⁷ Eş'arî, Makalât, s. 105

⁸ Eş'arî, Makalât, s. 118-120

ilave etmelerinden kaynaklanmıştır.¹ Meselâ, İbâdiyye fırkasının bir kolu olarak gösterilmesi yanlış olan Yezîdiyye fırkası'nın² Allah'ın Acem'den bir Resul göndereceğine ve gökten ona bir kitap indirileceğine, Hz. Muhammed'in şeriatını ortadan kaldıracığına dair görüşünü³ iddia edenlerin, bu fırkayı itham etmesinden başka bir şey olmadığını anlıyoruz.

Söz konusu kaynaklardan, Hâricîlerin aralarında yaptığı kızgın tartışmaların genel olarak siyasî ve itikâdî konular olduğunu görüyoruz. Ancak Koçyiğit, Hâricîlerin temel fikirlerinin imamet konusunda oluştuğunu söylemektedir.⁴ Bu nedenle biz de Hâricîlerin görüşlerini genel olarak siyasî ve itikâdî olmak üzere iki kısımda ele aldık.

a. Hâricîlerin Siyasî Görüşleri

Hâricîlerin siyasî görüşleri denince aklımıza gelen ilk konu imamet meselesi olmuştur. Hakem olayından hemen sonra, Hz. Ali'nin ordusundan ayrılıp Harûra'da toplanan bir grup, kafalarında bir imamet şekli oluşturmuştur.⁵ Peygamberin vefatından hemen sonra meydana gelen ilk halife seçiminde ileri sürülen, "Hilâfetin Kureyşîliği"⁶ düşüncesine karşı, Kureyşlinin dışında herhangi birinin halife olabileceğini ilk olarak Hâricîler ileri sürmüşlerdir.⁷ Hâricîler böylece, imamet gibi önemli bir mevkiyi belli bir kabilenin himayesinden koparıp, bu mevkiye, şartları taşıyan herhangi bir Müslümanın seçilebileceğini ısrarla savunmuşlardır.⁸ Buradan anlaşılan Hâricîler, imam olacak kişide, soy sop aramayıp, Müslüman ve ehliyetli olan herkesin seçimle imam olabileceğini savunmuşlardır.

Buna göre Hâricîler, seçimleri sıhhatli olduğundan, Ebû Bekr ve Ömer'in halifeliğini kabul ederler. Hz. Osman'ın ise ilk altı yıllık halifeliğini kabul ederlerken, son altı yıllık halifeliği döneminde, Ebû Bekr ve Ömer'in, yolundan gitmeyip bir takım yeniliklerle halkın huzurunun bozulmasından azlini vacip görürler. Hz. Ali'nin ise halifeliğini Tahkime kadarki dönemi kabul edip, tahkimden sonra da hataya

¹ Hizmetli, Sabri, "İtikâdî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İçtimâî Hadiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme", A.Ü.İ.F.D., XXVI, 659-660, Ankara 1983

² Fığlalı, İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri, s. 131-132

³ Eş'arî, Makalât, s. 103; Şehristânî, I, 136; Bağdâdî, s. 216

⁴ Koçyiğit, Talat, Hadîşçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar, Ankara 1988, s. 36

⁵ Taberî, Tarih, V, 689; Bağdâdî, s. 56; Ahmet Emin, Fecr, s. 256; Kafâfî, s. 185

⁶ Geniş bilgi için bkz. Hatiboğlu M. Sait, "Hilâfetin Kureyşîliği", A.Ü.İ.F.D., Ank. 1980, XXIII, 121-213

⁷ Ahmet, Emin, Fecr, s. 258; Akbulut, "Hâricîlerin Siyasî Görüşlerinin İtikadileşmesi", XXXI, 340

⁸ Fığlalı, İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri, s. 141-142

düştüğüne inanırlar. Bu nedenle de Ali'ye küfürle hükmetmişlerdir. Cemel savaşına iştirak eden sahâbîleri kınarlar. Muâviye, Amr b. el-Âs ve Ebû Musa el-Eş'arî'yi kafir sayarlar.¹ Burada Hâricîlerin Peygamberin ashâbını rahatlıkla kafir olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bunların dışında Hâricîler, zâlim idareciye karşı isyan etmenin vacip olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.² Bunun aksine Allah'ın emirlerine uyan devlet adamına itaat etmeyi de vacip görmüşlerdir. Aksi halde adil olmayan imam, Müslümanlarca azledilmelidir.³ Hâricîlerin zalim bir imama karşı ayaklanma tutumu, onların en belirgin vasfı olmuştur.⁴ Herhangi bir anda bir Hâricî liderin taraftarları, liderin otoritesini sorgulayabiliyor ve şiddet kullanarak makamından indirebiliyordu.⁵ Hâricîler, sadece Hâricî olmayan bir liderin dışında, adil olmayan Hâricî bir lidere karşı da bayrak açabiliyorlar. Yani onlara göre imam kim olursa olsun önemli olan, Allah'ın emirlerine uymasıdır.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi Hâricîler'e göre imamet, sadece Kureyş'e ait bir hak değildir. Kureyş'in dışında herhangi bir kabileden veya Arap olmayanlardan birisi de halife seçilebilir.⁶ Fakat, Ehl-i Sünnet alimleri ise İmamet'in Kureyş'e ait olduğunu bir takım hadiselerle dayandırmışlardır.⁷ Hatiboğlu, imamet gibi böyle kutsal bir müessesenin Peygamber ağzıyla baltalandığını, ibret verici olarak bulmaktadır.⁸ Bu arada Hâricî fırkalar içinde, imamet konusunda farklı görüşte olanlar vardır. Meselâ, Necedât fırkası ihtiyaç olmadığı zaman imamın da bulunmayabileceği görüşünü ileri sürmektedir.⁹ Acâride'nin bir kolu olan Hamziyye de aynı anda iki imamın bulunabileceği görüşünü savunmaktadır.¹⁰ İbadiler ise değişik bölgelerde aynı anda muhtelif imamların bulunabileceğine cevaz vermişler

¹ Eş'arî, Makalât, s. 125; Bağdâdî, s. 55; Ahmet Emin, Fecr, s. 258; Ebû Zehv, Muhammed, el-Hadis ve'l-Muhaddisûn İnyetü'l-Ümmetü'l-İslâmiyyeti bi's-Sünneti'n-Nebeviyye, s. 83-84, Mısır 1958; Ebû Zehra, Muhammed, Târîhu'l-Mezâhib, s. 65; Koçyiğit, Hadîşçilerle Kelâmcılar, s. 37

² Şehristânî, Milel, I, 115; Ahmet Emin, Fecr, s. 259

³ Ahmet Emin, Fecr, s. 259

⁴ Dabaşı, Hamid, İslâm'da Otorite, s. 202

⁵ Dabaşı, a. g.e., s. 214

⁶ Eş'arî, Makalât, s. 125; Şehristânî, Milel, I, 116 ; Ahmet, Emin, Fecr, s. 258; Ebû Zehv, el-Hadis ve'l-Muhaddisûn, s. 83; Ebû Zehra, Târîhu'l-Mezâhib, s. 69-70; Dabaşı, s. 195; Akyol, Taha, Hâricîler ve Hizbullah, s. 68

⁷ Buhârî, Ahkam 3; Müslim, İmare, Bu tür rivâyetler hakkında geniş bilgi için bkz. Hatiboğlu, Siyasî-İçtimâî Hadiselerle Hadîs Münasebetleri, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara 1968, s. 18-21

⁸ Hatiboğlu, s. 20

⁹ Eş'arî, Makalât, s. 125, Şehristânî, Milel, I, 124; Ebû Zehra, Târîhu'l-Mezâhib, s. 71

¹⁰ Şehristânî, Milel, I, 130

ve umumi bir imam anlayışına gitmişlerdir.¹ Yine Hâricîlerden Şebîbiyye fırkası, kadınların da imam olabileceğini caiz görmüşlerdir..² Bağdâdî'nin başka bir iddiasına göre Hâricîler, daha da ileri giderek, Peygamber'in "İmamlar Kureyştendir" hadîsine inat olsun diye Nafi b. Ezrak, Necde b. Âmir, Abdullah b. Vehb er-Râsibî, Hurkus b. Zuheyr ve benzerleri gibi reislerinin imametini ileri sürmüşlerdir.³

Kısaca Hâricîler, "İmamet Kureyştendir" anlayışını yıkarak, imam olacak kişide soy sop aramayıp, Müslüman ve ehliyetli olan herkesin seçimle imam olabileceğini savunmuşlardır. İşte Hâricîlerin bu tutumu, demokratik bir davranış olarak nitelendirilmiştir.⁴

b. Hâricîlerin İtikâdî Görüşleri

Üçüncü halife Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle, bir Müslümanın öldürülüp-öldürülmeyeceği gib konular, o zamanın gündemine taşınmıştı. O zamanlar, öldürülenin kafir olabileceği görüşü ile problem bir nebze de olsa çözülmüştü.

Tahkime razı olan Hz. Ali'yi büyük günah işlediğinden dolayı Hâricîler onu kafir olarak görmüşlerdi.⁵ Böylece küfür ve iman kavramları gündeme damgasını vurmuştu. Ancak Hâricîler bu konularda basit düşünerek işin içinden çıkmayı kısa sürede başardılar. Çünkü onlara göre kâfir kavramı, mü'min kavramından daha çok önemliydi. Hâricîler mü'mini kafir etmenin yollarını arıyorlardı.⁶

Hâricîlerin önemli görüşlerinden birisi ise "mürtekib-i kebîre" hakkındadır. Onlar büyük günah işleyen herkesin kâfir olduğu konusunda ittifak etmişlerdir⁷. Bu nedenle Hâricîler, büyük günah işlediklerinden dolayı Hz. Ali, Osman, Âişe, Talha, Zübeyr gibi ileri gelen sahabeyi tekfir etmişlerdi⁸. Çünkü onlara göre büyük günah ile küfür birbirine denktir⁹. Büyük günah meselesinde daha da ileri giden Hâricîlerin

¹ Lewicki, "İbâdiyye", I. A, V/2, 689, İstanbul, 1987

² Bağdâdî, s. 79

³ Bağdâdî, s. 276

⁴ Akbulut, Ahmet, Sahâbe Devri, s. 108

⁵ Eş'arî, Makalât, s. 125; Bağdâdî, s. 55; Ahmet Emin, Fecr, s. 258

⁶ İzutsu, İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı, s. 22

⁷ Tunç, Cihad, "Kelâm İliminde Büyük Günah Meselesi", A.Ü.İ.F.D., XXIII, 328, Ankara 1978; İzutsu, İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı, s. 49; Şeybe, Çağdaş Dünya Dinleri, s. 162

⁸ Eş'arî, Makalât, s. 125; Bağdâdî, s. 55; Ahmet Emin, Fecr, s. 258; Rayyis Ziyaüddin, İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi, s. 75

⁹ İzutsu, İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı, s. 52

Ezrakîler kolu, büyük günah işleyenin dinden çıkıp ebedî olarak Cehennemde kalacağını iddia etmişlerdir¹. Eş'arî'nin nakline göre İbâdiyye de Ezrakîlerle aynı fikirdedirler². Akbulut, Hâricîlerin bu tür görüşleri savunmalarının nedeni olarak isyanlarını ve siyasî kanaatlerini meşru gösterme çabası yattığı görüşündedir. Yine ona göre, büyük günah meselesini ilk olarak Hâricîler sistemli bir şekilde gündeme taşımışlardır. Büyük günah meselesinin temel nedeni siyasîdir. Siyasî olan bu mesele, Kur'ân ve hadislerle desteklenerek itikadî bir alana taşınmıştır³.

Hâricîler, "mürtekib-i-kebîre" kavramı yanında "şirk" kavramını da çok kullanmışlardır. Onlara göre müşrik kelimesi, Allah'tan başka ilah tanıyan, putperest anlamının dışında bir anlam ifade etmektedir. Müslümanlar arasında müşriklerin olduğuna inanmışlardır.⁴ Ezârika muhaliflerini müşrik olarak nitelemiş ve Ezârika'ya hicret etmemeyi şirk olarak görmüşlerdir.⁵ Yine Necedât fırkasına göre büyük günahda ısrar etmek de şirktir.⁶

Hâricîlerin çoğunluğu "takiyye"nin hem sözde hem de fiilde caiz olmadığına inanırlarken,⁷ Necedât fırkası takiyyenin söz ve amelde caiz olduğunu kabul etmişlerdir.⁸ Sufîler ise, takiyyeyi amelde değil de sadece sözde caiz görürler⁹. İbadiye fırkası da can korkusu söz konusu olduğu durumda takiyyenin hem söz ve hem de amelde caiz görmüştür.¹⁰ Bütün bu görüşlerin aksine Ezrakîler, hem sözde ve hem de fiilde takiyyenin haram olduğuna inanmaktadır.¹¹ Aynı zamanda Ezrakîler, Muhaliflerinin yaşadığı bölgeleri, dâr-u küfür¹² olarak görürler ve orada yaşayanların da kafir olduğuna inanırlar.¹³

Hâricîler, "el-emru bi'l-mâ'rûf ve'n-nehîyü ani'l-münker" görüşünü de savunmuşlardır. Hâricîler bu görüşü aşırı bir şekilde savunarak diğer kelâmî

¹ Eş'arî, Makalât, s. 87; Şehristânî, Mîlel, I, 122

² Eş'arî, Makalât, s. 110

³ Akbulut, Ahmet, "Hâricîliğin Siyasî Görüşlerinin İtikadileşmesi", A.Ü.İ.F.D., XXXI, 340

⁴ İzutsu, İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı, s. 24

⁵ Şeybe, Çağdaş Dünya Dinleri, s. 161

⁶ Şeybe, a.g.e., s. 170

⁷ Eş'arî, Makalat, s. 89; Şehristani, Mîlel, I, 122

⁸ Şehristânî, Mîlel, I, 125; Watt, Teşekkül Devri, s. 29; İrfan Abdulhamid, İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları, çev. M. Saim Yeprem, İstanbul, 1983, s. 91

⁹ Şeybe, Çağdaş Dünya Dinleri, s. 183

¹⁰ Strothmann, "Takiyye" I.A., İstanbul, 1979, 2. Baskı, XI, 679

¹¹ Şeybe, Çağdaş Dünya Dinleri, s. 162

¹² Eş'arî, Makalât, s. 87

¹³ Eş'arî, Makalât, s. 89

mezhepleri de etkilemiştir. Meselâ, Mu'tezîle, Hâricîlerin, el-Emru bi'l-Mârûf ven-Nehyu anil-Münker görüşünü almışlardır.¹ Hâricîler ilk defa bu görüşü Nehrevan'da toplandıklarında, Allah'a beyat edip iyiliği emredip kötülükten nehyedeceklerine dair yemin ederek² dile getirmişlerdir. Genelde bütün Hâricî fırkaları bu görüşü savunmuşlardır. Meselâ, Necedât, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayan kimseleri mazur gördüğü için, Ezrakîler tarafından eleştirilmişlerdir.³ Avni İlhan'a göre, Hâricîlerin mârufu emr münkeri nehy uygulamalarının arka planında Kur'ân ve hadislerde dikkat çekilen ve Peygamberin tatbikatında da çeşitli örneklerine rastlanılan mârufu emr münkeri nehy prensibin tatbiki yatmaktadır.⁴ Bu prensib, Hâricîleri diğer fırka ve zümrelerden ayıran en önemli özellik olmuştur.⁵ Slogan olarak bu tabir, ilk defa Hâricîler tarafından, Hz. Ali zamanında, isyanlarını meşrulaştırmak için ortaya atılmıştır.⁶

Hâricîlerin, bütün bu görüşlerin yanında gözardı edemeyeceğimiz başka görüşleri de vardır. Aslında bu görüşler, Hâricîlerin Müslümanları İslâm'dan uzaklaştırma anlayışları ile yaptıkları tartışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır.

Katı bir tutum içine giren Ezrakîler, muhaliflerin çocuklarını ve kadınlarını öldürmeyi mübah saymışlardır⁷. Onlar, çocukların müşrik olduklarını ve muhaliflerinin çocuklarının kesinlikle Cehennemde ebedî olarak kalacaklarını iddia etmişlerdir.⁸ Ancak, Sufriyye fırkası, çocuklar ve kadınlar konusunda Ezrakîlere muhalefet etmişlerdir⁹. Ezrakîler aynı zamanda recm'i de inkar etmişlerdir.¹⁰ Yine Ezrakîler, Peygamberler hakkında ağır ithamda bulunarak, Peygamberlerin, Peygamberlik gelmeden önce kâfir olabileceklerine ve gönderildikten sonra da kâfir olduklarına inanmışlardır¹¹. Onlara göre, hırsızın kolu omuzdan kesilmeli, hayızlı bir

¹ İlhan, Avni, "el-Emru Bi'l-Ma'ruf ven-Nehyu Anil-Münker" D.E.Ü.İ.F.D., III, 116

² Vaglieri, "Ali-Muaviye Mücadelesi", A.Ü.İ.F.D., XIX, 150

³ Eş'arî, Makalât, 87, Şehristânî, Milal, I, 121

⁴ İlhan, Avni, "el-Emru Bi'l-Ma'ruf ven-Nehyu Anil-Münker", D.E.Ü.İ.F.D., III, 110

⁵ A.g.e., s. 110

⁶ A.g.e., s. 14

⁷ Şehristânî, Milal, I, 121; Bağdâdî, s. 61

⁸ Bağdâdî, Mezhepler, s. 60

⁹ Eş'arî, Makalât, s. 101

¹⁰ Bağdâdî, s. 61; Şeybe, Çağdaş Dünya Dinleri, s. 61

¹¹ Şeybe, a.g.e., s. 162

kadın namaz kılmalı ve oruç tutmalıdır¹. Şebîbiyye fırkası, ilginç bir yaklaşımla kendilerinden olan bir kadının imam olabileceğini savunmuştur².

İbâdîlere göre İslâm şunlarsız olmaz: Sünnete uymak, Allah'a, Meleklerle, Kitaplara, Peygamberlere, Cennet ve Cehenneme, Ölümden sonra dirilmeye, Ahiret gününe, Kur'ân'ın Allah'ın kelamı olduğuna ve Peygambere indirildiğine inanmak. Ayrıca, farzlar ve sünnetleri ile namazları kılmaya, Tahâret, Zekât, Oruç ve Haccın yanısıra Allah'ın ve elçisinin yasakladıklarından uzak durmaya çalışmak³. Bu yönleriyle İbâdîler, ehl-i sünnete en yakın Hâricî fırkası olmuşlardır. Diğer yandan İbâdîler, muhaliflerini kafir olarak görmüşlerdir.⁴

Sonuç olarak Hâricîler, ortaya attıkları bu görüşleriyle kelâm ilminin doğuşunda önemli rolleri olmuştur.⁵ Ne yazık ki onların bu tür görüşlerinin arkasında, isyanlarını ve siyasî kanaatlerini meşru gösterme çabası yatmaktadır.⁶

¹ A.g.e.

² Bağdâdî, s. 79; Şeybe, Çağdaş Dünya Dinleri, s. 184

³ Kutluay, Yaşar, " İbâdîlere Ait Bazı Metinler", A.Ü.İ.F.D., Ankara 1967, XV, 147-148

⁴ Bağdâdî, s. 74

⁵ Vida, G. Levi, Della, "Hâricîler" , İ.A., İstanbul, 1950, V/1, 235-236

⁶ Akbulut, Hâricîlerin Siyasî Görüşlerinin İtikâdîleşmesi", A.Ü.İ.F.D., XXXI, 340

B. HÂRICÎLERİN HADİS ANLAYIŞI

1. Hâricîler ve Hadîs

Hiz. Ali ile Muâviye arasında çıkan Sıffın savaşı, tahkime razı olduğundan dolayı Hiz. Ali'nin ordusundan ayrılıp Harûra'ya giden Hâricîlerin ilk hareketlerinde, sanki sünnete karşı cephe aldıkları anlaşılabilir. Tahkim kararları, Hiz. Ali'nin ordusu içinde okunmaya başlanınca onların, "Hüküm ancak Allah'ındır"¹ sözünü sloganlaştırmaları bunu doğrulamaktadır.² Ayrıca Şerafeddin Yaltkaya Hâricîler'in, "yalnız Kur'ân ile amel edilmesi" şeklinde icma ederek³ sünneti bir tarafa bıraktıklarını iddia etse de buna delil getirmemiştir.

Anlaşılan Hâricîler, sadece Kur'ânı nazarı itibara alarak sünneti ihmal etmiş olabilirler. Zaten Hâricîleri genel olarak değerlendirdiğimizde onları Kur'ân merkezli bir fırka olarak görebiliriz. Hâricî fırkalarından Ezrakiler, Peygamberler hakkında ağır ithamlarda bulunmuşlar, peygamberlerin zalim, bi'setten evvel ve sonra onların kafir olmasına cevaz vermişlerdir.⁴ Hâricîler Kur'ân'da mevcut olmayan bir hükmü içeren hadîsleri ihmal etmişlerdir. Kaadi İyaz'ın dediği gibi Hâricîler, sünnetten yüz çevirmişler ve sünnet ile amel etmekten çekinmişlerdir.⁵ Hiz. Ali, ordusundan ayrılan ve Harûra'da toplanan ilk Hâricîleri ikna etme çabalarında sünnetten ne kadar deliller getirdiyse, bir kısım Hâricîler dışında Hiz. Ali'yi haklı bulanlar olmamıştır.⁶ Bu tür iddialar yapılırsa da Hâricîlerin sünnete tamamen sırt çevirdiklerini söyleyemeyiz.

Aynı zamanda Hâricîler büyük günah işlediklerinden dolayı; Ali, Osman, Âişe, Talha ve Zübeyr gibi ileri gelen bir çok sahâbîyi tekfir⁷ etmişlerdir. Tekfir ettikleri sahâbenin hadîslerine karşı farklı tavır takınmış olabilirler. Çünkü hadîsler

¹ Mâide, âyet 44

² Taberî, Tarih, V, 37-38; Bağdâdî, Mezhepler, s. 56

³ Yaltkaya, M. Şerafeddin, İslâm'da İlk Fikrî Hareketler ve Dinî Mezhepler, Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fak. Mecmuası, İstanbul, 1930, s. 12

⁴ Şeybe, Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri, s. 162

⁵ İyâz, Kaadi, el-İlmâ' ilâ M'arifeti'r-Rivâye, Kahire, 1970, s. 7

⁶ Hiz. Ali ile Hâricîler arasındaki konuşmaya bkz. Taberî, V, 37-38; Bağdâdî, s. 57-59; Çağatay, Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, s. 27-29

⁷ Eş'arî, Makalât, s. 125; Bağdâdî, s. 55; Ahmet Emin, Fecr, s. 258; Rayyis, Ziyaeddin, İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi, s. 75

sahâbîlerin rivâyetleriyle onlara kadar ulaşmaktadır. Hâricîler ile Peygamber arasında tekfir ettikleri sahâbe zinciri bulunmaktadır. İşte bu zincirin küfürle itham edilmesiyle bu hadîslerin askıda kalması mümkündür. Mustafa Sîbâî de daha katı düşünerek, Hâricîlerin tahkimden sonra bütün ashâbı tekfir etmeleri nedeniyle, onların bütün hadîslerini reddettiklerini¹ iddia etmektedir.

Diğer yandan Hâricîlerin, hadîse bağlılıklarını hatırlatacak şekilde, aşırı derecede ibadet ettiklerine dair nakillerle de karşılaşırız.² Hâricîlerin ilk lideri, Abdullah b. Vehb er-Râsîbî'nin, Basra'lılara yazdığı bir mektupta konumuz açısından önemli bir açıklama vardır. Er-Râsîbî mektubunda şu ifadelerle yer vermiştir: "Dindaşlarımız, emri ilahide ricâli tahkim ettiler ve Allah'ın kitabında inzal buyurmuş olduğu vechin ve sünneti nebeviyyenin gayriyle hükmettiler ve bundan dolayı, kâfir olup doğru yoldan saptılar. Biz de onları, tamamıyla bıraktık"³. Bu nakle göre Hâricîler, Hz. Ali ve tarftarlarını sünnete uymamakla suçlamışlardır.

Bir kısım rivâyetlere göre Hâricîler, hem sünneti reddetmişler, hem de sünnete bağlılıklarını göstermişlerdir. Buraya kadarki nakillerden anlaşılanlara göre, Hâricîler içinde hem sünnete bağlı olanlar ve hem de sünneti reddedenler bulunmaktadır. Ancak Hâricîlerin sünneti toptan reddettiklerini söyleyemeyiz. Çünkü, Hâricî fırkalar içinde ehli sünnete yakın⁴ olanlar da vardır.

2. Hâricîler Hadîs Uydurdu mu?

Bu soruya iki ayrı cevap vermek mümkündür. Bir kısım rivâyetler, Hâricîler'in hadîs uydurduğunu belirtse de başka rivâyetler, bunun aksini göstermektedir. Bilindiği üzere Hâricîler, büyük günah işleyenin kâfir olduğuna inanmışlardır. Buna dayanarak, Hz. Peygamberin "Bana yalan isnad eden kimse, Cehennemdeki yerine hazırlansın"⁵ mealindeki hadîsine, Hâricîlerin Peygambere yalan isnad eden bir kimseyi de küfürle suçlaması gerekir. Buna göre Hâricîlerin hadîs uydurmakla ilişkilerinin olmaması gerekir.⁶ Bir iddiaya göre, Hâricîlerin hadîs uydurduğunu

¹ Sîbâî, Mustafa, Sünne, s. 149

² Ahmet Emin, Fecr, s. 262, Yalıtıkaya M. Şerafeddin, İslâm'da İlk Fikrî Hareketler, s. 15; Çağatay, Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, s. 18

³ Çağatay, Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, s. 21

⁴ Fırlı, İbâdiyyenin Doğuşu ve Görüşleri, s. 183

⁵ Buhârî, İlim 38, Cenâiz 33; Müslim, Zühd 72

⁶ Accâc, Sünne Kable't-Tedvin, Kahire, 1963, s. 204; Koçyiğit, Talat, "Mevzu Hadîslerin Zuhuru"

A.Ü.İ.F.D, XV, 63

gösteren açık bir delil yoktur.¹ Başka bir iddiaya göre ise, Hâricîlerin hadîs uydurduklarını tespit etmek mümkündür.² Çünkü birçok hadîs kitabının, müştereken naklettiği İbn Lehî'a'ya ait bir rivâyetten başka, Hâricîlerin hadîs uydurduklarını gösteren her hangi bir delili yoktur³.

İbn Teymiyye Minhâcû's-Sünne'sinde, Hâricîlerin baştan yalan söylemiyeceklerine dayanarak, onların hadîs uydurabileceklerine ihtimal dahi vermemektedir. Bilakis, Hâricîlerin hadîslerinin en sahih hadîsler olduğunu söylemiştir⁴. Accâc'daki bir nakle göre İbn Teymiyye, Hâricîler lehine şöyle demiştir: "Cerh ve Ta'dîl kitaplarını gözden geçirenler, en fazla yalan uyduranların Şîa olduğunu görürler". Hâricîler ise dinden uzaklaşmış olmalarına rağmen halk arasında en sadık kimselerdir. Ve hatta hadîslerinin bile en sahih hadîsler olduğu söylenir⁵. Yine İbn Teymiyye, bir Rafizî'ye aynı konuda karşı çıkarak şöyle demiştir: "Biz biliyoruz ki Hâricîler sizden daha şerlidir. Buna rağmen onlara yalancılık isnat etmeye dilimiz varmıyor. Onların doğruyu arayan kimseler olduğunu tesbit ettik"⁶. Yine bazı rivayetlere göre Ebû Dâvûd, Hâricîlerin hadîs anlayışı hakkında şöyle demiştir: "Heva ehli içinde Hâricîlerin hadîslerinden daha sahih olanı yoktur"⁷. Bazı sünnî yazarlara göre bir Hâricî şeyhi yaptığına pişman olarak şöyle itirafda bulunmaktadır: "Bu hadîsler dindir, dininizi aldığınız kimseye bakınız. Eğer bizim aklımıza bir şey gelirse onu hadîs diye rivâyet ederdik"⁸.

Accâc, İbn Lehî'a'dan aynı anlamda ancak farklı yollardan bir çok rivâyetin geldiğini söylemiştir.⁹ Fakat Accâc'ın, İbn Lehî'a'nın sözlerini dinlediği bu şahsın kim olduğunu söylemeyerek, ondan sadece bir "Şeyh" diye bahsetmesi ve aynı sözlerin başka rivâyetlerde bir Râfizî şeyhi veya bid'atından vazgeçmiş kimsedir diye rivâyet

¹ Koçyiğit, "Mevzû Hadîslerin Zuhûru", A.Ü.İ.F.D., XV, 63

² Kandemir, Yaşar, Mevzû Hadîsler, İstanbul, 1997, s. 34

³ A.g.e., s. 34

⁴ İbn Teymiyye, Minhâcû's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakdi'l-Kelâmi's-Şîa ve'l-Kaderiyye, thk.:

Muhammed Reşâd Sâlim, 1986, I, 68

⁵ Accâc, Sünne, s. 205

⁶ Accâc, Sünne, s. 204-205

⁷ Suyûtî, Tedrîbu'r Râvî fî Şerhi Takrîbî'n-Nevevî, thk.: Abdulvehhab Abdullatif, Mısır, 1959, I, 218; Accâc, sünne, s. 205

⁸ Bağdâdî, Kifâye fî İlmî'l-Kinâye, s. 123, Haydarabad 1357; İbnu'l Cevzî, Kitâbü'l-Mevzûât, thk.

Abdurrahman Muhammed Osman, Medine, 1966, I, 38-39; Suyûtî, el-Leâli'l-Mesnûa fî'l-Ehadis-i'l-

Mevdûa, Mısır, 1317, II, 248; Accâc, Sünne, s. 204

⁹ Accâc, Sünne, s. 204

edilmesi, bu haberleri zayıflatmaktadır.¹ Accâc da bu rivâyetlere dayanarak, Hâricîlerin hadîs uydurduğunu zayıf bir ihtimal olarak görmüştür.² Hâricîler, İbn Lehî'a rivâyetine göre hadîs uydursalar da mevzu hadîsler içinde onların, hadîs uydurduklarına dair bir delille karşılaşılmamıştır.³ Çünkü Hâricîler, hadîs nakli konusunda halk arasında en güvenilir kimselerdir.⁴

Accâc, Hâricîlerin hadîs uydurduklarını zayıf bir ihtimal olarak görse de Sünne'sinde Abdurrahman b. Mehdî'nin "Eğer size benden bir hadîs gelirse, onu Kur'ân'a tatbik ediniz. Allah'ın kitabına uyarsa onu ben demişimdir..." mealindeki hadîsi, Hâricîlerin uydurduklarını bizzat kendisi nakletmiştir.⁵ Burada Accâc'ın, Hâricîlerin hadîs uydurup uydurmadıkları hususunda çelişkili rivâyetler verdiğini görüyoruz. Bu rivâyetlere binâen, Bağdâdî, Kifâye'sinde, özellikle sahâbenin ve tâbiinin Hâricîlerin haberlerini delil olarak kabul ettiklerini ileri sürerek, Hâricîlerden de hadîs alınabileceğini söylemiş ve hatta Hâricî olan İmran b. Hittan'ın rivâyetini almıştır. Bağdâdî'nin bu rivâyetine göre hadîs imamlarının, Hâricîlerden hadîs aldıklarını söyleyebiliriz.⁶ Mustafa Sıbâî de Hâricîlerin yalanı büyük günah gördüklerini naklederek⁷, Hâricîler tarafından uydurulan bir hadîsle karşılaşmadığını söylemektedir.⁸ Bağdâdî, meşhur hadîs râvîleri arasında rivâyetleri kabul edilen birçok râvîlerden bahseder. Bunlar arasında İbâdiye'den İbn Abbas'ın kölesi İkrime de vardır.⁹ Yine Hâricîler İkrime'nin, kendi mezheplerinden olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁰ Buhârî, Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn, Hâricî olan İkrime'den hadîs almışlardır.¹¹ Suyûtî de Tedrîbu'r-Râvî'sinde Buhârî ve Müslim'in Hâricîlerden hadîs aldığını zikretmiş ve bunlar arasında şu Hâricî râvîleri zikretmiştir: İmran b. Hittân, Dâvûd b. Hısn, Ebû Hasan el-'Arec, İbn Abbas'ın kölesi İkrime ve el-Velîd b. Kesîr'dir.¹² Yine Bağdâdî ve Suyûtî, Hâricîlerin hadîslerinin daha güvenilir olduğunu

¹ Accâc, Sünne, s. 204-205

² Accâc, Sünne, s. 205

³ Accâc, Sünne, s. 204

⁴ Accâc, Sünne, s.204

⁵ Accâc, Sünne, s. 205

⁶ Bağdâdî, Kifâye, s. 125

⁷ Sıbâî, Mustafa, Sünne, s. 148-149

⁸ Sıbâî, Mustafa, İslâm Hukukunda Sünnet, çev.: Kamil Tunç, İstanbul, 1989, s. 79

⁹ Bağdâdî, Kifâye, s. 120

¹⁰ Emin, Ahmet, Fecr, s. 261

¹¹ Abdulhâdî ed-Dımeşkî, Tabakâtu'l-Ulemâi'l-Hadîs, thk.: Bûsî Ekrem, Beyrut, 1989, I, 167

¹² Bağdâdî, Kifâye, s. 130; Suyûtî, Tedrîbu'r-Ravi, s. 219-220; Ebû Zehv, el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn, s.86

söylemişlerdir.¹ Aynı zamanda Bağdâdî, bazı hadîs imamlarının da Havâric'den hadîs alınıp alınmaması konusunda ihtilafa düştüklerini bildirmiştir.² Hâricîlerin hadîs uydurduğu görüşünde olanlara gelince:

Rivâyetlere göre Hâricîler, yalancıyı küfürle itham etmiş olsalar da mezheplerinin görüşlerini teyid etmek için hadîs uydurup Peygamberi kendilerine göre konuşturmaları mümkündür. Ancak Hâricîler ne kadar hadîs uydurmuş olsalar da Şîa kadar uydurmamışlardır. Yalanı büyük günah saydıklarından az hadîs uydurmuş olabilirler³. Ebû Zehv'in bildirdiğine göre, Ebû Hanîfe'nin yaşadığı bir dönemde Irak; Havâric, Şîa ve çeşitli milletlerden olanların, Peygambere hadîs uydurdukları bir merkezdi. Bu sebeple Irak'a "dâr-u darbi'l-hadîs" yani hadîs uydurma merkezi denirdi.⁴ Irak, aynı zamanda Hâricîlerin hadîs uydurduğu bir merkez olduğuna göre bu nakil de Hâricîlerin hadîs uydurduğunu gösteriyor. Günümüz araştırmacılarından Ahmet Akbulut, Hâricîlerin hadîs uydurduğu görüşündedir. Ona göre Hâricîler, "görüşlerini hadîs perdesi altında kitlelere sundular." Aynı zamanda O, "Başınıza geçen kim olursa olsun itaat edin"⁵ hadîsini Hâricî görüşün tezahürü ve siyasî kanaatlerinin hadisleşmesi⁶ olarak görmektedir. Bağdâdî'nin nakline göre Peygamberin ağzından çıkmış gibi hadîs uydurulduğu bir dönemde, Hâricîler gibi çeşitli fırka ve mezheplere mensup kimselerden hadîs alınmamaya dikkat edilmiştir.⁷ Hâricîlerin hadîs uydurma ihtimaline karşı hadîs imamları, tedbirli olmaya çalışmışlardır.⁸ Diğer yandan Ebû Zehv de, Hâricîlerin hadîs uydurduğunu ileri sürerek, sahâbe ve tâbiîn'in hadîs yolculuğuna çıktıklarında, Havâric ve Şîa'nın elinden hadîsleri, kurtarmaya çalıştıklarını söyler.⁹ Mustafa Sıbâî de hadîslerin, Hâvaricîn ve Şîa'nın aklını uzun süre meşgul ettiğini bildirmiştir.¹⁰ Zebîdî, Tecrid-i Sarîh tercümesinde, İbn Lehî'a rivâyetini örnek göstererek, Havâric'in kendi lehlerine veya muhaliflerine karşı hadîs uydurdukları kanaatinde

¹ Bağdâdî, Kifâye, 130; Suyûtî, Tedrîbu'r-Râvî, s. 218

² Bağdâdî, Kifâye, s. 120

³ Ebû Zehv, el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn, s. 86-87

⁴ Ebû Zehv, a.g.e., s. 240

⁵ Ebû Dâvûd, Sünnet 6; İbn Mâce, cihâd 39

⁶ Akbulut, Sahâbe Devri, s. 109

⁷ Bağdâdî, Kifâye, s. 123-125

⁸ Accâc, Sünne, s. 205

⁹ Ebû Zehv, el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn, s. 243

¹⁰ Sıbâî, Mustafa, Sünne, s. 152

olduğunu söylemiştir.¹ Başka bir nakle göre ise sünnet ve hadîs ehli, Havâric'in tutumunun tam aksine bir yol izlemişlerdir.² Nevzat Âşık da Hâricîlerin, görüşlerini teyid etmek için pek çok hadîs uydurduklarını söylemiştir.³ Hâricîlerin görüşlerinden etkilenip sonra da Hâricîlerin propagandasını yapmak üzere hacca giden Hâricî Yezîd el-Fakîr, Peygamberin sahâbesi olan Hâricî Câbir b. Abdullah'ın Resûlullah üzerine yalan söylemi ile bazı Hâricîlerin, hâricîlikten vaz geçtiğini itiraf etmiştir.⁴ Müslim'de geçen rivâyet şöyledir: Yezîd el-Fakîr tahdis edip şöyle dedi: Hâricîlerin görüşlerinden bir görüş kalbime işlemiş, meftûn olmuştum. Haccetmek, sonra da insanlara karışıp Hâricîlik propagandası yapmak üzere kalabalık bir topluluk içinde yola çıktık. Nihayetinde Medine'ye vardık ve Câbir b. Abdullah'a rastladık. O, bir direğe yaslanmış, cemaata Resûlullah'dan hadîs takrir ediyordu. O sırada Cehennemlikleri zikretti. Ben ona ey Resûlullah'ın arkadaşı "Bu takrîr ettiğin nedir? Oysaki Allah şöyle buyuruyor." "Ey Rabbimiz, hakikaten sen kimi ateşe sokarsan şüphesiz onu hor ve hakîr edersin. Orada zalimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur."⁵ "Fasık olanların barınacağı yer ise Cehennemdir. Ne zaman oradan çıkmak isterlerse içeriye döndürürler ve onlara: Yalanladığınız o ateşin azabını tadın denilir"¹. Binaenaleyh söylediğiniz bu sözler nedir? dedim. Sen Kur'ân'ı okuyor musun? dedi. Evet dedim. Muhammed'in makamını işittin mi? dedi. Câbir şöyle devam etti. İşte o, Muhammed'in mahmûd olan makamıdır ki Allah onun vasıtasıyla, çıkaracaklarını çıkarır, dedi. Sonra sırat'ın durumunu ve insanların sırat üzerinden geçişini tavsif etti. Bunları hafızamda tutamamaktan korkarım. Şu kadar var ki o, şunları söylemiştir: "Muhakkak ki bir kavim Cehennemde bulunmalarını müteakip ateşten çıkarlar. Ama onlar simsim çubukları gibi simsiyah çıkarlar. Sonra da Cennet nehirlerinden bir nehre girerler". Onun içinde yıkanır ve kağıt sayfaları gibi bembeyaz olurlar "Sonra hacdan döndük ve: Yazık olsun size! Câbir b. Abdullah'ın Resulullah üzerine yalan söyleyeceğini aklımızdan geçirirmiydik dedik. Bunun üzerine Hâricîlikten vaz geçtik. Allah'a yemin olsun ki bizden bir tek adamdan başka Hâricîlikte kalan olmamıştır.

Bu rivâyetler, Hâricîlerin az da olsa hadîs uydurduklarını göstermektedir.

¹Zebîdî, Sahîh-i Buhârî Muhtasar-ı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi, Mütercim, Ahmed Naîm, I, 290, Ankara1976

² Rayyis, İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi, s. 76-77

³ Âşık, Nevzat, Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti (Doktora tezi), İzmir, 1981, s. 274

⁴ Müslim, İmân, I, 320

⁵ Âli imran, âyet 192

3. Hâricîler Aleyhine Hadîs Uyduruldu mu?

Kaynaklar, Hâricîlerin muhalifleri tarafından, onlar aleyhine hadîs uydurulduğunu gösteriyor. Ahmet Emin, Fecrû'l İslâm adlı eserinde, Havârici zemmedip söylenen hadîslerin tarih ve edebiyat kitaplarını doldurduğunu ileri sürmektedir.²

Hâricîler, cinayetler işlemekle ve ehli sünnete zıt görüşler ileri sürmekle, aleyhlerine hadîs uydurulmaya neden olmuşlardır. Fazlurrahman, Hâricîlerin büyük günah işleyeni kafir olarak görmeleri nedeniyle Sünnîler tarafından aleyhlerine hadîs uydurulduğunu söyler.³ Mîzânü'l İ'tidâl'da, Mürcîe tarafından Hâricîler aleyhine hadîs uydurulduğu nakledilmektedir. "Kaderiyye küfür üzeredir, Şîa helak olmuştur, Havâric bidattır, Mürcîe'den başka hak üzere olanı bilmiyoruz" anlamındaki hadîsi, Mürcîe, siyasî ve itikâdî fikirlerini ispat etmek için uydurmuştur. Aynı zamanda Zehebî, bu hadîsin mevzu olduğunu belirtmiştir.⁴ Ibnu'l-Cevzî de Kitâbu'l-Mevdûât'ında, Havâricle ilgili mevzu hadîslerden bahseder. Sahâbeden Enes b. Mâlik, ondan da Peygambere dayandırılan bu mevzu hadîse göre: "Mürcîe, Kaderiyye, Revâfız ve Havâric'den tevhîd söküp alınır. Onlar, Allah'a kafir olarak kavuşurlar ve Cehennemde de ebedî olarak kalırlar."⁵ Ibn Hibban, hadîsi rivâyet eden râvîlerden Yahya b. Ruzeyn'in hadîs uyduran bir Deccal olduğunu ve sadece kötü yönü ile anıldığını ifade etmektedir. Ebû Dâvûd da aynı görüşü paylaşmıştır.⁶

Havâric'le savaşan Ebû Saîd el-Muhelleb b. Ebî Sufre'nin, Hâricîlerin savaşta kuvvetini kırmak ve kendi askerlerini cesaretlendirmek gayesi ile Hâricîler aleyhine hadîsler uydurduğu ve "Savaş aldatmaktan ibarettir" hadîsini söylediği nakledilmektedir.⁷ Goldziher, bu konunun araştırılması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁸ Muhalifler, daha da ileri giderek, Hâricîleri öldürenlerin Allah katında ödüllendirileceğini Peygambere söylettirmişlerdir.⁹ Kısaca, Hâricîler içinde hem

¹ Secde, âyet 20

² Emin, Ahmed, Fecr, s. 261

³ Fazlurrahman, İslâm, çev.: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, İstanbul, 1981, s. 305

⁴ Bkz. Zehebî, Mîzân, II, 648-651

⁵ Ibnu'l-Cevzî, Kitabu'l-Mevdûât, I, 278

⁶ Aynı Yer

⁷ Emin, Ahmet, Fecr, s. 261, Goldziher İgnaz, Etudes Sur La Tradition, Islamique, Paris, 1952, s. 54

⁸ Goldziher, İgnaz, Etudes, s. 54

⁹ Ibn Ebi'l-Hadîd, Şerhu Nehci'l-Belâğa, I, 458, Ayrıca bkz.: Buhârî, Menâkıb 3611, Fedâilü'l-Kur'ân,

sünnete bağlı olanların hem de reddedenlerin bulunduğunu söyleyebiliriz. Fakat Hâricîlerin sünneti toptan reddeddiklerini söylemek yanlıştır. Başlangıçta dinî bir hareket gibi görünse de sonradan tamamen siyasallaşan Hâricîler, yalanı büyük günah saysalar da, kendi siyasî emellerine ulaşabilmek için hadîs uydurmuşlardır. Diğer yandan Hâricîler, muhalifleri tarafından hedef haline gelmişlerdir. Çünkü onlar siyasî faaliyetlerinde müslüman kanı dökmüşler ve farklı görüşleriyle de insanları rahatsız etmişlerdir. Bu nedenle muhalifler, Peygamber ağzından, Hâricîleri tahkir edip, öldürölmeleri için hadîs uydurma yoluna gitmişlerdir. Bu hadîsleri bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alacağız.

4. er-Rebi' b. Habîb'in Müsnedi

İbâdî alimlerinden er-Rebi' b. Habîb'in Müsnedi, hadîs literatüründe "el-Câmiu's-Sahîh" olarak geçmektedir. Müsned'de Câbir b. Zeyd, İbn Abbas, Hz. Âişe, İbn Ömer, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Ebû Saîd el-Hudrî, Muâviye, Ali b. Ebî Tâlip, Mervan b. Hakem vb. gibi meşhur sahâbîlerden gelen rivâyetler yer almaktadır. İbadiler, er-Rebi' b. Habîb'in Müsnedini, en eski kitaplar arasında sayarlar ve hadîslerini de en sahîh hadisler olarak kabul ederler. İbâdîler, Kur'ân'dan sonra en sahîh kitap olarak er-Rebi' b. Habîb'in Müsnedini görürler. Bu eser, hem el-Câmiu's-Sahîh ve hem de Müsnedi Rebi' b. Habîb olarak tanınmaktadır.

Müsneddeki hadîsler, Buhârî ve Müslim'deki gibi, ilim, ahkâm, siyer, edeb, tefsir, fıkıh ve zühd gibi bâblar ve kitaplar esasına göre tertiplenmiştir. Müsneddeki hadisleri, Yusuf b. İbrahim el-Vercelânî tertip etmiştir. el-Vercelânî, müsnedin tertibini yaparken kısaltmalar yapmadan, er-Rebi' b. Habîb'in hadîslerinin çoğunu tashîh etmiştir. Bu arada el-Vercelânî İbadilerin görüşlerini de Müsnede ilave etmiştir. Müsned dört bölümden oluşmaktadır.

1) Birinci bölüm: Bu bölüm on iki bâbdan meydana gelmiştir. Bunlar: Niyet, Vahyin Başlangıcı, Kur'ân, İlim, Muhammed Ümmeti, Velâyet, Ru'yet, İman, Şirk, Kitâbu't-Tahâret, Kitabu's-Savm ve Kitâbu'z-Zekât.

2) İkinci bölüm: Bu bölüm de onbir kitaptan oluşmaktadır. Bunlar: Kitâbu'l-Hac, Cihâd, Cenâiz, Ezkâr, Nikâh, Talâk, Buyu', Ahkâm Eşribe, İmân ve Nuzûr.

3) Üçüncü bölüm: Bu bölümde el-Vercelânî er-Rebi' b. Habîb'in muhaliflerine karşı ihticac ettiği hadisleri, otuzyedî bâb şeklinde ele almıştır.

4) Dördüncü bölüm: Son olarak bu bölümde el-Vercelânî, kitabı nasıl tertiplediğini anlatmanın yanında, bazı rivâyetlere de yer vermiştir. Meselâ, Mahbûb b. er-Râhil b. Hubeyrâ el-Kureysî'nin, er-Rebî'den aldığı rivâyetleri ile Eflâh b. Abdu'l-Vahhab b. Abdurrahman er-Rüstemî'nin Ebû Ganî'nin Bişr b. Ğânim el-Horasânî'den aldığı rivâyetler ile Câbir b. Zeyd'in mürselleri yer almaktadır. Kısaca İbadî alimlerinden er-Rebî' b. Habîb'in bu müsnedi, Hâricîlerin görüşleri yanında, bu görüşleri destekleyen hadislerden meydana gelmiştir.¹ Ayrıca Müsnedde bir kısmının da senedi olmayan beşbin civarında hadis geçmektedir. Sâbir Tu'ayme ise eserinde er-Rebî' b. Habîb'in Müsnedinde geçen bazı hadislerin, Ehl-i Sünnet tarafından itibar gördüğünü ve bazı hadislerinin de senedsiz olduğunu belirtmiştir.²

Ayrıca İbnu'n-Nedîm Fihrist'inde Hâricîlerle ilgili bazı eserlerden bahsederken bu eserler arasında konumuzla alakalı "Kitâbu Hadîsi'l-Ezârika" adlı eseri de zikretmiştir.³ İsminden de anlaşılacağı gibi bu eser, Ezrakîlere ait bir hadis kitabıdır. Hâricîler, kitaplarını gizli tuttuklarından, bu eser de dahil olmak üzere birçok kitapları günümüze kadar gelmemiştir.⁴

¹ Daha geniş bilgi için bkz.: İbn Ömer el-Ezdî el-Basrî, er-Rebî b. Habîb, el-Câmi'u's-Sahîh: Müsnedül-İmam er-Rebî' b. Habîb, Mısır, trz.

² Tu'ayme, Sâbir, el-İbâdiyye Akideten ve Mezheben, Beyrut, trz., s. 22

³ İbnu'n Nedîm, Fihrist, s. 136-137

⁴ Bağdâdî, Mezhepler Arasındaki Farklar, önsöz, s. XIV

III. BÖLÜM

KÜTÜB-İ TİS'A'DAKİ HADİSLERE GÖRE HÂRİCİLİK

Kütüb-i Tis'a'da, Hz. Peygamberin, Hâricîleri kastederek söylediği zannedilen pekçok hadîs mevcuttur. Bu hadisleri, içinde Hâricî ismi geçen ve geçmeyen fakat onlarla alakalı olduğu zannedilen hadisler diye, başlıca iki kısma ayırmamız mümkündür.

A. İÇİNDE HÂRİCÎ ADI GEÇEN HADİSLER

“EL-HAVÂRICU KİLÂBU'N-NÂR” HADİSİ

1. Hadîsin Tahrîci ve Sened Yönünden Tahlili

Araştırmamız boyunca, Kütüb-i Tis'a'da geçen ve Peygamberin bizzat “el-Havâricu” lafzını kullanarak söylediği bir tek hadîsle karşılaştık. Senedinde sahâbeden, Ebû Ümâme el-Bâhilî ve Abdullah b. Ebî Evfâ'nın da bulunduğu bu hadîs, iki tarikle gelmiştir.

İbn Mâce, Sehl b. Ebî Sehl'in, Süfyân b. Üyeyne'den, onun da Ebû Gâlib'den rivâyet ettiğine göre Ebû Ümâme şöyle söylemiştir. “Öldürülen Hâricîler, yeryüzünde öldürülenlerin en kötüleridir. Öldürülen insanların en hayırlısı da Hâricîlerin öldürdüğü kimselerdir”. (Çünkü şehid olurlar). Hâricîler Cehennem köpekleridir. Bunlar, Müslüman idiler, kâfir oldular”. Râvî Ebû Gâlib: Ebû Ümâme'ye: “Bu söz senin söylediğin bir şey mi?” diye sordu. Ebû Ümâme de: Hayır! Ben bu sözü Resulullah'dan işittim,¹ dedi.

Bu hadîsin râvîlerinden Sehl b. Ebî Sehl hakkında, Ebû Hâtim, “o Saduktur”²der. Râvî Süfyân b. 'Uyeyne ile ilgili olarak nakiller, onun sika olduğunu

¹ İbn Mâce, Mukaddime, (bab 12), 176; Ayrıca benzer rivayetler için bkz.; İbn Hanbel, Müsned, V, 253-256

² İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, Haydarâbad, 1952, IV, 198

gösterse de, tedlis yaptığına ve hadîsleri karıştırdığına dair rivâyetler de vardır.¹ Ebû Ğâlib hakkında İbn Sa'd, "Onun zayıf ve hadîsi de münkerdir" der.² Zehebî ise Ebû Ğâlib hakkında, "hadîsinde bir şeyler vardır" demekle yetinmiştir.³ Ebû Hâtim ise Ebû Ğâlib hakkında kuvvetli değil manasında "Leyse bi'l-Kavî",⁴ Nesâî, Duafâ'sında onun zayıf olduğunu nakletmiştir⁵. Ebû Ğâlib hakkında İbn Hacer'deki nakiller ise şöyledir: İbn Maîn hadîsi makbul sayılabilir anlamında "sâlihu'l-hadîs" dir dedi. Dârekutnî ise sikâ dedi⁶. Ebû Ğâlib hakkında İbn Adıyy, "O, Havâricle ilgili bilinen en uzun bir hadîs rivâyet etmiştir. Hadîslerinden münker bir hadîsini de görmedim. Umarım zararsızdır" demiştir⁷. İbn Hibban ise sikâtında onun hadîsleriyle ihticac yapmayı caiz görmemiştir⁸. Nakillere göre Ebû Ğâlib zayıf bir râvidir.

Ebû Ümâme el-Bahilî ise bir sahâbî olup Şam'da yaşamış ve seksen altıda ölmüştür. İbn Hibban, "Ebû Ümâme Sıffin savaşında, Hz. Ali ile beraberdi" demiştir⁹. İbn Hacer, Takrîb'inde Ebû Ümâme hakkında "hata yapan bir saduktur" der.¹⁰ Nakillere göre Ebû Ğâlib'in Ebû Ümâme'den aldığı bu rivâyet zayıftır.

İbn Hanbel'in rivâyetindeki¹¹ râvîlerden Safvân b. Selîm'in, sikâ ve âbid bir râvî olduğu,¹² Ancak Safvan'ın Ebû Ümâme'yi işitip işitmediği açık değildir. Çünkü O, "Ebû Ümâme Dimeşk Mescidine girdiğinde..." gibi rivâyetin senedini munkatı olarak görmüştür.¹³ Seyyâr eş-Şâmî ise Muâviyenin bir hizmetçisidir. Buhârî, İbn Ebi

¹ Zehebî, Mizânu'l-l'tidâl fî Nakdî'r-Ricâl, thk.: el-Becâvi-Ali Muhammed , Kahire, 1963, II, 170-171

² İbn Sâ'd, Tabakât, VII, 238

³ Zehebî, Mizan, IV, 560

⁴ İbn Ebî Hâtim, Cerh, III, 315-316

⁵ Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb, Kitâbü'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn, thk. Burân ed-Dâvi, Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut, 1987, s. 262

⁶ İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, VI, 404, thk.: Halil Me'mûm Şeyha, Ömer es-Selâmî, Ali b. Mesud, Beyrut 1996

⁷ İbn Adıyy, el-Kâmil fî Duafai'r-Ricâl, II, 455-456, thk., Süheyl Zekkâr, Yahya Muhtar Gazâvî, Beyrut 1988

⁸ İbn Hibban, Kitâbü's-Sikât, I, 267, Beyrut 1973

⁹ İbn Hacer, Tehzîb, II, 544-545

¹⁰ İbn Hacer, Takrîbü't-Tehzîb, thk.: Muhammed Avvâme, Dimeşk, 1992, s. 664

¹¹ Bkz. İbn Hanbel, V, 250-269

¹² İbn Hacer, Takrîb, s. 276

¹³ İbn Hacer, İtrâfu'l-Müsnedi'l-Mu'telâ, VI, 22, thk., Zubayr b. Nâsır en-Nâsır, Beyrut 1993

Hâtim, ve İbn Hıbban onun sika,¹. İbn Hacer'in ise bunlardan farkı, onun saduk bir ravi olduğunu söylemesidir.²

Konuyla ilgili bir diğer hadîs ise sahâbî Abdullah b. Ebî Evfâ'dan, Â'meş ve Saîd b. Cemhân tarikiyle gelmiştir.

İbn Mâce, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, İshâk el-Ensârî ve Â'meş'den aldığı sened zinciri ile İbn Ebî Evfâ, Resûllullah şöyle buyurdu demiştir: "Hâricîler, Cehennem'in köpekleridir"³. Kaynaklar, Â'meş'in tedlis yaptığını, vehimli olduğunu, hadîslerinin zayıf ve Enes b. Mâlik'ten aldığı rivâyetin ise munkatı olduğunu nakletmenin yanında onu, güvenilir hadîs imamlarından sadık, adil ve sikâ birisidir diye de tanıtmaktadırlar.⁴ Ebû Bekir b. Ebî Şeybe sikâdır.⁵ Bu hadîs, munkatı bir hadîstir. Çünkü râvîler arasında inkıta vardır. Seneddeki râvîler sikâ olsa da İbn Hacer Â'meş'in İbn Ebî Evfâ'dan hadîs almadığını ileri sürmektedir⁶. Yine İbn Hacer, Â'meş'in İbn Ebî Evfâ'dan mürsel yoluyla rivâyette bulunduğunu nakletmektedir⁷. Kısaca, Â'meş'in İbn Ebî Evfâ'dan aldığı hadîsin mevzû olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, İbn Hacer'e göre Â'meş İbn Ebî Evfâ'dan hadîs almamıştır⁸.

İbn Ebî Evfâ'dan gelen bir başka hadîs ise İbn Hanbel'in Ebû Nadr'dan, onun da Haşrec b. Nebâte'den gelen sened zinciri ile Saîd b. Cemhân'ın şöyle söylediği rivâyetidir: "Abdullah b. Ebî Evfâ'nın yanına gittim. Onu mahcup bir halde gördüm. Selâm verdim ve bana sen kimsin dedi. Ben de Saîd b. Cemhân'ım dedim. Baban ne yapıyor? dedi ben de Ezrakîler onu öldürdüler dedim. O da: "Allah, Ezrakîlere lanet etsin. Allah, Ezrakîlere lânet etsin. Allah, Ezrakîlere lanet etsin, Resûllullah bize, onlar, Cehennemin köpekleridir dedi. Ben de sadece Ezrakîlere mi yoksa bütün Hâricîlere mi dedim. O da bütün, Hâricîleri kasdederek söyledi" dedi.⁹

Hadîsi rivâyet eden Cemhân hakkında İbn Hacer; "O, saduktur"¹⁰ derken ondan hadîs alan Haşrec b. Nebâte ile ilgili olarak da onun saduk ve vehimli

¹ Buhârî, et-Târîhu'l-Kebîr, Beyrut, 1986, IV, 160; İbn Ebî Hâtim, Cerh, IV, 254; İbn Hıbban, Sikât, IV, 335

² İbn Hacer, Takrîb, s. 262

³ İbn Mâce, Mukaddime (bab 12), 173, Ayrıca bkz: İbn Hanbel, V, 355

⁴ İbn Ebî Hâtim, Cerh, IV, 146-147, Zehebî, Mîzân, II, 224; İbn Hacer, Tehzîb, II, 422-423-424

⁵ Mîzân, II, 390; Tehzîb, III, 239

⁶ İbn Hacer, Tehzîb, II, 422

⁷ Tehzîb, III, 96

⁸ Tehzîb, II, 422

⁹ İbn Hanbel, IV, 382-383

¹⁰ İbn Hacer, Takrîb, s. 234

olduğunu söylemektedir.¹ Yine İbn Hacer, Cemhân'dan hadîs alan râvî Kutn b. Nusayr ile ilgili olarak da hata yapan saduk birisidir demiştir². İbn Ebî Hâtim ise onun gördüğü birşeyi inkar ettiğini nakleder³. İbn Adıyy de onun, hadîs çalarak onu ilk râvîsine kadar ulaştırdığını söyler.⁴

Görüldüğü gibi Saîd b. Cemhân ve diğer râvîler proplemlidir. Ebû Ğâlib'den gelen rivâyetlerin isnadları zayıf ve İbn Ebî Evfâ'dan gelen Â'meşin rivâyeti ise munkatıdır. Bu nedenle İbn Ebî Evfâ'dan gelen bu hadîs de mevzûdur.

2. Hadîsin Metin Yönünden Tahlili

Hadîsin rivâyetlerini şöyle özetleyebiliriz:

1) Hadîsdeki ibareler sürekli tekrar edilmiştir. Meselâ İbn Hanbel'de geçen Seyyâr eş-Şâmî üç defa "Öldürülen Hâricîler yeryüzünde öldürülenlerin en şerlileridir, üç defa, "Cehennemın köpekleridir", Peygamber'den bu sözü bir iki, hatta yedi defa işittik, gibi ifadeler kullanmıştır. İbn Mâce'de, Ebû Ğâlib'in rivâyetinde, Ebû Ğâlib de, Ebû Ümâme'ye; "bu söz senin mi?" diye soruyor. O da, "hayır ben bu sözü Peygamberden işittim" diyor. Burada Ebû Ğâlib ya bu sözün doğruluğunu Ebû Ümâme'ye tasdik ettirmek istiyor, ya da Peygamberin böyle bir şey söylemeyeceğini düşünerek şaşkınlığını dile getiriyor.

Anlaşılan bu söz, Hâricî karşıtlarınca bir savaştan sonra söylenmiş ve sonra da Ebû Ümâme'ye "bu sözü Peygamberden işittim" dedirtilmeye çalışılmıştır. Bu sözün bir savaş meydanında Hâricî karşıtlarınca söylendiği "Öldürülen Hâricîler yeryüzünde öldürülenlerin en kötüleridir ve öldürülen insanların en hayırlısı da Hâricîlerin öldürdüğü kimselerdir" ifadesiyle açıkca anlaşılmaktadır. Anlaşılan bu hadîs, siyasî sebeplerle uydurulmuştur.

2) Daha önce bahsettiğimiz gibi Havâriç lafzı Peygamber'in yaşadığı dönemde kullanılmamıştır. Daha sonra Ezrakîlerin ortaya çıkmasıyla kullanılmaya başlanmıştır. Oysa hem Ebû Ümâme ve hem de Abdullah b. Ebî Evfâ hadîsinde Peygamber, "Havâric kelimesini defalarca tekrar etti" deniliyor. Buhârî'nin şarihi Aynî'ye göre Havâric lafzı, daha evvel değil de, Hurkûs b. Zuheyr'in yaşadığı bir

¹ İbn Hacer, Takrîb, s. 169

² İbn Hacer, Takrîb, s. 456

³ İbn Ebî Hâtim, Cerh, VII, 138

⁴ İbn Adıyy, Kâmil, VI, 52

dönemde ortaya çıkmıştır.¹ Havâric lafzının Peygamber zamanında kullanılmadığını savunan bir rivâyete göre, “Hâricîler, Cehennem köpekleridir” hadîsi, Peygamber’e dayandırılan mevzû bir hadîstir.²

3) İbn Hanbel’de Şerh b. Havşeb rivâyetiyle gelen Ebû Ümâme el-Bâhilî hadîsi, murûk hadîsinin başka bir varyantıdır diyebiliriz. Bu rivâyette Ebû Gâlib diyor ki: “Ben Dimeşk’te iken Hâricîler, reisleriyle beraber gelmişlerdi. Ebû Ümâme’yi Dimeşk mescidine haps ettiler. Onu ağırlarken gördüm ve neden ağlıyorsun? dedim. O da Peygamberi şöyle derken işittim dedi: “Ümmetimden Kur’ân okuyan ancak okuduğu Kur’ân hançerelerinden öteye geçmeyen insanlar çıkacaktır. Onlar okun avı delip çıkması gibi dinden çıkacaklardır... Onlar yeryüzünde öldürülenlerin en kötüleridir. Onları öldürenlere ve onlar tarafından öldürülenlere ne mutlu.³

4) Ebû Ümâme’den gelen rivâyetler içinde en sağlamı, Seyyâr eş-Şâmi’den gelen rivâyettir diyebiliriz. İbn Hacer, Seyyâr hakkında saduktur, demişti⁴. Buhârî, İbn Ebî Hâtim ve İbn Hıbban onu sika olarak görmüşlerdir⁵.

Abdullah b. Ebî Evfâ hadîsinin Saîd b. Cemhân tarikiyle gelen rivâyetinden anlaşılan şudur: Ezrakîler bir çok cinayet işlemişler ve Saîd b. Cemhân’ın babası da bu cinayete kurban gitmiştir. Buna binaen Abdullah b. Ebî Evfâ Ezrakîlerin yaptıklarını kınamak veya onları lanetlemek isteyerek onlar hakkında ağır ifadeler kullanmıştır. Yani bu sözü Peygamberimiz değil de Ezrakîlerin yaptıklarından dolayı bir sahâbî söylemiş olabilir. Zaten hadîsin metnindeki olay da, Peygamberin vefatından epey sonra ve Ezrakîlerin fırka olarak ortaya çıkmasından sonra yaşanmıştır.

Kısaca, şunu söyleyebiliriz. Bu hadîsin hem senedine ve hem de metnine baktığımız zaman hadîsi Peygamberin söylediğini düşünmek bile kabul edilemez birşeydir. Olsa olsa bu ifadeler, Ebû Ümâme’nin ve Abdullah b. Ebî Evfâ’nın Hâricîlerin tutumları karşısında bizzat kendi söyledikleri sözleridir diyebiliriz. Genel olarak, Peygamberin sözlerinde muhatablarını aşağılayıcı ağır ifadeler kullandığını göremeyiz. Oysa burada hadîs metninin içinde Peygamberin söyleyemeyeceği “köpek” gibi ifadeler geçmektedir. Ancak metnin içeriği, Hâricîlere muhalif olanların

¹ Aynî, Umdetü’l-Kârî Şerhi Sahîhi’l-Buhârî, Beyrut, XXIV, 90

² Edelibî, Menhecû Nakdi’l-Mutûn, Beyrut, 1983, s. 349

³ İbn Mâce, Mukaddime, (bab 12), 176; Ayrıca benzer rivayetler için bkz.; İbn Hanbel, Müsned, V, 253-256

⁴ İbn Hacer, Takrîb, s. 262

⁵ Buhârî, et-Tarîhu’l-Kebîr, IV, 160; Cerh, IV, 254; Sikât, IV, 335

söylediği sözler olarak yansırmaktadır. Kısaca, "Hâriciler Cehennemın köpekleridir" mealindeki hadîsi, Peygambere dayandırılan Hâricilerin muhaliflerince söylenmiş mevzu bir hadîstir¹. Diğer yandan bu hadîs, metin olarak, Hâriciler'le doğrudan ilgiliymiş gibi görünse de aslında Hâricilerle ilgilendirilen bir hadîstir. Hatiboğlu, bunun bir hadîs değil de Ehl-i Sünnet'in Hâriciler hakkında bir görüşü olduğuna inanmaktadır.²

¹ Edelibî, Menhecû Nakdi'l Mutûn, s. 349

² Hatiboğlu, Mehmet Sait, Siyasî-İctimâî Hâdiseler, s. 40-41

B. İÇİNDE HÂRİCÎ ADI GEÇMEYEN FAKAT KONUyla İLGİLİ OLAN HADİSLER

I. MURÛK HADİSİ

1. Hadîsin Tahrîci ve Sened Yönünden Tahlili

Murûk hadîsi onüç sahâbe tarafından farklı varyantlarla rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetler birbirlerine nekadar çok benzeseler de, burada bütün rivâyetleri ele almayıp, farklı bulduğumuz rivâyetler üzerinde duracağız. Tekrarlardan kaçınmak için mümkün olduğu sürece rivâyetlerin sebab-i vürûtlarına yer vermedik. Ancak konunun daha iyi anlaşılması için hadîsin metin bölümünü tahlil ederken, sebab-i vürûtları ele aldık. Rivâyetlere göre:

a. Hâricîlerin Dînî Yönlerini Anlatan Rivâyetler

Rivâyetlerin birçoğunda Hâricîler, hayırlı kimselerin ağızlarıyla konuşmaktadırlar. Kur'ân okumaktalar fakat, okudukları boğazlarından öteye geçmemektedir. Yani manasını anlamadan okumakta ve tatbik etmektedirler. Gece gündüz ibadet yapmaları nedeniyle, kendi namazları, oruçları ve iyi işlerine kıyasla, diğerlerini hiç mesabesinde görmemektedirler.

Buhârî, Sahîh'inin Kitâbu'l-Fedâilî'l-Kur'ân'daki konumuzla ilgili hadîsi, Ebû Saîd el-Hudrî'den, Ebû Seleme b. Abdurrahman rivâyet etmektedir. Abdullah b. Yusuf, Mâlik, Yahya b. Saîd, Muhammed b. İbrahim ve Ebû Seleme b. Abdurrahman'dan rivâyet edildiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî Resûlullah'ı şöyle derken işittim demiştir: "Sizin içinizden öyle zümreler türeyecektir ki siz, onların namazlarının yanında kendi namazlarınızı, oruçlarının yanında kendi oruçlarınızı, iyi amellerinin yanında kendi iyi amellerinizi küçük göreceksiniz. Onlar Kur'ân da okuyacaklar, fakat Kur'ân'ın feyzi onların hançerelerini geçmeyecektir. Onlar, okun avı delip geçmesi gibi dinden çıkacaklar. Okun sahibi avı delip geçen okunun demirine bakar, kan namına bir şey göremez. Ağaç kısmına bakar, orada da bir şey

göremez. Sonra avcı, acaba ava dokunmadı mı? şüphesi ile “fûka” denilen yayın girdiği yere bakar orada da kan izi göremez¹.

Bu hadîs; Müslim, İmam Mâlik ve İbn Hanbel’de de geçmektedir.

Buhârî’nin râvîlerinden Ebû Seleme’nin birçok sahâbe ve tabînden hadîs aldığı nakledilmektedir. İbn Hacer, Ebû Seleme hakkında geniş bilgi vermiştir. İbn Hacer’deki bu nakilleri kısaca şöyle özetleyebiliriz: İbn Sa’d, “O sikadır, fakihdir ve salihu’l-hadîsdir” der. Mâlik b. Enes, Ebû Seleme’yi ilim ehlerinden birisi olarak görür. Ebû Zûr’a ise, “o sikadır” der. İbn Hacer ise Ebû Seleme’ye munkatı gözüyle bakar.² Ebû Seleme’nin râvîsi Muhammed b. İbrahim hakkında, İbn Ebî Hâtim’deki nakillerde: Yahya b. Maîn, “o sikadır” demiştir. Abdurrahman babasına, onun hakkında sorduğunda, “sika” cevabını almıştır³. İbn Ebî Hâtim’deki naklin aksine Zehebî ve İbn Hacer, onu bilinmeyen bir şeyh olarak tanıtmışlardır⁴. Ukaylî’deki bir nakilde ise; Abdullah b. Muhammed, babasından, onun hakkında “fî hadîsihi şey’un” ve “Allah’u ‘âlem münker hadîs rivâyet etti” dediği yer almaktadır.⁵ Râvîlerden Yahya b. Saîd el-Ensârî hakkında gelen nakillerde onun güvenilir olduğu anlatılmaktadır⁶. Ancak İbn Hacer, Yahya b. Saîd’in tedlis yaptığına dair nakillere de yer vermiştir⁷. Abdullah b. Yusuf hakkında Zehebî, onun Buhârî’nin şeyhi ve sika olduğunu anlatmaktadır. Buhârî de onun hakkında “Şam’lıların en güvenilirlerindendir.” demiştir⁸. Abdurrahman, babasının şöyle dediğini haber vermektedir: “Abdullah b. Yusuf’dan hadîs yazdım ve rivâyet ettim. O, Mervan et-Tâtârî’den daha dikkatli ve titizdir. Aynı zamanda sikadır.”⁹ İbn Hacer’deki nakiller de ise onun sika, saduk ve salihu’l-hadîs olduğu zikredilmiştir¹⁰. Zehebî’nin Mîzân’ında Abdullah b. Yusuf hakkında farklı rivâyetlerle karşılaşırız. Abdullah b. Yusuf’un, İmam Mâlik’i ne zaman işittiği ve onu Mâlik’in yanında kim gördüğüne dair şüphe verici bir rivâyeti,

¹ Buhârî, Fedailü’l-Kur’ân (bab 36), 5058; Mürted (bab 6), 6931; Müslim, Zekat (bab 47) 1064, 147; İmam Mâlik, Muvatta, Kur’ân (bab 4) 10; İbn Hanbel, Müsned III, 60; ayrıca bkz., Beyhâkî, Şu’abu’l-İman, II, 2640; Hâkim, el-Müstedrek, II, 148; Taberânî, Evsât, III, 2491

² Daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. İbn Hacer, Tehzîb, VI, 351-353

³ İbn Ebî Hâtim, Cerh, VII, 184

⁴ Zehebî, Mîzân, III, 445; İbn Hacer, Tehzîb, V, 7-8

⁵ Ukaylî, Duafâ, IV, 20

⁶ Cerh, IX, 147-149; Tehzîb, VI, 138-139

⁷ Tehzîb, VI, 138-139

⁸ Mîzân, II, 528

⁹ Cerh, V, 205; Ayrıca bkz. Tehzîb, III, 289-290

¹⁰ Tehzîb, II, 289-290

Zehebî şöyle aktarmıştır: Yahya b. Bekr, Abdullah b. Yusuf hakkında, o, İmam Mâlik'i ne zaman işitti? ve onun yanında kim gördü? Ben bu konuda vehimliydım. Bu esnada Ebû Muhsinle karşılaştım. Bana Abdullah b. Yusuf'u sordu ben de o Mısır'dadır dedim. O da, o, İmam Mâlik'ten 166 senesinde hadîs işitti" dedi. Diğer yandan zehebî ise İbn Yusuf'u Muvatta'nın en sağlam râvîlerinden biri saymıştır. Yahya b. Maîn de, yeryüzünde muvatta'nın râvîlerinden, İbn Yusuf gibisi yoktur demektedir¹. Böylece, Zehebî'nin nakline göre Abdullah b. Yusuf'un, İmam Mâlik'i işitmediğine dair şüphe ortadan kalkmış oluyor.

Buhârî aynı hadîsi², Muhammed b. Müsennâ, Abdu'l-Vehhâb, Yahya b. Saîd, Muhammed b. İbrahim, Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Atâ b. Yesâr tarikiyle de nakletmiştir. Yukarıdaki rivâyetin râvîlerinden farklı olarak bu hadîsin râvîlerinden Muhammed b. Müsennâ hakkında Sâlih Cezere'nin "O saduktur, fakat hıfzında birşeyler vardır", Nesâî'nin: "fena değildir, zararsızdır fakat yazdığına değişiklik yapardı" gibi değerlendirmelere rağmen Mizan'daki nakiller onun güvenilir olduğunu göstermektedir.³ Mizan'dakine benzer rivâyetler tehzibde de ele alınmıştır⁴.

Râvî Abdu'l-Vehhâb b. Abdulmecîd ile ilgili olarak İbn Ebî Hâtîm ve Zehebî'deki nakiller şöyledir: İbn Ebî Hâtîm, babasına onu sorduğunda "Meçhul, bilinmeyen", cevabını alırken kendisi "o meşhur, sika bir râvîdir" demiştir. Ukbe b. Mükrim Ebû Dâvûd ve Ukaylî, onun ömrünün sonlarına doğru değiştiğini ve hadîsleri karıştırdığını söylerlerken, İbn Ebî Hâtîm'de, "onun değişmesinin hadîse bir zararı yoktur, çünkü o değiştiği zamanlar hadîs rivâyet etmemiştir" demiştir. Bunların aksine İbn Maîn, "o sika bir râvîdir."⁵ demiştir. İbn Hacer ise Tehzib'inde yukarıdaki ifadelerle benzer nakillerde bulunmuş ve Muhammed b. Saîd'in; "o sikadır" dediğini nakletmiştir⁶. Atâ b. Yesâr hakkında Zehebî, Buhârî'nin "O, mürseldir" dediğini bildirmiştir.⁷ Atâ, Peygamberimizin zevcesi Meymûne'nin kölesidir. Yahya b. Maîn; Atâ, "sika bir râvîdir" ve Ebû Zûr'a'ya Atâ, sorulduğunda o da "Sika bir râvîdir" demiştir⁸. Tehzibde de, İbn Maîn Nesâî, Ebû Zûr'a ve İbn Sâ'd, onun sika olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.¹

¹ Mîzân, II, 528

² Buhârî, Mürted(bab 6) 6931

³ Mîzân, IV, 24

⁴ Tehzîb, V, 254-255

⁵ Cerh, VI, 71; Mîzân, II, 680-681

⁶ Tehzîb, III, 204

⁷ Mîzân, III, 77

⁸ Cerh, VI, 338

Ebû Seleme b. Abdurrahmandan gelen bu hadîs Müslim, İmam Mâlik ve İbn Hanbel'de de geçmektedir.² Bu hadîslerin râvîlerini yukarıda zikretmiştik.

Kısaca, Ebû Saîd el-Hudrî'nin, Ebû Seleme b. Abdurrahman tarikiyle gelen rivâyetin râvîleri arasında, Yahya b. Saîd'in tedlis yaptığı³, Muhammed b. İbrahim'in, bilinmeyen bir Şeyh olduğu⁴, münker hadîsler rivâyet ettiği⁵, Ebû Seleme b. Abdurrahman'a munkatî gözüyle bakıldığı nakillerde yer almıştır.

b. Hâricîlerin, Müslümanları Öldürüp de Putperestlere Dokunmayacaklarına Dâir Rivâyetler

Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın rivâyetine yakın bir hadîs, Buhârî; Enbiyâ'da, Muhammed b. Kesîr, Süfyan es-Sevrî, Saîd b. Mesrûk es-Sevrî zinciriyle Abdurrahman b. Ebî Nu'm, Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet etmiştir. Yukarıdaki rivâyetten farklı olarak bu rivâyetle şu ifadelerle yer verilmiştir: "Onlar, Müslümanları öldürecekler de putperestlere dokunmayacaklardır. Yemin olsun ki eğer ben onların yaşadığı bir zamanına yaşasaydım, muhakkak onları Âd kavminin öldürülüşü gibi öldürürdüm."⁶

Bu isnadda yer alan râvîler, Ebû Seleme'nin rivâyetinde geçen râvîlerden tamamen farklıdır. Râvîler rivâyetlerinin bir kısmında Âd kavmini zikrederlerken başka bir kısmında ise Âd kavmine bedel olarak Semûd kavmini zikretmişlerdir.

Hadîsin râvîsi Muhammed b. Kesîr hakkında gelen nakiller onun, sika bir râvî olmadığını bilakis zayıf bir râvî olduğunu göstermektedir. Buhârî ve Ebû Dâvûd ondan hadîs almış ve Ebû Hâtim de "O saduktur" demesine rağmen İbn Maîn, ondan hadîs almayın, çünkü o sika değildir⁷ demiştir. İbn Hacer, Zehebî'ye benzer nakillerde bulunurken ilâve olarak, İbn Hibban'ın onu "zayıf", İbn Hanbel'in "sika", Süleymân b. Kâsım'ın, "zararı olmayan" ve İbn Cüneyd'in ise İbn Maîn'den naklen,

¹ Tehzîb, IV, 134

² Müslim, Zekat (bab 47) 1064; İmam Mâlik (bab 4) 10; İbn Hanbel, III, 60

³ Tehzîb, VI, 138-139

⁴ Mîzân, III, 445

⁵ Duafâ, IV, 20

⁶ Buhârî, Enbiyâ (bab 6), 3344; Tefsir (bab 10) 4667; Meğazi (bab 62) 4351; Tevhid (bab 23) 7432;; Müslim, Zekât (bab 47) 1064/143; Ebû Dâvûd, Sünnet (bab 31) 4764; Nesâî, zekat (bab 79) 2577, (bab 26) 4112, İbn Hanbel, III, 73; Ayrıca bkz. Beyhâkî, Sünen-i Kübra, VIII, 16694

⁷ Mîzân, IV, 18

“zayıf bir râvî”¹ dediğini nakletmektedir. Heysemî de Muhammed b. Kesîr’in zayıf olduğunu² söylemiştir. Ukaylî de duafâ’sında, “onun hadîsine itibar edilmez”³ demiştir. Râvîlerden Süfyan es-Sevrî hakkında Zehebî, onun delilinin sağlam olduğu hakkında ittifak edildiğini söylerken, aynı zamanda onun zayıf râvîlerden tedlis yaptığını da nakleder. Kısaca Süfyan es-Sevrî, Zehebî’ye göre tedlis ederdi ve kezzâblardan hadîs yazardı⁴. Zehebî’nin aksine İbn Ebî Hâtim de, onun güvenilir ve sika bir râvî, hadîs konusunda sağlam olduğuna dair nakiller çoktur⁵. Aynı şekilde İbn Hacer de onun, sika olduğuna dair birçok rivâyetlerde bulunmuştur. O, hadîs konusunda otarîter bir kimsedir⁶ der.

Râvî Saîd b. Mesrûk ile ilgili olarak zehebî, “o, sikadır,”⁷ derken İbn Hacer’deki nakiller de onun sika⁸ olduğunu göstermektedir. Abdurrahman b. Ebî Nu’m hakkında zehebî’de, farklı nakiller geçmektedir. Kâşif’in hâşiye müellifi İbrahim b. Muhammed el-Acemî, “onun tâbînin meşhurlarından ve sika” olduğunu söylemektedir. Bunun aksine Ahmed b. Ebî Heyseme, Maîn’den naklen, Ebû Nu’m’un “zayıf” olduğunu söyler. İbn Kattân da onu, “zayıf”⁹ olarak görmüştür. Tehzib’deki nakillerde de İbn Maîn, onu “zayıf bir râvî” olarak tanımıştır. Bunların aksine İbn Sâ’d ve Nesâî, onun “sika”¹⁰ olduğunu söylemişlerdir. İbn Hacer, Takribinde ise “ o bir saduktur”¹¹ demiştir.

Bu hadîs, aynı râvîlerle Buhârî’de, Ebû Dâvûd’da ve İbn Hanbel’de de geçmiştir. Bu nedenle bu hadîslerdeki râvîleri tekrar ele almadık. Buhârî, Meğâzî’ de ve Müslim Zekat’da, farklı râvîlerle aynı hadîsi Kuteybe b. Saîd, Abdulvâhid, Umâre b. Kâ’kâ’a ve Abdurrahman b. Ebî Nu’m sened zinciriyle Ebû Saîd el-Hudrî’den rivâyet etmişlerdir. Cerh ve Tehzib’deki nakiller Kuteybe b. Saîd’in sika olduğunu gösteriyor¹². Râvîlerden Abdulvâhid b. Ziyâd hakkında Zehebî, Yahya’nın onu

¹ Tehzîb, V, 249-250

² Mecmeu’z-Zevâid, VI, 235

³ Duafâ, IV, 130

⁴ Mîzân, II, 169

⁵ Cerh, IV, 222-225

⁶ Tehzîb, II, 256-258

⁷ Zehebî, Kâşif, I, 144

⁸ Tehzîb, II, 338

⁹ Zehebî, Kâşif, I, 646-647

¹⁰ Tehzîb, III, 408

¹¹ İbn Hacer, Takrîb, s. 352

¹² Cerh, VII, 140; Tehzîb, IV, 521-522

“beşpara etmez biri” olarak tanıttığını ifade ederken, Ahmed ve bir kısım râvînin onu “sika bir râvî” olarak gördüklerini nakletmiştir. Yine Zehebî, Yahya’nın onu “sika ve zararsız bir râvî” olarak tanıttığını¹ bildirmiştir. İbn Ebî Hâtim’de Abdulvahîd’in “sika” olduğuna dair deliller² çoktur. Bu nakillere ilave olarak İbn Hacer, Nesâî’nin ona “zararsız” ve İclî’nin de “hasenü’l-hadîs”³ dediğini nakletmiştir. Râvîler zincirinden Umâretübn-ü Kâ’kâ’a ile ilgili olarak, Yahya b. Main’in “O sikadır” ve İbn Ebî Hâtim’in “Sâlihu’l-Hadîs”⁴ dediği nakillerde geçmektedir.

Konumuzla ilgili bir başka rivâyet İbn Hanbel’de, Yezidî, Ebû Cenâb ve Şerh b. Havşeb’den gelen sened zinciriyle Abdullah b. Ömer’in, “Peygamber şöyle derken işittim” dediği, rivâyet edilmiştir.: “Onlar, Müslümanları öldüreceklerdir. Onları karşılaştığınız yerde öldürünüz.”⁵ Hadîsin râvîsi, Resûlullah’ın bu sözü yirmiden daha fazla tekrar ettiğini söylemektedir.⁶

İbn Hanbel’de Şehr b. Havşeb tarikiyle gelen bu rivâyetin isnadında yer alan Ebû Cenâb hakkında ciddi eleştiriler vardır. İbn Sâ’d, Buhârî, Ebû Hâtim, Nesâî, Dârekutnî, Dârimî, İbn Maîn, İclî, İbrahim el-Cüzcânî, Yakub b. Süfyân, İbn Ammar ve İbn Hıbban gibi hadîs alimleri, Ebû Cenâb’ın zayıf olduğunu belirtmişlerdir⁷. Yine Dârekutnî, Yezdîb. Hârûn, Ebû Naîm, Ahmed, İbn Maîn, Ebû Dâvûd, İbn Numeyr, İbn Hırraş, Yakub b. Süfyân, Nesâî ve İbn Hıbban gibi birçok hadîsçi onun tedlis yaptığını söylerler⁸. Aynı şekilde Heysemî de onun tedlis yaptığını söylemiştir.⁹ Ebû Fellâs ve Amr b. Ali de, Ebû Cenâb hakkında “Metrûkü’l-Hadîsdir” demişlerdir¹⁰. Yine, Abdullah b. Ahmed babasından İbn Hırraş ve es-Sâcî gibi hadîsçiler de Ebû Cenâb’ın hadîslerinin münker olduğunu belirtmişlerdir¹¹. Ebû Numeyr de Ebû Cenâb hakkında, “işitmediği kimselerden hadîs rivâyet ederdi” demiştir¹².

¹ Mizân, II, 672

² Cerh, VI, 20-21

³ Tehzîb, III, 495-496

⁴ Cerh, VI, 368-369; Tehzîb, IV, 254

⁵ İbn Hanbel, Müsned, II, 84

⁶ İbn Hanbel, Müsned, II, 84

⁷ İbn Sâ’d, VI, 360; Cerh, IX, 138; Mizân, IV, 371; Tehzîb, VI, 127

⁸ Mizân, IV, 371; Tehzîb, VI, 127, Takrîb, s. 589

⁹ Heysemî, Mecmeu’z-Zevâid, VI, 229

¹⁰ Mizân, IV, 371; Tehzîb, VI, 127

¹¹ Tehzîb, VI, 127

¹² Aynı Yer

Yukarıda da naklettiğimiz gibi kaynaklar Ebû Cenâb'ın zayıf bir râvî olduğunu, tedlis yaptığını, münker ve metrûk hadîsleri bulunduğunu aktarmışlardır. Şerh b. Havşeb hakkında da İbn Hacer, onun saduk, evhamlı ve mürsel hadîslerinin olduğunu bildirmiştir¹ Neticede, zayıf bir râvî olan Ebû Cenâb, bu hadîsin senedinde yer aldığından, İbn Hanbel'de geçen bu hadîs zayıftır.

c. Hâricîleri Öldürenlere Ahîrette Büyük Sevap Verildiğine Dâir Rivâyetler

Konuyla ilgili benzer rivâyetler, Buhârî'nin birçok yerinde , Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve İbn Hanbel'de geçmektedir.

Buhârî'ye Muhammed b. Kesîr, Ona Süfyan, Ona Â'meş, Ona Heyseme ve Ona da Suveyd b. Gafale'den gelen tarikle, Hz. Ali şöyle demiştir: "Ben size Resulullah'dan bir şey haber verdiğimde yemin olsun ki gökten düşmem, bana Peygamber'e yalan uydurmamdan daha sevimlidir. Fakat benimle sizin aranızda olan meselede size bir şey haber verdiğimde tâviz vermiş olabilirim. Çünkü muhabere de bir harptir. Harp bir hiledir. Ben Resûlullah'dan şöyle buyurduğunu işittim: "Ahir zamanda yaşları küçük, akılları zayıf bir zümre yetişecektir. Onlar halkın en hayırlısı olan Peygamberin tebliğinden söyleyeceklerdir. Siz onlarla nerede karşılaşırırsanız hemen öldürünüz. Çünkü bunları öldürmekle öldüren kişiye kıyamet gününde ecir vardır"².

Bu rivâyet, Hâricîlerin ahir zamanda çıkacaklarını ve yaşlarının küçük, akıllarının da zayıf olacağını belirtiyor. Aynı zamanda, Peygamberin istikbâle dair haberlerini içermektedir.

Süveyd b. Gafale'nin rivâyetindeki râvî Muhammed b. Kesîr hakkında daha evvel bahsetmiştik. Ancak nakiller, onun zayıf, ve hadîslerine de itibar edilmeyeceğini³ bildirmişti. Yine râvî Süfyan es-Sevrî'nin Kezzâblardan, zayıf râvîlerden hadîs aldığını ve tedlis yaptığını⁴ nakillerden anlatmıştık. Â'meş hakkında ise farklı rivâyetler vardır. Ebû Muhammed, "o güvenilir hadîs imamlarından birisidir, ancak tedlis yaptı" der. Zehebî de onun, "tedlis yaptığı" görüşündedir. İbn Mubarek onun hakkında, "Kûfe ehlinden hadîsi en bozuk olanlardan birisidir" der. Ahmed b.

¹ Takrîb, s. 269

² Buhârî, Menâkıb (bab 25), 3611, F. Kur'an (bab 36) 5057; Mürted, (bab 6) 6930; Müslim, Zekat (bab 48) 1066; Ebû Dâvûd, Sünnet (bab 31) 4767; İbn Hanbel, I, 131-156

³ Geniş bilgi için bkz. Ukayli, Duafâ, IV, 130; Mîzân, IV, 18; Tehzîb, V, 249-250

⁴ Mîzân, II, 169

Hanbel de; "İstirabı çoktur, Enes b. Mâlik'ten aldığı hadîs munkatıdır ve zayıftır" demiştir. Aynı şekilde İbn Medînî de Â'meş hakkında, "çok vehimli ve hadîsleri de zayıftır" demiştir¹. Bu rivâyetlerin aksine onun sika olduğuna dair rivâyetler de vardır. Yahya b. Maîn ve Abdurrahman da babasından onun "sika" olduğunu söyler². İbn Hacer'in rivâyetleri de şöyledir: İbn Uyeyne, "O, Kur'ân'ı iyi okuyan ve hadîsi iyi bilenlerden birisidir" der. Şube de, "hadîs konusunda Â'meş'inkinden başkasına güvenmiyorum" der. Aynı şekilde İbn Ammar da, "Muhaddisler arasında Â'meş'den daha güvenilir birisi yoktur" demiştir. İclî, Nesâî ve İbn Maîn, "O sikadır" dediler³. Diğer yandan yine İbn Hacer, Takrîb'inde Â'meş'in tedlis yaptığını bildirmiştir⁴. Râvîlerden Heyseme hakkında kaynaklar, onun, sika⁵ olduğunu nakletmeleri yanında, İbn Hacer onun "mürsel olduğunu, Ömer ve İbn Mes'ûd'u iştmediğini"⁶ ileri sürer. Bunlardan karklı olarak Zehebî, onun gerçekten de "zayıf biri" olduğunu gösteren rivâyetleri⁷ sıralamıştır. Süveyd b. Ğafale ile ilgili olarak da Yahya b. Maîn o, "sikadır"⁸ demektedir, İbn Hacer de o "muhadram, tâbînin büyüklerinden, ve aynı zamanda Peygamberin cenaze törenine Medine'ye geldiğini"⁹ bildirmiştir. İbn Kanî, "ondan bir hadîs aldım ve onun da isnadı zayıftır"¹⁰ demiştir.

Ali b. Ebî Talib'den Süveyd b. Ğafale tarikiyle gelen bu hadîs¹¹ Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn Hanbel'de de geçmektedir.

Müslim'in rivâyetindeki râvîlerden Abdullah b. Saîd el-Eşecc'in hem zayıf râvîlerden hadîs aldığına ve hem de onun sika ve saduk olduğuna dair rivâyetler¹² vardır. Vekî' b. Cerrâh'ın, Şîa yanlısı ve lahn yaptığı¹³, aynı zamanda faziletli, hafız,

¹ Mîzân, II, 224

² Cerh, IV, 146-147

³ Tehzîb, II, 422-424

⁴ Takrîb, 254

⁵ Cerh, III, 393-394; Tehzîb, II, 110

⁶ Tehzîb, II, 110

⁷ Mîzân, I, 669

⁸ Cerh, IV, 234

⁹ Tehzîb, II, 456; Takrîb, s. 260

¹⁰ Tehzîb, II, 456

¹¹ Buhârî, Mürted (bab 6) 6930; F. Kur'ân (bab 36) 5057; Müslim, Zekat (bab 48) 1066; Ebû Dâvûd, Sünnet (bab 31) 4767; İbn Hanbel, I, 131-156

¹² Cerh, V, 73; Tehzîb, III, 147

¹³ Mîzân, IV, 336

sika, sebt ve saduk olduđu¹ bildirilmiştir. Ali b. Ebî Talib'in, Süveyd kanalıyla gelen bu hadîsde, Heyseme'nin Süveyd'den hadîs alıp almadığı açık değildir.

Murûk hadîsinin başka bir varyantı ise diğer rivâyetlerden farklı olarak İbn Mâce'de geçmektedir. İbn Mâce, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'den o da Abdullah b. Amir es-Zürâre'den, o da Ebû Bekir b. Ayyaş'dan, o da Âsım'dan ve o da Zirr'den gelen tarikle Abdullah b. Mes'ûd'un Resûlullah şöyle buyurdu dediği rivâyet olunmuştur: "Kim onlara rastlarsa öldürsün. Çünkü onları öldüren kimseler için Allah katında sevab vardır."²

Abdullah b. Âmir ez-Zürâre meşhur muhaddislerden hadîs almış, saduk ve "Muhâkimü'l-Hadîs" olduğu tespit edilmiştir³. Râvî Ebû Bekir b. Ayyaş için kaynaklar şöyle nakletmiştir: "Bilinen imamlardan biridir, doğrudur, kıraet de uzmandır. Fakat hadîsde bazan yanılır ve vehme düşerdi. Buhârî ondan hadîsi iyi olduğu için tahrir etmiştir, fakat Muhammed b. Abdullah b. Numeyr onu zayıf saymıştır". Bu görüşten sonra özetle şu nakiller vardır: "Ebû Nuaym: "Şeyhlerimiz içinde kendisinden daha çok hata yapan biri yoktur", Ahmed, "o sikadır, bazan hata eder, Kur'ân ve sünnet sahibidir". Yahya b. Saîd ona "değer vermezdi, yanında anıldığında yüzü ekşirdi", İbn Maîn o "sikadır", dedi. Yahya b. Saîd'in onu makbul görmediğini Ali b. Medinî ve Ahmed b. Hanbel bildirmektedirler. Onun bir konuşmasına şahid olan Şurayh: "Onun bu derece ahmak olduğunu zannetmiyordum" dedi. Yine onun sika, âbid, ancak hıfzının kötü kitabının ise sahîh olduğu kaydedilmiştir. Son olarak da Yakub b. Şeybe onun yaşlı bir hadîs şeyhi ve hadîsinde de ızdırabın olduğunu söylemiştir⁴. Âsım hakkında zehebî Mizan'ında şöyle der: "Onun kıraette güvenilirliği tespit edilmiştir. Fakat o hadîsde birinci derecede güvenilirlik sıfatının gerisindedir. Sadûktur fakat bazan vehme düşerdi. Yahya el-Kettân; ben Âsım adını taşıyanların hepsinin hıfzının kötü olduğunu gördüm, dedi. Nesâî, o hafız değildir, demiştir. Dârekutnî, Âsım'ın hadîsleri hıfzetmede kusuru vardır, der. Ebû Hâtim bir yere yerleştirmek gerekirse onun yeri doğruların arasındır, der. İbn Hıraş, Âsım tarafından rivâyet edilen hadîslerde inkar edilen cihetler vardır, demektedir. Zehebî'ye göre ise Âsım hadîsi güzel olan bir kişidir". Daha sonra Zehebî, onun sika olduğuna dair nakilleri sıralamıştır. Ebû Hâtim ise, onun yeri, kendisine sika denilecek yer değildir

¹ Cerh, IX, 38-39; Tehzîb, VI, 79-82

² İbn Mâce, Mukaddime (bab 12) 168; İbn Hanbel, I, 404; Tirmizî, Fiten (bab 24) 2188

³ Cerh, V, 123; Tehzîb, III, 168

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Cerh, IX, 348-349-350; Mîzân, IV, 499-500-501; Tabakât, VI, 386; Tehzîb, VI, 299-300; Takrîb, s. 624

demektedir¹.İbn Mâce'de geçen bu hadîs, râvî Yahya b. Ebî Bukeyr dışında İbn Hanbel'de de geçmektedir. Yahya b. Ebî Bukeyr hakkında kaynaklar, onun sika ve saduk olduğunu bildirmişlerdir².

Abdullah b. Mes'ûd'dan Zirr b. Hubeyş tarikiyle gelen bu hadîs Tirmizî Fiten'inde ³ nakletmiştir .Bu hadîsin ise isnadındaki farklı râvî Muhammed b. 'Âla hakkında, Ebû Hâtîm,"o saduktur"⁴, der buna ilave olarak Nesâî, "o zararlısız" ve bir defasında da "sika" dır demiştir. İbn Hibban da Sikât'ında ona yer vermiştir. Buhârî ve Müslim ondan çokça hadîs almışlardır.⁵ Ebû İsâ, Tirmizî'de geçen bu hadîsin hasen-sahîh olduğunu söylemiştir⁶.

İbn Mâce'de geçen başka bir rivâyet ise şöyledir: İbn Mâce, Hişâm b. Ammâr, Yahya b. Hamza, Evzâî ve Nâfi kanalıyla, İbn Ömer'den Resûlullah şöyle buyurdu, dediği rivâyet olunmuştur: "Onlardan bir grup çıktıkça hemen kökleri kazınmalıdır." İbn Ömer dedi ki: Ben Resûlullah'dan : "Onlardan bir grup çıktıkça hemen kökleri kazınmalıdır." fıkrasını yirmi defaden fazla işittim. Râvî İbn Ömer bundan sonra Resulullah'ın buyurduğu hadîslerin son kısmını şöyle nakletti: "Nihayet bu cemaât'ın sürdürdüğü hile ve aldatma esnasında veya onların askerleri arasında Deccal çıkıverecektir."⁷ İbn Mâce bu hadîsi merfu olarak rivâyet etmiştir.⁸

Hişâm b. Ammâr'ın ömrünün sonlarına doğru değiştiği,⁹ münker hadîsleri bulunduğu, aslı olmayan 400 hadîs naklettiği ve rivâyet karşılığında para alan ciddiyyetten mahrum, sıradan biri olduğu kaydedilmiştir¹⁰. Yani Hişâm b. Ammar kezzâb bir râvîdir. Hadîsi rivâyet eden râvî Nâfi' hakkında İbn Hacer; o "sika, sebt ve meşhur bir fakihdir" demiştir¹¹. Nâfi'den hadîs alan Evzâî hakkında İbn Hacer, O "sikadır,"¹² demiş fakat Ebû Zûr'a et-Dimeşkî ve İbn Maîn, Evzâî nin Nâfi'den bir şey almadığını ve onu hiç işitmediğini bildirmişlerdir. Aynı şekilde İbn Hanbel de, Nâfi'in

¹ Mîzân, II, 357-358

² Cerh, IX, 132; Tehzîb, VI, 119

³ Tirmizî, Fiten (bab 24) 2188

⁴ Cerh, VIII, 52

⁵ Tehzîb, V, 230-231

⁶ Tirmizî, Fiten (bab 24) 2188

⁷ İbn Mâce, Mukaddime (bab 12) 174

⁸ Aynı Yer

⁹ Cerh, IX, 66

¹⁰ Mîzân, IV, 302-304; Tehzîb, VI, 35-36

¹¹ Takrîb, s. 559

¹² Takrîb, s. 347

İbn Ömer'den aldığı hadîsin munkatı olduğunu söylemiştir¹. Böylece İbn Mâce'den gelen bu hadîs mevzûdur.

d. Hâricîlerin Alâmetlerine Dâir Rivâyetler

Murûk hadîsinin farklı rivâyetlerinde, onların alâmetlerinden de bahsedilmiştir. Buhârî, İbn Hanbel, İbn Mâce ve Nesâî'de Hâricîlerin alâmetleri ile ilgili pekçok rivâyet vardır. Bunlar:

Buhârî, Tevhîd'de geçen rivâyet şudur: Bize Nu'man, Ona Mehdî b. Meymûn tahdis etti. Ben Muhammed b. Sîrin'den işittim: O Ma'bed b. Sîrin'den, O da Ebû Saîd el-Hudrî'den tahdis etti. Peygambere, Hâricîlerin alâmetleri nedir? diye soruldu. Peygamber: "Onların alâmetleri; saçlarını kazıtmaktır veya saçlarını dibinden kestirmektir." dedi².

Buhârî ve İbn Hanbel'de geçen bu rivâyetin râvîlerinden Ebû Nu'man hakkında, hem İbn Ebî Hâtim ve hem de Dârekutnî, onun "ömrünün sonlarına doğru hadîsleri karıştırdığını" söylerler. İbn Vâre de "O saduk ve emindir"³ der. Yine Zehebî buna ilaveten Mîzân'ında onu, Buhârî'nin şeyhi ve saduk⁴ biri olarak tanıtmaktadır. İbn Hacer de onun ömrünün sonlarına doğru hadîsleri karıştırdığını ve Buhârî, Ebû Dâvûd ve İbn Hanbel gibi hadîs şeyhlerinin ondan hadîs aldıklarını⁵ aktarmaktadır. Mehdî b. Meymûn hakkında İbn Hanbel, "O sikadır" derken İbn Saîd "O kürt bir râvîdir"⁶ demekle yetinmiştir. İbn Hacer Tehzîb'inde, onun "sika bir râvî" olduğuna dair nakillerde⁷ bulunmuştur. Muhammed b. Sîrin hakkında Zehebî onu, "fâkih, İmam, âlim ve sika"⁸ olarak tanımlamıştır. İbn Hacer de, onun sika olduğuna dair nakillerin yanında, bazı sahâbîlerden hadîs almadığına ve bir kısım insanların mallarını yediğinden dolayı da cezalandırılıp hapse atıldığına⁹ dair haberleri nakletmiştir. Hadîsi Ebû Saîd'den olan râvî Ma'bed b. Sîrin hakkında Zehebî, "O

¹Tehzîb, V, 589-590

² Buhârî, Tevhîd (bab 58) 7562; İbn Hanbel, III, 64; Ayrıca bkz. Taberânî, Evsât, VI, 5210

³ Zehebî, Tezkiretü'l-Huffâz, Haydarâbad, 1956, I, 410; Mîzân, IV, 789

⁴ Mîzân, IV, 789

⁵ İbn Hacer, Tehzîb, V, 240-241

⁶ Zehebî, Tezkiretü'l-Huffâz, I, 310

⁷ Bkz. Tehzîb, V, 535

⁸ Zehebî, Tezkiretü'l-Huffâz, I, 77-78

⁹ İbn Hacer, Tehzîb, V, 129-131

sikadır”¹ der. İbn Hacer’e ilave olarak Zehebî, ondan Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî’nin hadîs aldığını ayrıca Yahya b. Main’in de ona, “makbul olmayan bir râvîdir”² dediğini nakletmiştir. İbn Sâ’d ise tabakâtında “O sikadır”³ demiştir.

Aynı hadîsi İbn Hanbel⁴ Affân, Mehdî b. Meymûn, Muhammed b. Sîrin, Mâ’bed b. Sîrin ve Ebû Sâid’den gelen isnadla nakletmiştir. Affân b. Müslim hakkında Zehebî, “O sebt ve hafızdır”, derken Ebû Hâtîm; “O, sika, metin ve mu’temed bir râvîdir”⁵ demiştir. İbn Hacer’deki nakiller ise şöyledir: el-İclî; “O sika, sebt ve sünnet sahibidir” derken, İbn Adıyy de; “O sika, saduk ve meşhur bir râvîdir” demiştir. İbn Hacer Affan’ın sika olduğuna dair nakilleri⁶ sıralamıştır.

Ebû Dâvûd’un, Kitâbu’s-Sünnet’inde geçen başka bir rivâyet ise şudur : Nasr b. Âsım el-Antâkî, Velîd b. Müslim, Mübeşşir b. İsmâil, Ebû Amr el-Evzâî ve Katâde’den gelen sened zinciri ile Ebû Saîd el-Hudrî, Resûlullah’dan rivâyet ettiğine göre şöyle buyurmuşlardır: “Gelecekte ümmetimde ihtilaf ve ayrılık olacaktır. Bir cemaat dedikoduyu çok iyi yapacak ama işi yapamayacaktır. Onlar yaratılmış insan ve hayvanların en şerlileridirler. Onları öldürenlere veya onların öldürdüğü kimselere ne mutlu. Kendileri insanları Allah’ın kitabına çağırırlar, oysa kendilerinin Kur’ân’la hiçbir ilişkileri yoktur. Onlarla kim savaşırsa Allah’a onlardan daha yakın olur” Ashab: Ey Allah’ın Resûlu onların simaları nasıl olacak dediler. Resûlullah: “Saçları kazınmış olacaktır” buyurdu⁷.

Ebû Dâvûd da geçen bu hadîsin râvîlerinden Nasr b. Âsım hakkında Ukaylî , “hadîsine ittiba edilmez”⁸ derken Zehebî, “ O, Deccal bir muhaddistir”⁹ demiştir. İbn Hacer ise Nasr b. Âsım’ın Velîd b. Müslim’den aldığı “Âdem ile Nuh Peygamber arasında on asır vardır” bu hadîsinde mutabıklığın olmadığını¹⁰ söylemiştir. Yine İbn Hacer, Takrîb’inde onun, “hadîs konusunda yumuşakça”olduğunu¹¹ belirtmiştir.

¹ Tehzîb, V, 468

² Mîzân, IV, 141

³ İbn Sâ’d, VII, 206

⁴ İbn Hanbel, III, 64

⁵ Mîzân, III, 81-82

⁶ Bkz. İbn Hacer, IV, 144

⁷ Ebû Dâvûd, Sünnet (bab 31) 4765; İbn Hanbel, III, 224; Ayrıca bkz. Beyhâkî, Kübra, VIII, 1270

⁸ Ukaylî, Duafâ, IV, 298

⁹ Mîzân, IV, 252

¹⁰ Tehzîb, V, 598

¹¹ Takrîb, s. 560

İsnaddaki râvî Velîd b. Müslim hakkında İbn Ebî Hâtim “O, salihü'l-hadîstir”¹ demiştir. Zehebî’de rivâyetlerinde Velîd’in Evzâî’den aldığı hadîslere güvenilmeyeceğini çünkü onun yalancılardan tedlis yaptığını belirtmiştir. Aynı şekilde Ebû Mushir; “Velîd, Müdellistir ve bazan da kezzâblardan tedlis yapardı”² der. Mübeşşir b. İsmâil ile ilgili olarak Zehebî, “O saduk ve meşhur bir alimdir” derken hakkında da “hüccet olmadığı söylenir”³ demiştir. İbn Sâ’d da “O sika ve me’mundur”⁴ der. İbn Hacer’deki nakillerde ise Nesâî, “O zararsızdır” derken İbn Maîn “O sikadır” der. İbn Hanbel, İbn Kani’in onun hakkında zayıf dediğini⁵ nakleder. Evzâî hakkında Zehebî “o sikadır”⁶ der ve bunun yanında Zehebî gibi İbn Maîn, İbn Sa’d ve el-İclî de, “O sikadır” derlerken, İbn Hanbel bunlardan ayrı olarak, “o zayıf bir râvîdir”⁷ demiştir. Katâde hakkında ise kaynaklar; onun hafız, sebt, sika, me’mun ve hadîs konusunda hüccet ve hıfzının çok kuvvetli olduğunu nakletmenin yanında kaderî olduğunu ve tedlis yaptığını da nakletmişlerdir⁸.

Aynı hadîsi İbn Hanbel⁹, Ebu’l-Muğîre, el-Evzâî ve Katâde’den gelen senedle nakletmiştir. Râvî Ebû’l-Muğîre hakkında kaynaklar; onun sika, saduk ve zararsız biri olduğunu¹⁰, zikretmişlerdir. Bu rivâyetin diğer râvîleri hakkında daha evvel bilgi vermiştik.

İbn Mâce’nin , Bekr b. Halef ve Ebû Bişr’den Abdurrezzak, Ma’mer ve Katâde’den onun da Enes b. Mâlik’ten, Peygamberin şöyle buyurdu dediği rivâyet olunmuştur: “Son zamanlarda veya bu ümmet arasında öyle bir kavim çıkacaktır ki, Kur’an okuyacaklar. Fakat Kur’ân onların boğazlarının çemberlerini veya boğazlarını geçmeyecektir. Onların alâmeti başlarını kazımak suretiyle tıraş olmalarıdır. Siz onları gördüğünüz zaman veya onlara rastladığınız zaman hemen öldürün”¹¹.

¹ Cerh, IX, 17

² Mîzân, IV, 347-348; Ayrıca bkz.; Tehzîb, VI, 93-96

³ Mîzân, III, 433

⁴ İbn Sa’d, VII, 471

⁵ Tehzîb, V, 343

⁶ Mîzân, II, 580

⁷ Tehzîb, III, 380-382

⁸ Katâde hakkında geniş bilgi için bkz. Cerh, VII, 135; Mîzân, III, 385; Tehzîb, IV, 520; İbn Sa’d, VII, 231

⁹ İbn Hanbel, III, 224

¹⁰ Cerh ,VI, 56; Mîzân, II, 643; Tehzîb, III, 457

¹¹ İbn Mâce, Mukaddime (bab 12) 175; İbn Hanbel, III, 183

İbn Mâce'deki rivâyetin isnadındaki râvî Bekr b. Halef hakkında, Yahya b. Maîn, "O zarasız birisidir" derken Ebû Hâtim "O, saduk, sika, bir râvîdir"¹ der. İbn Hacer'de de benzer nakiller bulunarak, Buhârî, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin ondan hadîs aldıklarını kaydetmiştir.² Râvîlerden Katâde hakkında onun tedlis yaptığına dair nakilleri daha evvel aktarmıştık.

Ebû Dâvûd'un Kitâbü's-Sünnet'inde, Katâde tarikiyle gelen konu ile ilgili hadîsin râvîsi Hasan b. Ali hakkında farklı rivâyetler vardır. İbn Ebî Hâtim ve Zehebî "O meçhul birisidir"³ demekle yetinmişlerdir. Bunların aksine İbn Hacer farklı nakillerde bulunmuştur. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî ondan hadîs almışlardır. Yakub b. Şeybe de "O sika ve sebtir" demiştir. Nesâî de "O sîkadır" derken ancak ondan hadîs almamıştır. İbn Hanbel de, "onu hadîs talebiyle tanımadım ve görmedim. Onun hakkında da nahoş şeyler duydum"⁴ demiştir.

Nesâî'de geçen rivâyet ise şöyledir: Muhammed b. Mâmer el-Mebsarî el-Harrânî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Hammad b. Seleme ve el-Ezrak b. Kays'tan gelen kanalla Şerîk b. Şihâb'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Resûlullah'ın arkadaşlarından birisiyle karşılaşmayı ve ona Hâricîler hakkında sormayı arzuluyordum. O sırada bir bayram günü arkadaşları ile birlikte olan Ebû Berze'ye rastladım. Ona: "Resûlullah'ın Hâricîlerden bahsettiğini işittin mi?" diye sordum. O da: "Evet bu hususta Resûlullah'ın Onların alâmetleri hakkında şöyle söylediklerini kulaklarımla işittim dedi. "Onların alâmetleri: Saçlarını kökünden kesmeleridir. Bu durumları Mesih, Deccal gelinceye kadar devam eder. Mesih, Deccal çıkınca da onunla beraber olurlar. Onlarla karşılaştığınızda öldürün. Onlar mahlukatın en şerlisidirler" dedi⁵.

Bu rivâyetin isnadında yer alan râvî Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, hadîs alimleri tarafından hata yaptığından dolayı tenkit edilmiş⁶ hadîsleri unuttuğu ve tedlis yaptığı da bildirilmiştir.⁷ Hammad b. Seleme hakkında ise hadîs alimleri ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım hadîs alimleri onun sebt, sika, sâlihu'l-hadîs, bilgili ve hasenü'l-hadîs olduğunu söyleseler de⁸ bazan münker hadîs rivâyet ettiği¹, evhamlı olduğu²,

¹ Cerh, II, 385

² Tehzîb, I, 361

³ Cerh, III, 21; Mîzân, I, 506

⁴ Tehzîb, I, 563-564

⁵ Nesâî, Kitabu't-Tahrîmî'd-Dem (bab 26) 4100; İbn Hanbel, IV, 421-422-424-425 Ayrıca bkz.: Hakim, Müstedrek, II, 146

⁶ Cerh, V, 112-113; Mîzân, II, 203-204; Tehzîb, II, 399-400

⁷ Tehzîb, II, 400

⁸ Cerh, III, 142; Tabakât, VII, 282; Mîzân, I, 590-595; Tehzîb, II, 11-12

şeyhlerinden aldığı hadîslerin ıztırablı³, hafızasının bozulduğu için de Buhârî tarafından kendisinden rivâyetin terk edildiği kaydedilmektedir⁴. Ezrak b. Kays hakkında gelen rivâyetlerde onun sika ve sâlihü'l-hadîs olduğuna dairdir.⁵ Hadîsi Ebû Berze'den rivâyet eden râvî Şerîk b. Şihâb ile ilgili olarak kaynaklar onun meçhul biri olduğunu göstermiştir. İbn Ebî Hâtim, onun hakkında hiçbir bilgi vermeyecek Cerh ve Ta'dile tabi tutmamış, sadece Ezrak b. Kays'ın ondan, onun da Ebû Berze'den hadîs aldığını nakletmiştir.⁶ İbn Ebî Hâtim'deki nakillere benzer olarak Zehebî, onun Basra'lı ve Ezrak b. Kays'ın ondan hadîs alması dışında tanınmayan birisidir demiştir.⁷ İbn Hacer de yukardaki nakillerden farklı olarak, Nesâî'nin ondan Hâricîlerle ilgili sadece bir hadîs aldığını ve Şureyb'in de bu yönüyle Şihâb'ın meşhur değildir dediğini kaydetmiştir.⁸

Ebû Berze ile ilgili olarak onun Nehrevân da Hâricîlere karşı Hz. Ali saflarında savaştığına dair nakiller vardır⁹. İbn Şihâb'ın arkadaşı Ebû Abdurrahman, bu hadîsin meşhur olmadığını söylemiştir¹⁰. Nesâî'deki, Ebû Berze'nin bu hadîsini İbn Hanbel, müsnedinde birçok yerde nakletmiştir¹¹. Heysemî, hadîsin râvîlerinin tamamının sahîh olduğunu söylese de¹² genelde râvîler problemlidir ve hadîs meşhur değildir.

e. Hâricîlerin İslâm Dinin'den Çıkacaklarına ve Mahlûkâtın da en Şerlileri Olacaklarına Dâir Rivâyetler

Murûk hadîsinde, Hâricîlerin İslâm'dan çıktıkları ve mahlûkâtın da en şerlileri oldukları belirtilmiştir. Bazı rivâyetlerde "İslâm'dan çıkarlar" ifadesi kullanılırken diğerlerinde "dinden çıkarlar" ifadesine yer verilmiştir.

¹ Tabakât, VII, 282

² Mîzân, I, 590

³ Cerh, III, 141

⁴ Mîzân, I, 594; Tehzîb, II, 12

⁵ Cerh, II, 339; Tabakât, VII, 235; Tehzîb, I, 190

⁶ Cerh, IV, 365

⁷ Mîzân, II, 269

⁸ Tehzîb, II, 491

⁹ Tabakât, IV, 298; Tehzîb, V, 610

¹⁰ Nesâî, Tahrîm (bab 26) 4100

¹¹ İbn Hanbel, IV, 421-422-424-425

¹² Heysemî, Mecmeüz-Zevâid, VI, 229

Buhârî Mürted'de, Hâricîlerin İslâm Dinin'den çıktıklarına dair hadîs, şudur.: Buhârî'ye Yahya b. Süleymân, ona İbn Vehb, Ona da Ömer (b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer) tahdis etti ki, babası ona Abdullah b. Ömer'den Harûriyye'yi zikrederek tahdis etmiş ve şöyle demiştir. Peygamber: "Onlar okun avdan delip çıkışı gibi İslâm dininden çıkarlar" buyurmuştur¹.

Buhârî'de geçen bu hadîsin râvîsi Yahya b. Süleymân'ın bazı hadîs alimleri tarafından sika olarak tanındığı bildirilirken, onun aksine Nesâî, "o sika değildir", İbn Hıbban da, "bazan o garipleşiyor" demiştir. Ebû Hâtim de onu, "şeyh" olarak tanımıştır². Ayrıca İbn Hacer ise onun münker hadîsleri bulunduğunu belirtmiştir³. Râvî Abdullah b. Vehb hakkında hadîs alimleri, sika olduğunu bildirmenin yanında⁴ İbn Sa'd, "onun tedlis yaptığını" söylemiştir⁵ İbn Adıyy, onun münker hadîslerinin bulunmadığını ve İbn Hanbel de onun hadîslerinin sahîh olduğunu bildirmiştir⁶. Ömer b. el-Hattâb'dan hadîsi rivâyet eden Ömer b. Muhammed b. Zeyd hakkında Yahya b. Maîn onun gevşekliği olduğunu bildirirken İbn Sa'd, İbn Maîn, İbn Hanbel ve Ebû Dâvûd onun, "sika" olduğunu söylemişlerdir⁷.

Buhârî'nin, râvîleri Musa b. İsmail, Abdulvâhid b. Ziyâd ve Şeybânî olan ikinci hadîsi, sahâbî Sehl b. Huneyf'den, Yuseyr b. Amr tarikiyle gelmiştir. Burada ise "İslâm'dan sûratle çıkarlar."⁸ İfadesi geçmektedir. Mürted'de geçen rivâyetin râvîlerin'den Musa b. İsmâil hakkında İbn Ebî Hâtim ve Zehebî de geçen nakiller, onun sika ve saduk olduğunu göstermektedir.⁹ Ancak Zehebî'nin rivâyetinde onun Rafîzî olduğu saptanmıştır¹⁰. Yuseyr b. Amr'ın râvîlerinden Abdullah Vahid b. Ziyad hakkında ulaştığımız kaynaklar, onun sika ve saduk biri olduğunu göstermiştir¹¹. Râvî Şeybânî hakkında Zehebî; "neredeyse o, tanınmayan birisidir" derken İbn Maîn de "onu tanımıyorum" demiştir. Şeybânî'den sadece râvî Avvâm b. Avşeb hadîs

¹ Buhârî, Mürted (bab 6) 6932

² Mîzân, IV, 382; Tehzîb, VI, 141-142

³ Tehzîb, VI, 142

⁴ Tehzîb, III, 280-282

⁵ Tehzîb, III, 282

⁶ Mîzân, II, 521-523

⁷ Mîzân, III, 220-221; Tehzîb, IV, 295-296

⁸ Buhârî, Mürted (bab 7) 6934

⁹ Cerh, VIII, 136; Mîzân, IV, 200

¹⁰ Mîzân, IV, 200

¹¹ Cerh, VI, 20-21; Mîzân, II, 672

almıştır¹. Zehebî'deki nakillerin aksine İbn Hacer, onun sika, saduk, hüccet ve sâlihu'l-hadîs olduğunu kaydetmiştir². Zehebî, Yuseyr b. Amr ile ilgili olarak da onun sahâbî ve saduk bir râvî olduğunu söylemiştir³. Zehebî ise, "onu tanımadığını" söylemiştir⁴. Râvî Hizan b. İsmâil el-Âmirî hakkında İbn Ebî Hâtîm, onu zikretmiş fakat cerh ve ta'dile tabi tutmamıştır. Yuseyr'in benzer ikinci rivâyeti ise Müslim'de⁵ geçmektedir. Bu rivâyetin râvîlerinden Ali b. Mushir hakkında kaynaklar, onun sika, sebt, saduk, sâlihu'l-hadîs ve sahîh hadîs kitapları bulunduğunu kaydetmişlerdir⁶. Ukaylî ise onun gözlerinin görmediğini, ama hadîslerini ezbere rivâyet ettiğini bildirmiştir⁷. Râvî Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'nin saduk, sebt, hafız, hüccet ve büyük bir çoğunluğun da sika dediği beyan edilmiştir⁸. Buhârî, Müslim ve İbn Hanbel gibi hadîs alimleri ondan hadîs almışlardır. Ancak Meymûnî, onun hatasının çok olduğunu söylemiştir⁹. O, hadîs hafızı olmakla beraber hadîsleri toplamış, tasnif etmiş ve onları da müzakere etmiştir¹⁰.

Diğer yandan İbn Hanbel'in, Ebû Nadr, Hizam b. İsmâil el-Âmirî, Ebû İshâk eş-Şeybânî vasıtasıyla Yuseyr b. Amr'ın Sehl b. Huneyf'den aldığı hadîsde de "İslâm'dan" ifadesi kullanılmıştır¹¹. Sehl b. Huneyf'in İbn Hanbel'de geçen rivâyetindeki râvî Ebû Nadr'ın sika, sebt, hafız ve sünnet sahibi¹² olduğunu söylenmiştir. İsnadda geçen öteki râvîleri yukarıda ele aldık.

İbn Mâce'nin, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe ve Suveyd b. Saîd'den, bu ikisi Ebû'l-Ahvesî'den, O da, Simâk'dan naklettiğine göre İkrime, İbn Abbas'ın Resûlullah şöyle buyurdu dediği rivâyetinde "Onlar da sûratle İslâmiyetten çıkacaklardır"¹³ ifadesi geçmiştir. Bu rivâyetin râvîsi Süveyd b. Saîd'in tedlis yaptığı¹⁴, Buhârî'nin onun

¹ Mîzân, II, 211

² Tehzîb, II, 407

³ Mîzân, IV, 447

⁴ Mîzân, II, 211

⁵ Müslim, Zekat (bab 49) 1068

⁶ Tabakât, VI, 388; Cerh, VI, 204; Tehzîb, IV, 230

⁷ Ukaylî, Duafâ, III, 251

⁸ Cerh, V, 160; Mîzân, II, 390; Tehzîb, III, 240

⁹ Mîzân, II, 390

¹⁰ Tehzîb, III, 240

¹¹ İbn Hanbel, III, 486

¹² Tabakât, VII, 335; Tehzîb, VII, 15-16

¹³ İbn Mâce, Mukaddime (bab 12) 171; İbn Hanbel, I, 255-256

¹⁴ Cerh, IV, 230

hadisleri “münkerdir”, Nesâî’nin “zayıftır”, Ahmed’in “metrûkul-hadîsdir” dediğini¹ kaynaklarımız aktarmıştır. Bu nakillere ilave olarak İbn Hacer de onun hakkında farklı nakillerde bulunarak, İbn Medinî’nin babasından onun “beşpara etmez”, İmam Mâlik’in, “zayıf” ve İcî’nin de “sikadır” dediklerini aktarmıştır². İsnad daki râvî Simak b. Harb hakkında da farklı rivâyetler vardır. Ebû Hâtîm, “o saduk ve sikadır” demiştir. Yahya b. Maîn’e o sorulduğunda “sikadır ancak hadîsleri başka bir senede dayandırır” diye cevap vermiştir. İbn Hanbel ise Simâk’ın “muztaribül-hadîs” olduğunu söylemiştir³. Zehebî’deki nakiller ise Simâk’ın zayıf olduğunu, hadîsleri karıştırdığını, ihtilata düştüğünü ve İkrime’den aldığı bu hadîsin muztarib olduğunu göstermektedir. Buna ilaveten, Haccac, Şube’den naklen Simâk’a; İkrime İbn Abbas’dan hadîs aldın mı? Sorusuna evet ama ben o hadîsi hatırlamıyorum dediğini anlatmıştır⁴. Câbir, Simâk’ın yanına gittiğinde “onu ayakta bekl ederken gördüm ve bir şey sormadan da geri döndüm” demiştir.⁵ Aynı şekilde İbn Hacer’deki Simâk’la ilgili nakiller, onun zayıf olduğunu göstermektedir⁶. İbn Mâce’de geçen, Abdullah b. Abbas’dan İkrime vasıtasıyla gelen bu hadîsin rivâyetindeki sened de, Simâk b. Harb zayıf bir râvîdir. İkrime’den gelen bu rivâyet özellikle de muztaribdir. Çünkü bizzat Simâk, bu hadîsi hatırlamadığını itiraf etmiş hadîsleri karıştırmış, ihtilata düşmüştür. İkrime ise sika ve sebt bir râvîdir⁷.

Yukarıda naklettiğimiz rivâyetlerde “İslâm’dan çıkarlar” ifadesi kullanılırken, aşağıda bahsedeceğimiz rivâyetlerde ise “dinden çıkarlar” ifadesine yer verilmiştir.

İbn Mâce’nin, Muhammed b. Sabbâh, Süfyan b. Uyeyne ve Ebû Zubyr tarihiyle Câbir b. Abdullah’dan naklettiği hadîsde, şu ifade geçmektedir. “Onlar dinden hızla çıkacaklardır.”⁸ Câbir’den gelen hadîsin isnadındaki râvîlerden Muhammed b. Sabbâh’ın sika ve saduk olduğu,⁹ aynı zamanda münker hadîslerinin bulunduğunu¹⁰ kaynaklardan öğreniyoruz. Râvî Süfyan b. Uyeyne de tedlis

¹ Zehebî, Süveyd hakkında geniş bilgi vermiştir. Bkz., Mizan, II, 248

² Tehzîb, II, 533-534

³ Cerh, IV, 279-280; Mîzân, II, 232

⁴ Mîzân, II, 232-234

⁵ Duafâ, II, 179

⁶ Bkz. Tehzîb, II, 428-429

⁷ Cerh, VIII, 8; Takrîb, s. 397

⁸ İbn Mâce, Mukaddime (bab 12), 172

⁹ Cerh, VII, 289; Mîzân, III, 584; Takrîb, 241

¹⁰ Tehzîb, V, 138

yapmakla suçlanmıştır.¹ Yahya b. Saîd el-Kattân, onun yaşlandığında hadîsleri karıştırdığını bildirmiş, 197 senesinden sonra ondan işitenlerin rivâyetlerinin muteber olmadığını söylemiştir². Öte yandan onun sika olduğu da söylenmiştir³. Râvî Ebû Zübeyr hakkında daha evvel bahsetmiştik. İbn Hanbel'de Câbir b. Abdullah'dan, Ebû Zübeyr tarikiyle gelen hadîslerin isnadındaki râvî Hasan b. Musa'nın zayıf, sika ve saduk olduğuna,⁴ ama Ebû Şihâb'ın ise kuvvetli olmadığına, hadîsde hata yaptığına⁵ dair nakiller vardır. Yine İsmâil b. Ayyâş'ın hadîslerinin hoş olmadığı, muztarib ve zayıf olduğu, hadîsleriyle ihticac edilmeyeceği ve hadîsleri karıştırdığı, aynı zamanda gevşekliğinin bulunduğu nakledilmiştir.⁶ Râvî Muaz b. Rifat'ın zayıf ve hadîsleriyle de ihticac edilmeyeceği söylenmiştir⁷.

Câbir b. Abdullah'dan, Ebû Zübeyr kanalıyla gelen rivâyetlerde başta Ebû Zübeyr'in zayıf olduğu ve tedlis yaptığı, isnadlardaki bazı râvîlerin de problemli olduğunu görüyoruz.

Ebû Zübeyr'den gelen başka bir hadîs de Müslim'de⁸ geçmektedir. Hadîsin isnadındaki râvîlerden Muhammed b. Rumh, salih⁹ ve sikadır.¹⁰ Leys b. Sa'd ise sika saduk ve sebtir.¹¹ Ancak, Ebû Zübeyr ile ilgili olarak kaynaklarda farklı görüşler vardır. Yahya b. Maîn, İbn Medîni, İbn Maîn, Nesâî, Muhammed b. Münkedir, İbn Adiyy ve İbn Sa'd gibi hadîşçiler, Ebû Zübeyr'i sika olarak görmüşlerdir. Bütün bunların aksine İbn Uyeyne'nin, "sanki onun hadîsleri bize zayıf gibi geliyordu" dediği, İbn Hanbel'in, "bir yerde zararsız, başka bir yerdede o zayıftır" dediği, "namazı güzel kılmadığından, hadisleri alınmadığı, hadîs kitabının yırtıldığı ve bazı zayıf râvîlerin ondan hadîs aldığı" iddia edilmiştir. Ebû Hazm, Ebû Zübeyr'in, Câbir ve benzerlerinden "an" diyerek naklettiği hadîsleri reddetmiştir. Saîd b. Ebî Meryem şöyle dedi: "Ebû Zübeyr'e gittim bana iki kitap verdi. Ebû Zübeyr'e bunların hepsini Câbir'den işittin mi? diye sordum, o da, bir kısmını Câbir den işittim, bir kısmı da

¹ Mîzân, II, 171

² Mîzân, II, 170-171

³ Cerh, IV, 226-227; Mîzân, II, 170

⁴ Mîzân, I, 524; Tehzîb, I, 575

⁵ Mîzân, I, 544; Tehzîb, III, 316

⁶ Mîzân, I, 244; Tehzîb, I, 263-265

⁷ Tehzîb, V, 449

⁸ Müslim, Zekât (bab 47), 1069; İbn Hanbel, III, 353-354-355

⁹ Cerh, VII, 255

¹⁰ Tehzîb, V, 99, 100

¹¹ Cerh, VII, 180; Mîzân, III, 423; Tehzîb, IV, 582-583

ondan naklettiklerimdir" dedi. Ebû Eyyüb, Ebû Zübeyr bize hadîs tedlis etti dedi. Yine kaynaklardan Ebû Zübeyr'in tedlis yaptığına dair geniş rivâyetler vardır.¹ Bu rivâyette Ebû Zübeyr'in problemli olduğu aşıkardır.

Bunların dışında, başka bir rivâyet İbn Hanbel'de geçmiştir; Hüseyin b. Muhammed, Halef b. Halife ve Hafs b. Amr, Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini nakletmektedirler. Ben Peygamberden şöyle işittim: "Dinden aşırı giden fırkalar okun avı delip çıkması gibi dinden çıkarlar" dedi². İbn Hanbel'de, Hafs b. Amr tarikiyle gelen konumuzla ilgili bu hadisin isnadındaki râvî Hüseyin b. Muhammed hakkında farklı rivâyetlerle karşılaşırız. İbn Ebî Hâtim ve Zehebî, onu "meçhul birisi"³ olarak tanıtırırken, İbn Sa'd onun "sika" olduğunu⁴ ileri sürmüştür. Aynı şekilde İbn Kânî, Muhammed b. Mes'ûd ve el-İclî de onun sika olduğunu⁵ söylemişlerdir. Râvî Halef b. Halef ile ilgili olarak onun felçli ve felç olmadan evvel ondan alınan hadîslerin sahîh olduğu ve İbn Maîn ve Ebû Hâtim'in ona saduktur dedikleri⁶ nakledilmiştir. İbn Sa'd⁷, el-İclî ve Osman b. Şeybe "O sikadır" demişlerdir. Yine Osman b. Şeybe, onun hadîsinde ıstırabın olduğunu söylemiştir. Buna ilave olarak Nesâî onu, zararsız görmüş ve İbn Ammar onun, "sâhibu'l-hadîs olmadığını" söylemiştir. İbn Adiyy de "umarım o zararsızdır, bazan rivâyetlerinde hata yapmıştır" demiştir. Hafs b. Amr ile ilgili⁸ olarak da Ebû Hâtim "O sâhibu'l-hadîstir"⁹ derken Dârekutnî de onu sika olarak görmüştür¹⁰. İbn Hacer, Takrîb'inde de onun saduk¹¹ olduğunu söylemiştir.

Yine İbn Hanbel, Ebû Bekre Nufey' b. el-Hâris'in, Müslim b. Ebî Bekre kanalıyla gelen hadîsi; Veki', Osman Ebû Seleme Şahhâm gibi râvîlerle rivâyet etmiştir. İbn Hanbel'in bu rivâyetinde yine "Dinden çıkarlar, İslâm'dan da bir şey anlamazlar"¹² ifadesi yer almıştır. Osman Ebû Seleme Şahhâm hakkında farklı

¹ Geniş bilgi için bkz. Cerh, VIII, 574-576; Mîzân, VI, 37-40; Tehzîb, V, 263-264; Takrîb, s. 506

² İbn Hanbel, III, 159

³ Cerh, III, 64; Mîzân, I, 547

⁴ İbn Sa'd, VII, 338

⁵ Tehzîb, I, 600

⁶ Cerh, III, 369; Mîzân, I, 659-660

⁷ İbn Sa'd, VII, 62

⁸ Tehzîb, II, 94-95

⁹ Cerh, III, 188

¹⁰ Tehzîb, I, 633

¹¹ Takrîb, s. 174

¹² İbn Hanbel, V, 36-42-44

rivâyetler vardır. Yahya el-Kattân onun hadîs yönüyle bilindiğini ancak, münker hadîsleri olduğunu söyler. Nesâî de, “o kuvvetli değildir” der. Buhârî ve Müslim ondan fitne ile ilgili bir hadîs almışlardır. İbn Adiyy ve birçok hadîs alimi onun zararsız ve hadîslerinde bir beîsin olmadığını söylerler. Bazıları ise “o sika’dır” der.¹ Bunların dışında Ebû Ahmed de “o, metin değildir” demiştir². Müslim b. Ebî Bekre ise kaynaklarda sika olarak tanıtılmıştır³. Nufey’ b. el-Hâris’e gelince, Harûra ehlinden olup 50 senesinde ölmüştür⁴.

İbn Hanbel’de Sahâbeden Ukbe b. Âmir el-Cühenî ve Abdullah b. Amr b. el-Âs’dan gelen rivâyetlerde, “Onlar okun avı delip çıkması gibi dinden çıkarlar.”⁵ gibi ifadeler vardır. Ukbe b. Âmir el-Cühenî’nin râvîlerinden Ali b. İshak es-Sülemî’nin sika ve saduk⁶, Abdullah b. Mübarek’in zahid, imam, sika ve ilim sahibi,⁷ Harmele b. İmran’ın ise sika⁸ olduğu nakledilmiştir. Abdulmelik’in ise “meçhul” olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hatim onun hakkındada bilgi vermekte ancak cerh ve ta’dile tabi tutmamaktadır⁹. Zehebî ve İbn Hacer de Abdulmelik hakkında eserlerinde nakillere hiç yer vermemişlerdir. Ukbe b. Âmir’in Peygamberimizden hadîs almış, Nehrevân savaşına katılmış ve Hz. Ali taraftarlarınca da öldürülmüştür.¹⁰ Râvî Maksem hakkında İbn Hacer, onun” saduk ve mürsel olduğunu, Buhârî’de de sadece bir hadisi bulunduğunu kaydetmiştir¹¹. Heysemî de, hadîsin İsnadında bulunan bütün râvîlerin sika olduğunu söylemiştir¹².

Ebû Zerr’den merfu olarak gelen, konunuzla ilgili diğer bir hadîs Müslim’in Kitâbu’z-Zekat’ında, Şeybân b. Ferrûh, Süleyman b. Muğîre, Humeyd b. Hilâl ve Abdullah b. Sâmit’ten gelen senedle, Resûlullah şöyle buyurdu dediği nakledilmiştir: “ Onlar süratle dinden çıkacaklar da artık sonra bir daha dine dönmeyeceklerdir. İşte onlar insanların ve hayvanların en şerlileridirler.”¹³. Diğer rivâyetlerden farklı olarak

¹ Cerh, VI, 171; Mîzân, III, 60; Tehzîb, IV, 101

² Tehzîb, IV, 101

³ Tehzîb, V, 404

⁴ Tehzîb, V, 623

⁵ İbn Hanbel, IV, 145

⁶ Tabakât, VII, 376; Tehzîb, IV, 171

⁷ Cerh, V, 180-181

⁸ Cerh, III, 274; Tehzîb, I, 520

⁹ Cerh, V, 388

¹⁰ Tehzîb, IV, 149

¹¹ İbn Hacer, Takrîb, s. 545

¹² Heysemî, Mecmeûz-zevâid, VI, 228

¹³ Müslim, Zekât (bab 49) 1067, 158; İbn Mâce, Mukaddime (bab 12) 170; Dârimî, Cihad (bab 39)

burada “Bir daha dine dönmeyeceklerdir. Onlar insanların ve hayvanların en şerlileridirler” ifadesi geçmiştir. Şeyban b. Ferrûh'un saduk¹ ve sika olduğu, Âli isnadıyla tanındığı ancak kaderî olduğu için insanları bu görüşe zorladığı bildirilmiştir². İsnaddaki râvî Süleymân b. Muğîre hakkında gelen nakiller onun sika, sebt ve saduk olduğunu bildirmektedir³. Humeyd b. Hilâl sikadır⁴ ancak el-Kattân, İbn Sîrin'in ondan razı olmadığını bildirmiştir.⁵

Abdullah b. Sâmit, saduk ve sikadır. Ancak bazı rivâyetlere göre hüccet değildir.⁶ Bu hadîs İbn Mâce'de, Ebû Zerr'den Abdullah b. Sâmit vasıtasıyla yukarıdaki senet ve metinle geçmiştir.⁷ Yine bu hadîs Dârimî'de, diğer senedlerden farklı olarak râvî Abdullah b. Mesleme ile de rivâyet edilmiştir⁸. Râvî Abdullah b. Mesleme'den Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî gibi bir çok meşhur hadîs imamları hadîs almışlardır. Ebâ Hâtim, “o sika ve hüccettir” demiştir⁹. İbn Sa'd, “o âbid ve faziletli biridir” demekle yetinmiştir¹⁰. İbn Hacer ise rivâyetlerinde onun “sika” olduğunu göstermiştir¹¹.

İbn Hanbel'de, iki yerde geçen bu hadîsin isnadında Behz, Ebû Nadr, Muhammed b. Câfer ve Şu'be gibi farklı râvîler yer almaktadır¹². Behz hakkında kaynaklar onun sebt, saduk, sika ve hüccet olarak tanıtmışlardır¹³. Râvî Ebû Nadr hakkında birçok hadîs alimi onun sika, sebt, hafız ve sünnet sahibi olduğunu söylemişlerdir¹⁴. Ancak Zehebî de geçen bir rivâyette, Ebû Arûbe, Ebû Nadr'ın yaşlandığında değiştiğini söylemektedir¹⁵. Muhammed b. Câfer'in sika ve saduk

2344; İbn Hanbel, V, 31

¹ Cerh, IV, 357

² Mîzân, II, 285; Tehzîb, II, 516

³ Cerh, IV, 145; Tabakât, VII, 280; Tehzîb, II, 421; Takrîb, s. 182

⁴ Cerh, III, 230; Mîzân, I, 616; Tabakât, VII, 231; Tehzîb, II, 34

⁵ Mîzân, I, 616; Tehzîb, II, 35

⁶ Cerh, V, 84; Mîzân, II, 447; Tabakât, VII, 212

⁷ İbn Mâce, Mukaddime, (bab 12), 170

⁸ Dârimî, Cihad (bab 39) 2344

⁹ Cerh, V, 181

¹⁰ Tabakât, VII, 302

¹¹ Tehzîb, III, 256-257

¹² İbn Hanbel, V, 31, V, 176

¹³ Tabakât, VII, 298; Cerh, II, 431; Mîzân, I, 353; Tehzîb, I, 371-372

¹⁴ Tabakât, VII, 335; Tehzîb, VII, 15-16

¹⁵ Mîzân, IV, 290

olduğu, İbn Sa'd'ın "İnşallah sikadır" dediği nakledilmiştir¹. Bir yerde Ebû Hâtim, onun Şu'be'nin hadîsi dışında hadîsi alınır ancak ihticac yapılmaz derken² başka bir yerde Şu'be'nin hadîslerine karşı saygılı olduğu söylenmiştir³ İbn Mübarek, insanlar Şu'be'nin hadîslerinde ihtilaf ederlerse Câfer'e başvururlar ve o da aralarında hakem olurdu demiştir. Ancak bir rivâyette de onun gafil olduğu söylenmiştir⁴. Şu'be hakkında gelen nakiller onun sika, sebt, me'mun, hüccet ve sâhibu'l-hadîs olduğu,⁵ ancak hadîs ricalini karıştırdığı nakledilmiştir.⁶

Müslim'in, Kitâbu'z-Zekat'ında geçen hadîsde ise "Onlar, halkın en şerlileridirler. Onları iki taifeden hakka en yakın olan öldürür⁷ İfadesi kullanılmıştır. Müslim'in râvisi İbn Ebî Adiyy ile ilgili olarak İbn Ebî Hâtim, babam "o sikadır"⁸ derken İbn Hacer, Ebû Hâtim'in birdefasında "onun hadîsiyle ihticac edilmez" dediğini⁹ bildirmiştir. Nesâî ve İbn Sa'd da onu sika olarak görmüşlerdir¹⁰ İsnaddaki râvî Süleymân hakkında, birçok râvî onu sika olarak görürken İbn Sa'd "o kesîru'l-hadîsdir ve her gece akşam abdestiyle namaz kıları" demiştir. Bunların aksine Yahya b.Maîn "o tedlis yapardı"¹¹ der.

İbn Hanbel'de geçen başka bir rivâyetin¹² râvisi Ma'mer hakkında İbn Hacer, "o sika, Sebt, faziletli fakat Â'meş ve Hişam b.Urve'den aldığı rivâyetlerinde problem olduğunu" söyler.¹³ Tehzib'deki nakillere göre o sikadır ancak bazı rivâyetlerinde galat ve ıstırabları olmuştur.¹⁴ Bunların dışında o, evhamlı ve zayıftır.¹⁵

¹ Mîzân, III, 502; Tabakât, VII, 296; Tehzîb, V, 60

² Mîzân, III, 502

³ Cerh, VII, 121

⁴ Mîzân, III, 502

⁵ Tabakât, VII, 281; Cerh, IV, 370; Tehzîb, II, 497

⁶ Cerh, IV, 370; Tehzîb, II, 497

⁷ Müslim, Zekât (bab 47) 1065; İbn Hanbel, III, 5

⁸ Cerh, VII, 1856,

⁹ Tehzîb, V, 11

¹⁰ A.g.e.

¹¹ Mîzân, II, 212; Tehzîb, II, 309-310

¹² İbn Hanbel, III, 5

¹³ İbn Hacer, Takrîb, s. 541

¹⁴ Tehzîb, V, 80-482

¹⁵ Mîzân, IV, 154

İbn Teymiyye, Minhâcu's-Sünne'sinde Peygamberin Hâricîler hakkında ve özellikle de Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde zikredilen bu hadîslerin sahîh olduğunu söylemiştir.¹

2. Hadîsin Metin Yönünden Tahlili

Murûk hadîsi birçok bilimsel araştırma konusunun temelini oluşturmuştur. Hadîs ve fıkıh ehlinin, mezhepler tarihi yazarlarının birçoğu Hâricîlerin ortaya çıkışı, alâmetleri, sıfatları ve Peygamber'in onlar hakkındaki hükmünü tespit etmek için bu hadîsi, Hâricîlere dair araştırma konusu yapmışlardır. Murûk Hadîsinin varyantlarında geçen sabab-i Vürûtları şu şekilde özetleyebiliriz: Peygamber, Huneyn veya Ali b. Ebî Talib'in Yemen'den gönderdiği ganimetleri, Cî'râne mevkinde taksim ederken, birisi Peygamberi taksim esnasında adil davranmamakla suçlayarak, Peygamberin yanına gelip: "Adil ol" dedi. Bunun üzerine Peygamber kızarak: "Yazıklar olsun sana, ben adil olmassam kim olur" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer veya bazı rivâyetlere göre Hâlid b. Velîd, Peygamberden o şahsı öldürmek için izin istedi. Peygamber de, ashabını öldürtüyor derler endişesiyle izin vermedi. Sonra Peygamber, o adamın soyundan, yaptıkları ibadetleriyle ibadetlerinizi küçük gören, ancak dinden çıkacak olan bir topluluğun zuhur edeceğini haber verdi.

Murûk hadîsinin değişik varyantlarla gelen rivâyetlerini bir önceki konuda ele almıştık. Farklı yollarla gelen bu hadîsin içeriğini şöyle sıralayabiliriz:

a. Hâdise Kaç Defa Meydana Geldi

Bazı rivâyetlerde bu hâdise, Peygamber'in Huneyn dönüşünde, Cî'râne denilen mevkide hicretin sekizinci yılında,² bazı rivâyetlere göre ise, Ali b. Ebî Talib'in, Yemen'den gönderdiği altın ve gümüş cevherlerinin taksiminde yaşanmıştır. Genel rivâyetler, Peygamber'in Huneyn ganimetlerinin taksimini değil de, Ali b. Ebî Talib'in Yemen'den gönderdiği altın ve gümüş cevherini taksim ettiğini gösteriyor. Rivâyetlerin zahiri Murûk hadîsinin beş ayrı yönünü ortaya koymuştur. Bunlar:

- a) Ganimetlerin taksimi,
- b) Ganimetlerin bazılarına verilip bazılarına verilmemesi,
- c) Taksime bir adamın itiraz etmesi,

¹ İbn Teymiyye, Minhâc, I, 168

² Taberî, Tarih, II, 165

d) Hz. Ömer veya Halid b. Velid'in itiraz eden şahsı öldürmek için Peygamberden izin istemeleri,

e) Sonunda Peygamberin söylediği sözler.

b. Peygamber'in Ganimetleri Taksimine İtiraz Eden Şahıs

Bilinmeyen bu şahıs konusunda, rivâyetler onu farklı bir şekilde tanıtmaya çalışmışlardır. Bazı rivâyetler de, o şahsı sıfatıyla beraber belirtmiştir. Meselâ: Ebû Saîd el-Hudrî hadîsinin, Abdurrahman b. Ebî Nu'm rivâyetinde o şahıs; "iki gözü çökük, yanağının iki elmacığı çıkık, alını yüksek, gür sakallı, başı tıraşlı, elbisesini yukarı çemremiş" bir kişi olarak tavsif edilmiştir¹. Ebû Bekre hadîsinin, Müslim b. Ebî Bekre rivâyetinde: "Saçını usturaya vurdurtmuş, iki beyaz elbise giymiş, alnında secde izleri bulunan siyahi bir adam", diye tarif edilmiştir². Yine Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın hadîsinin Maksen b. Ebî'l-Kâsım tarikiyle gelen rivâyetinde³ ve başka rivâyetlerde ise bu şahsın Temîm Kabilesinden Zü'l-Huveysira olduğu söylenmiştir. Buhârî'nin bazı rivâyetlerinde de bu şahsın Abdullah b. Zü'l-Huveysira olduğu belirtilmiştir. Ancak bazı rivâyetler, Zü'l-Huveysira'nın Hâricî asıllı Hurkus b. Zuheyr den başkası olmadığını göstermiştir⁴. Burada anlaşılan Zü'l-Huveysira'nın sıfatı, Hurkus'un sıfatıyla karıştırılmıştır. Rivâyetlerin çoğunluğu bu itiraz eden şahsın Hurkus b. Zuheyr olmadığını, Buhârî'nin de belirttiği gibi Abdullah b. Zü'l-Huveysira olduğunu göstermektedir.

Kısaca Abdullah b. Zü'l-Huveysira, hem Hurkus b. Zuheyr'le ve hem de kendisine Zü's-Südeyye denilen kötü görünümlü bir kişi ile karıştırılmış olmasına rağmen her ikisiyle de bir ilgisinin olmadığı ortadadır⁵. Oysa Hâricîlerin ortaya çıkışında önemli rolü olan Hurkus b. Zuheyr'in ismi ilk defa Hz. Osman döneminde yönetime karşı biri olarak ortaya çıkmıştır. Cemel'de Hz. Ali saflarında, Nehrevân'da ise Hâricî ordusunun başında bulunmuştur⁶.

¹ Buhârî, Enbiya (bab 6) 3344

² İbn Hanbel, V, 36-44

³ İbn Hanbel, II, 219

⁴ İbn Hacer, Fethü'l-Bârî, XIV, 298, Beyrut 1993; İbn Esir, Üsdü'l-Ğâbe, II, 20, Beyrut 1989

⁵ Öz, Mustafa, "Hurkus b. Zuheyr" T.D.V.İ.A., XVIII, 391, İstanbul 1998

⁶ A.g.e. s, 390

İbn Hacer'in rivâyetini esas alacak olursak Peygambere Ali'nin gönderdiği altın ve gümüş cevherlerinin dağıtımında itiraz eden şahıs ne Hurkus b. Zuheyr ve ne de Zu's-Südeyye'dir. Kuvvetle muhtemel Zü'l-Hüveysira dır¹.

c. Zü'l-Hüveysira'nın Öldürülmek istenmesi

Rivâyetlerin çoğunluğuna göre Ömer el-Hattab, bazı rivâyetlere göre Hâlid b. Velid, diğer bir kısım rivâyetlere göre ise de bilinmeyen bir şahıs veya Nevevî'nin de dediği gibi bunlardan birisi, Zü'l-Huveysira'yı öldürmek için Peygamberden izin istemiştir². Müslim'in bir rivâyetinde ise Ömer el-Hattab ayağa kalktı ve "Ey Allah'ın Resûlü, onun boynunu vurayım mı?" dedi. Peygamber izin vermedi. Daha sonra Hâlid b. Velid geldi; "Onun boynunu vurayım mı?" dedi. Peygamber yine izin vermedi. İbn Hacer'e göre bu ikisi de Zü'l-Huveysira'yı öldürmek isteyebilirler ancak ganimet dağıtımında onu öldürmek isteyen şahıs kuvvetle muhtemel Hz. Ömer dir³. Hâlid b. Velid'in o adamı öldürmek istemesi müşkildir. Çünkü o sırada Hâlid, Ali'den evvel Yemen'e gitmiş, Ali Yemen'e vardığında da, Hâlid Yemen'den Medine'ye dönmüştü.⁴

d. Murûk Hadîsiyle Kastedilenler

Hadîsden kastedilenleri şu şekilde ele alabiliriz. Çok namaz kılmak, oruç tutmak, salih amel işlemek ve yaptıkları ibadetler karşılığında başkalarınınkini küçük görmek, Hâricîlerin özelliklerinden bazılarıdır. Aslında hadîs onların fiilleriyle ilgili ayrıntıyı ortaya koymuyor. Ancak Peygamber: "Onlar, Kur'ân okurlar ve okudukları Kur'ân da boğazlarından öteye geçmez" diyor. Peygamberin bu sözünde şüphe yoktur. Çünkü Kur'ân'ın ifadesiyle "O kafasından konuşmaz vahiyle konuşur"⁵. Onların çokca ibadet edip namaz kılmaları, iyilik yapmaları, salih amel işlemleri gibi

¹ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XIV, 296

² Nevevî, Sahih-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî, VII, 141, Beyrut 1995

³ İbn Hacer, Fethü'l-Bârî, XIV, 299

⁴ A.g.e.

⁵ Necm, âyet 3-4

vasıfları övülmelidir. Bu tür vasıflar hem Kur'ân'a hem de sünnete uygundur. Çünkü Kur'ân'da "Allah katında en değerli olanınız, ondan en çok korkanınızdır"¹. buyurulmaktadır.

Hadîsde geçen din kelimesi iki mana taşımaktadır:

1) Taat: İmam'a itaat²

2) İslâm: Rivâyetlerden bu mana ortaya çıkıyor. Ancak genel olarak rivâyetlerde İslâm'dan değil de dinden çıkma lafzı kullanılmıştır. Nevevî ve İbn Hacer'e göre dinden çıkan insan fıskâ düşmüştür. Ancak fasıkın durumu ise İslâm'dan irtidat etmesiyle İslâm'da kalması arasında tartışmalıdır³.

Dinden çıkmalarının sebebi: Aslında Peygamber'in; "Onlar, Kur'ân'ı okurlar, fakat Kur'ân, onların hançerelerinden öteye geçmez" sözünün dışında hadîs tam olarak açık değildir. Peygamber'in bu sözünden de bir çok manalar çıkarılabilir. İmam Nevevî'ye göre onların kalbleri, Kur'ân'ı idrak edecek güçte değildir. Bu nedenle de onlar ne kadar Kur'ân okurlarsa okusunlar ondan faydalanamazlar.⁴ Yine Nevevî ve İbn Hacer'e göre kalblerinde Kur'ân okuma ve kabul etmede bir kıpırdama dahi yoktur⁵. Kalbleri Kur'ân'ı idrak edemediğinden dolayı Kur'ân'ın maksadının dışına çıkmışlardır⁶. Başka bir rivâyette "Onların imanları boğazlarından aşağı geçmez" diye nakledilmiştir. İbn Hacer ise bunu, "Onlar, dil ile iman ettiklerini söylerler ancak kalb ile iman etmemişlerdir"⁷ diye tarif etmiştir. Onlar, Kur'ân'ın lafzıyla hükmediyorlar, ancak kasdettiği manayı bile hiç düşünemiyorlar.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin, Abdurrahman b. Ebî Nu'm tarikiyle gelen rivâyetinde: "Onlar, Müslümanları öldürecekler de putperestlere dokunmayacaklar"⁸ ifadesi geçmektedir. Anlaşılan onların bir özelliği de Müslümanları öldürmek, putperestlere dokunmamaktır. Onlar, Müslümanları şirkle suçladıklarından dolayı da İslâm'dan çıkmış olarak görürler. Böylece de Müslümanları öldürmek sonucuna varmış olabilirler.

Hadîsin Diğer Yönleri: Murûk hadîsi özellikle Nehrevân ehliyle, genel olarak da Hâricîlerle alakalıdır diyebiliriz. Ebû Saîd'den, Ebû Nadra Münzir b. Mâlik'ten

¹ Hucurât, âyet 14

² Nevevî, Şerhu Müslim, VII, 142; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, VIII, 396

³ Nevevî, Şerhu Müslim, VII, 142; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XIV, 307

⁴ Nevevî, Şerhu Müslim, VII, 141

⁵ Nevevî, Şerhu Müslim, VII, 141; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, VIII, 396

⁶ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, VIII, 396

⁷ A.g.e.

⁸ Buhârî, Enbiya (bab 6) 3344; Müslim, Zekât (bab 47) 1064; Ebû Dâvûd, Sünen (bab 31) 4764

gelen rivayette Ebu Said: “Ey Iraklılar, siz onlarla savaştınız”¹ dedi. Yine Sehl b. Huneyf’den Yuseyr b. Amr vasıtasıyla gelen rivâyetle; Yuseyr b. Amr, Sehl b. Huneyf’e : Sen Peygamberden Hâricîler hakkında herhangi bir şey söylerken işittin mi? diye sordum dedi. Sehl b. Huneyf şöyle dedi: Ben Peygamberden elini Irak tarafına uzatarak şöyle buyururken işittim dedi². Yine Abdullah b. Ömer’in rivâyetinde, Abdullah b. Ömer Harûriyye’yi zikrâ ederek onlar hakkında Peygamberin söyledikleri nakledilmiştir³. Daha önce de söylediğimiz gibi yukardaki örnekler Murûk hadîsinin özel olarak Nehrevân ehli, genel olarak da Hâricîlerle alakalı olduğunu göstermektedir.

İbn Hanbel’in Müsnedindeki Enes b. Mâlik’in Hafs b. Amr vasıtasıyla gelen rivayeti de Hâricîlerin yaptıklarının yanlış ve Kur’ân’la da amel etmediklerini⁴ ortaya koyuyor.

Peygamberin; “Namâzlarınızı kendi namazlarına göre küçümserler...” sözüyle anlaşılan: Onlar, Müslümanları mürted olarak görmüşler, mürtedlerin ne namazı, ne orucu, ne de Kur’ân okuması olur. Bu nedenle de Müslümanların bütün ibadetlerini küçümsedikleri anlaşılıyor.

Hâricîlerin, Müslümanları öldürmeleri ve putperestlere dokunmamaları⁵ ile muamele ve muhalefetlerinin, Müslümanlara karşı müşriklerle beraber olduğunu gösteriyor.

Peygambere onların alâmetleri sorulmuş o da: “... saçlarını kökünden kazıtmaktır...”⁶ diye cevap vermiştir. Acaba bütün Hâricîlerin alâmetleri saçlarını kökünden kazıtmak mı olmuştur? Yoksa kendilerini bu tür hallerle diğer insanlardan ayırt etmek mi istiyorlardı? Bu özelliğin bütün Hâricîlerde olduğuna dair bir delille karşılaşmadık. Ancak Emevîler döneminde, Sufriyye fırkasından isyan ederek ayrılan Sâlih b. Muserrih, isyanı sonucu öldürülmüş ve saygı duyulan birisi olduğu için de, Hâricîler onun mezarı başında saçlarını tıraş etmişlerdir.⁷

Murûk hadîsinin bazı varyantlarının sonunda Peygamber’in: “...Onları bulduğunuz yerde öldürünüz. Zira onları öldürene veya onlar tarafından

¹ Müslim, Zekât (bab 47) 1065; İbn Hanbel, III, 5

² Buhârî, Mürted (bab 7) 6934

³ Buhârî, Mürted (bab 6) 6932

⁴ İbn Hanbel, III, 159

⁵ Buhârî, Enbiya (bab 6) 3344; Müslim, Zekât (bab 47) 1064

⁶ Buhârî, Tevhid (bab 58) 7562; İbn Mâce, Mukaddime(bab 12) 175; İbn Hanbel, III, 64,183,224

⁷ İbn Kuteybe, Meârif, s. 180, nşr. İsmail es-Sâvî, Beyrut 1970

öldürülenlere Allah katında kıyamet günü ecir vardır...”¹ dediği kaydedilmiştir. Aynı şekilde bazı varyantların sonlarında Peygamberin Hâricîleri kastederek onları insanların ve hayvanların en şerlisi² olarak tarif ettiği zannedilmiştir. Gerçekten de Peygamberimiz, Müslümanları karşı karşıya getirecek bu sözleri söylemiş mi dir? Kanaatimizce, Peygamberin böyle sözleri söylemesi mümkün değildir. Zaten bir kısım varyantlarda bu sözler yer alırken bazılarında ise yer almamıştır.

Asıl Murûk hadîsi şudur: “Sizin içinizden öyle zümreler türeyecektir ki, siz onların namazlarının yanında kendi namazlarınızı, onların oruçlarının yanında kendi oruçlarınızı, onların iyi işleri yanında kendi iyi işlerinizi küçük göreceksiniz. Onlar Kur’ân da okuyacaklar, fakat Kur’ân hançerelerini geçmeyecek. Onlar, okun avı delip çıktığı gibi dinden çıkacaklar...”³ Aslında Murûk hadîsi aynı zamanda gaybî bir haberdur. Hatiboğlu, Peygamberin vahiy olmadan gaybe dair hiçbir haber vermeyeceği görüşündedir⁴. Kur’ân’da yeri olmayan gaybî bir haberin maksatlı olarak meydana gelmesinde bir tereddüt yoktur.⁵

Hatiboğlu, Murûk hadîsin tamamını Peygamber’e verdirtirilen bir malumât olarak görmekte ve bu hadis ile ilgili bütün rivâyetleri reddetmektedir⁶. O, Peygamber’e verdirtirilen murûk hadîsiyle ilgili haberleri birkaç noktada şöyle sıralamıştır:

1. Nesebleri:

Peygamberi adil olmamakla itham eden gerçekte tamamen meçhul bir şahsiyet olan Temîm kabilesinden Hurkus b. Zuheyr nesline dayandırılması,

2. Hüviyetleri:

Başları tıraşlı, yeni yetişme hayal perest adamlar,

3. Dinî Cepheleri:

Hayırlı kimselerin ağızıyla konuşmaktadırlar. Kur’ân okumakta fakat, okudukları boğazlarından öteye geçmemektedir. Yani manasını anlamadan okumakta ve tatbik etmektedirler. Gece gündüz ibadette olmaları hasebiyle, kendi namazları, oruçları ve iyi işlerine kıyasla, ötekilerini hiç mesabesinde görecektirler.

¹ Buhârî, Menâkıb (bab 25) 3611; F. Kur’an (bab 36) 6930; Müslim, Zekât (bab 48) 1066

² Müslim, Zekât (bab 49) 1065,1067; Dârimî, Cihad (bab 39) 2344; İbn Mâce, Mukaddime (12); İbn Hanbel, III, 15, V,31

³ Buhârî, Fedâ’ilü’l-Kur’an (bab 36) 5058, Mürted (bab 6) 6931; Müslim, Zekât (bab 47) 1064; İmam Mâlik, Muvatta, Kur’an (bab 4) 10; İbn Hanbel, Müsned, III, 60

⁴ Hatiboğlu, Siyasî-İctimâî Hâdiseler, s. 5

⁵ Hatiboğlu, Siyasî-İctimâî Hâdiseler, s. 8

⁶ Hatiboğlu, Siyasî-İctimâî Hâdiseler, s. 40

4. İcrâatları:

Bunlar Müslümanları öldürüp putperestlere dokunmayacaklardır.

5. Ehl-i Sünnetin bunlar hakkındaki görüşü:

Bu adamlar okun yaydan çıkışı gibi, İslâm'dan çıkmışlardır. Mahlukâtın en kötüleridir.

6. Alınacak Tedbirler:

Âd kavmi gibi nerede görülürse öldürüleceklerdir.

7. Mükâfât:

Onları katledenlere âhirette büyük ecir vardır¹.

İbn Teymiyye, Peygamber, Hâricîlerin öldürülmesini emretmiş, sahâbe ve Müslüman âlimler de bu konuda ittifak etmişlerdir² dese de bu konu hadîse sonradan eklenmiştir.³ Nâyif Mahmud Ma'rûf ise Murûk hadîsini farklı bir açıdan değerlendirmiştir. O, murûk hadîsinin sıhhatli olduğunu söylese de Hâricîler için söylenmediğine inanmaktadır. Hâricîlerin tarih sahnesindeki faaliyetleri de bu hadisle örtüşmüştür. İşte bu nedenle hadisin Hâricî hareketin zuhurundan sonra onlar hakkında söylendiği kabul edilmiştir⁴. Hâricîlerin, ümmet fertleri üzerinde çok derin tesirleri olması nedeniyle, ümmetin onlara duyduğu nefret sonucu bu hadîsler meydana gelmiştir⁵.

Bütün rivâyetlerde hadîsin başına özellikle de son kısmına sonradan ilave edilen "Onları bulduğunuz yerde öldürün" veya "onlar yaratılmışların en şerlileridir gibi sözler," Peygambere dayandırılmıştır. Gerçekte bu sözler, Hâricîlerin tarih sahnesine çıkmasıyla, fikirleriyle ve faaliyetleriyle insanları rahatsız etmeleri sonucu muhalifleri tarafından onlar aleyhine söylenmiş sözlerdir.

¹ Hatiboğlu, Siyâsi-İctimâî Hâdiseler, s. 40-41

² İbn Teymiyye, Minhâcû's-Sünne, I, 68

³ Heysemî, Mecmeû'z-Zevâid, VI, 231

⁴ Mâ'rûf, el-Havâric fi'l-'Asri'l-Emevi, Beyrut, 1981, s. 19

⁵ Hatiboğlu, Siyâsi-İctimâî Hâdiseler, s. 41

II. MİHDAC HADİSİ

1. Hadîsin Tahrîci ve Sened Yönünden Tahlili

Rivâyetlere göre mihdac hadîsi iki sahâbe vasıtasıyla gelmiştir. Mihdac diye isimlendirdiğimiz bu hadîs, murûk hadîsinin farklı varyantlarından biridir. Burada, rivâyetlerde Mihdac adında birisi tarif edildiği için, çalışmanın seyri açısından ayrı ele alıp değerlendirdik. Aynı zamanda rivâyetleri sebeb-i vürûtlarıyla beraber ele almaya çalıştık. Bu rivâyetlere gelince:

Buhârî'ye Ebû'l-Yemân, ona Şuayb, o da Zührî'den naklederek Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın Ebû Saîd el-Hudrî'nin şöyle demiştir dediğini nakleder: Resûlullah'ın yanında bulunuyorduk. Kendisi de ganimet taksim ediyordu. Bu esnada yanına Temîm oğullarından Zü'l-Huveysira geldi. Bu adam: Yâ Resûlullah! Adaletli davran dedi. Resûlullah: "Sana yazıklar olsun! Eğer ben adil olmassam kim olur? Eğer ben adil olmassam mutlaka zarara uğramışsındır demektir" dedi. Bunun üzerine Ömer: Yâ Resûlullah bana izin ver de bu adamın boynunu vurayım, dedi. Resûlullah: "Onu bırak! Onun bir takım avanesi vardır ki, Onların alâmeti iki pazusundan biri kadın memesi gibi yâhud öteye beriye gidip-gelen büyük bir et parçası gibi olan siyah bir adamdır. Onlar, insanlar (müslümanlar) arasında bir ayrılma olduğu zaman ortaya çıkarlar."¹.

Buhârî'nin bir diğer hadîsinde buna ilave olarak râvî Ebû Saîd el-Hudrî'nin "Tevbe: 58 âyeti bunun hakkında indî" dediği nakledilmiştir².

Ebû Seleme kanalıyla gelen mihdac hadîsinin Buhârî'de geçen rivâyetin senedindeki râvî Ebû'l-Yemân ile ilgili olarak farklı görüşler vardır. Onun sika, saduk ve zararsız³ olmasına rağmen İbn Maîn onun, Şuayb b. Hamza'dan aldığı hadîsin

¹ Buhârî, Menâkıb (bab 25) 3610; Mürted (bab 6) 6933; Müslim, Zekat (bab 46) 148; İbn Hanbel, III, 56

² Buhârî, Mürted (bab 6) 6933

³ Cerh, III, 129; Tehzîb, I, 646

nakli olmadığını, bunu teyid edercesine de Dimeşkî, Ebû'l-Yemân'ın Şu'ayb'den aldığı hadîsin uğraştırıcı olduğunu söylemiştir. Başka bir rivâyete göre ise Ebû'l-Yemân, Şu'ayb'den sadece bir hadîs almıştır¹. Şu'ayb b. Hamza ile ilgili olarak da İbn Hacer'deki nakiller onun sika, aynı zamanda hafızası kuvvetli olduğu için hadîs imamları tarafından methedildiği, hadîslerinin de sahîh olduğu tesbit edilmiştir².

Muhammed b. Müslim ez-Zührî hakkında İbn Ebî Hâtim'deki nakillerde onun, hıfzının çok kuvvetli olduğu, işittiği bir hadîsi hemen ezberlediği, müthiş bir ilme sahip olduğu ve sünneti en iyi bilenlerden biri olduğuna dair nakiller mevcuttur³. Zehebî ise onun hüccet ve hafız birisi olduğunu, nadiren de tedlis yaptığını tespit etmiştir⁴. Ebû Seleme hakkında onun, sika olduğuna dair nakiller yanında, İbn Hacer'in ona munkatı gözüyle baktığını⁵ daha evvel bahsetmiştik

Aynı hadîsi Buhârî, Kitâbu'l-Mürted'inde, Mâmer b. Râşid'in Zührî'den onun da Ebû Seleme'den aldığı tarikle rivâyet etmiştir. İsnadındaki faklı râvî Ma'mer b. Râşid'in sika ve en sağlam, aynı zamanda da evhamlı olduğu gerçeği vurgulanmıştır. Ebû Hâtim, "O sâlihu'l-Hadîsdir" derken Basra'da rivâyet ettiği hadîsleri karıştırdığını söylemiştir. el-Ğâlâbî, Yahya b. Maîn'den naklen onun zayıf olduğunu söylemiştir⁶. İbn Hacer ise Ma'mer'in sika saduk ve salih olduğunu söylemiştir⁷. Hişam b. Yusuf ise ittifakla sikadır⁸.

Hadîsin Müslim'deki rivâyetin isnadında farklı olan râvî Yusuf b. Yezîd'in bu hadîsi, Zührî'den almış ancak ondan aldığı rivâyetlerde problemlerin bulunduğunu görüyoruz. Meselâ İbn Hanbel, Yusuf b. Yezid'in hadîsleriyle tanınmadığını, hadîslerini inkar ettiğini, Zührî'den aldığı rivâyetlerde münkerâtların çokca olduğunu söylemiştir⁹. Ahmet, Yusuf'un işini zayıf görmüş¹⁰ ve hıfzının da kötü olduğunu söylemiştir¹¹. Yine bir rivâyetle, Veki' ve İbn Sa'd, Yusuf'un hüccet olmadığını şazz

¹ Tehzîb, I, 645-646

² Tehzîb, II, 501-502

³ Cerh, VIII, 81-82-83

⁴ Mîzân, IV, 40

⁵ Tehzîb, VI, 353

⁶ Mîzân, IV, 154

⁷ Tehzîb, V, 480-481-482

⁸ Tehzîb, VI, 38

⁹ Cerh, IX, 249; Mîzân, IV, 484; Tehzîb, VI, 288

¹⁰ Mîzân, IV, 484

¹¹ Tehzîb, VI, 288

olduğunu söylemişlerdir¹. Nakledilen rivâyetlerin aksine İbn Ebî Hâtim onu zararsız,² zehebi ise sika ve huccet olarak görmüşlerdir³. Harmele b. Yahya'nın ise hadîsiyle ihticac yapılmayacağı tesbit edilmiştir⁴.

Buhârî'de⁵ geçen öteki rivâyetin İsnadındaki râvîlerden Abdurrahman b. İbrahim'in sika, huccet ve cerh ve tâdil konusunda kendisine müracaat edilen, Huffazu'l-Eimme'den birisi olduğu nakledilmiştir⁶. Velîd b. Müslim'in, sâlihu'l-hadîs ve Evzâî'nin hadîslerini çok iyi bildiği,⁷ nakledilirken başka bir rivâyette Velîd'in Evzâî'den aldığı hadîslere güvenilemeyeceği, yalancılardan tedlis yaptığı ve mudellis olduğu⁸ kaydedilmiştir. Evzâî'nin ise sika ve sebt olduğu, Zührî'den aldığı rivâyetlerde ise problemlerin bulunduğu belirtilmiştir⁹. Ayrıca Velîd b. Müslim'in, Evzâî'den aldığı hadîsin senedinde Velîd, sikadır ancak çok tedlis yapmıştır.¹⁰ Müslim'in râvîsi Dahhak'ı, İbn Ebî Hâtim ve Zehebî, cerh ve ta'dil yönünden ele almamışlardır. sadece Zehebî, "O, huccetu'l-mukil" dir demekle yetinmiştir¹¹. İbn Hacer, Dahhak'ın saduk olduğunu,¹² onun Havâric ve ihlâs suresinin fazileti hakkında iki hadisi bulunduğunu söylemiştir¹³. Bu rivâyetin İbn Hanbel'deki senedinde, râvî Muhammed b. Musab zayıftır. İbn Ebî Hâtim, onun hadîsleri zayıf, münker ve kuvvetli değildir derken¹⁴ Nesâî gibi birçok hadîs alimi, zayıftır, hıfzı kötüdür ve aldığı hadîsleri değiştirdi demişlerdir.¹⁵

İbn Hanbel'de, Buhârî'dekinden farklı bir rivâyet geçmektedir. Buna göre İbn Hanbel, Vekî'den, İkrime'den, İbn Ammâr'dan, Onun da Âsım b. Şumeyh'den Ebû saîd el-Hudrî'nin Peygamber'in yeminle şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

¹ Mîzân, IV, 484

² Cerh, IX, 249

³ Mîzân, IV, 484

⁴ Cerh, III, 274

⁵ Buhârî, Edeb (bab 95) 6163; Müslim, Zekât (bab 46) 148; İbn Hanbel, III, 65

⁶ Cerh, V, 212; Tehzîb, III, 316-317

⁷ Cerh, IX, 17

⁸ Mîzân, IV, 347-348; Tehzîb, VI, 96

⁹ Mîzân, II, 580; Tehzîb, III, 380-381-382

¹⁰ Tehzîb, III, 382

¹¹ Cerh, IV, 461; Mîzân, II, 324

¹² Takrîb, s. 584

¹³ Tehzîb, II, 560-561

¹⁴ Cerh, VIII, 102

¹⁵ Mîzân, IV, 42; Tehzîb, V, 274

“Ebû'l-Kasım'a yemin olsunki ümmetim içinde öyle bir kavim çıkacaktır ki “Onlardan bir adamın, iki pazusundan biri kadın memesi gibi olacak veya başları tıraşlı olacaktır” dedi. Ebû Saîd: Bu hadîsi bana yirmi veya daha fazla sahâbi rivayet etti. Ben de Ali'nin maiyyetinde iken onlarla savaştım, dedi. Râvî Âsım b. Şumeyh Ebû Saîd'in, o adamı savaş meydanında Peygamberin tarif ettiği şekilde görünce ürpererek tekbir getirip: “Onlarla savaşmak, Türklerin bir kısmıyla savaşmaktan daha hayırlıdır” dediğini duydum dedi¹. İbn Hanbel'de geçen bu rivâyetin râvîsi Âsım b. Şumeyh hakkında farklı nakiller vardır. İbn Hıbban Sikâtında onu zikretmiştir.² İclî, “o sikadı” demiştir³. İbn Ebî Hâtim, Zehebî ve İbn Hacer, “o meçhul birisidir” demişlerdir⁴. İkrime b. Ammar'ın ise saduk ancak rivâyetlerinde hata yaptığı belirtilmiştir⁵. Kısaca İbn Hanbel'de geçen bu rivâyetin senedinde meçhul ve hata yapan raviler bulunmaktadır.

Müslim, Abd b. Humeyd'den, o, Abdurrezzak b. Hemmam'dan, o, Abdülmelik b. Ebî Süleymân'dan, o, Seleme b. Küheyl'den ona da, Zeyd b. Vehb el-Cühenî tahdis etti ki, kendisi Ali'nin Hâricîler üzerine sefer yapan ordusu içinde bulunmuştu. Ali şöyle dedi: Ey insanlar! Ben Resûlullah'dan işittim şöyle buyuruyordu. “Ümmetimden Kur'ân'ı okuyan öyle bir kavim çıkarki sizin kıraatiniz onların kıraatına nispetle hiçbir şey değildir. Sizin namazınız onların namazına kıyasla bir şey değildir. Onlar Kur'ân'ı okurlar ve bu okuyuş kendi lehlerinedir zannederler. Halbuki bu onların aleyhlerinedir. Onları Kur'ân okumaları köprücük kemiklerinden öteye geçmez. Onlar atılan okun avı delip çıkması gibi İslâm'dan çıkarlar.” Eğer onların başına musibetler yağdıran ordu fertleri Peygamberlerinin diliyle kendilerine takdir buyrulan mükâfatı bilselerdi, muhakkak amelden vazgeçer, çalışmayı bırakırlardı. O kötü kavmin alameti şudur: Onların içinde pazusu olupta bileği bulunmayan bir adam vardır. Pazusunun başında meme ucu gibi bir çıkıntı bulunur. Bunun üzerinde de beyaz kıllar mevcuttur. Sizler, Muâviye'ye ve Şam ehline gidersenizde bu kimseleri bırakırsınız. Bunlar çoluk çocuğunuz ve mallarınız hususunda size halef olurlar. Ben çok kuvvetle umuyorum ki bu kimseler Peygamberin tavsif ettiği o kavmin tâ kendileridir. Çünkü bunlar dökülmesi haram olan kanı dökmüşler ve halkın otlayan sürülerini gaspetmişlerdir. Binaenaleyh Allah'ın adıyla onların üzerine yürüyünüz.

¹ İbn Hanbel, III, 33.

² İbn Hıbban, Sikât, V, 239

³ İclî, Marifetü's-Sikât, II, 8

⁴ Cerh, VI, 186, Zehebî, el-Muğni fi'd-Duafâ, I, 356, thk. Nureddin Katar, trz

⁵ Takrîb, s. 396

Ravi Seleme b. Küheyl dediki: (Bu hadisi kendisinden aldığım Zeyd b.Vehb), o ordunun sefer esnasında uğradığı bütün merhalelerini teker teker bana anlattı ve nihayetinde şöyle dedi: Bir köprü üstüne varmıştık. O gün Hâricîlerin başında Abdullah b. Vehb er-Râsibî vardı. Onlarla karşılaşınca Ali kendi ordusuna: Mızrakları atın, kılıçları kınlarından sıyırınız. Çünkü ben Onların Harûra günü yaptıkları gibi sizleri Allah aşkına diyerek sulh'a çağıracaklarından endişe ediyorum emrini verdi. Bu emir üzerine ordu çekilip mızraklarını uzaktan attılar. Kılıçlarını sıyırdılar ve böylece askerlerimiz onları kendi mızraklarıyla delik deşik ettiler. Ravi derki: Onlar birbiri üzerine katledildiler. O gün savaştan insanlarımızdan sadece iki kişi ölmüştü (Hâricîlerin ise hepsi öldürülmüştü.) Yani onların tedbirleri kendilerini helâke götürmüştü. Ali, "Ölümler arasında şu eksik yaratılmış kimsenin cesedini arayınız" dedi. Onu araştırdılar, fakat bulamadılar. Bu sefer Ali, bizzat kalkıp üst üste öldürülmüş olan cesedlerin yanına gelip ve: Bu cesedleri geri çekin! Emrini verdi. Akabinde yere temas eden cesedler içinde onu buldular. Ali tekbir getirip: Allah doğru söyledi. Resûlu de bu doğruyu tebliğ etti dedi.¹

Müslim'de geçen bu hadîsin senedindeki râvî Abd b. Humeydî'yi, İbn Ebî Hâtim ve Zehebî cerh ve ta'dile tabi tutmazlarken İbn Hacer de, Müslim ve Tirmizî'nin ondan hadîs aldıklarını, onun hadîsleri toplayıp da tasnif ettiğini nakletmekle yetinmiştir². Râvî Abdülmelik b. Ebî Süleymân'la ilgili olarak onun sika, sebt, me'mun ve huccet olduğuna dair nakillerin yanında,³ şefaate ilgili hadislerin münker olduğu belirtilmiştir⁴. Seleme b. Kuheyl ile ilgili olarak da, onun mutkinü'l-hadîs, sika ve me'mun olduğuna dair nakillerle beraber,⁵ el-İclî ve Ebû Dâvûd es-Seleme'nin, Şîî propagandası yaptığını söylemişlerdir. Hadîsi Ebû Saîd'den rivâyet eden Zeyd b. Vehb el-Cühenî hakkında ise kaynaklar ittifakla onun sika olduğunu nakletmişlerdir⁶. Ancak Yakub b. Süfyân, onun hadîslerinde eksiklikler olduğunu söylemiş⁷, Huzeyfe'den, Deccal ile ilgili aldığı hadîsinin zayıf olduğu ve İbn Sâbit'in ise, onun İbn Mes'ûd'dan aldığı hadîsini reddettiği belirtilmiştir⁸.

¹ Müslim, Zekât (bab 48) 1066; Ebû Dâvûd, Sünnet (bab 31) 4768; İbn Hanbel, I, 91-92

² Tehzîb, III, 507-508

³ Tabakât, VI, 350; Mîzân, II, 656; Tehzîb, III, 473

⁴ Mîzân, II, 656

⁵ Cerh, IV, 170-171; Tehzîb, II, 382-383

⁶ Cerh, III, 574; Tabakât, VI, 103; Mîzân, II, 107; Tehzîb,

⁷ Mîzân, II, 107; Tehzîb, II, 524

⁸ Mîzân, II, 107

Zeyd b. Vehb el-Cühenî'nin rivâyetine benzer bir hadîs, Abîde b. Amr es-Selmânî rivâyetiyle Müslim ve İbn Mâce de ¹.geçmektedir. Buralarda geçen bu rivâyetin senedindeki râvîlerden Muhammed b. Ebî Bekr'in sika ve sâlihu'l-hadîs², İbn Uleyye'nin sika, sebt, huccet, vera' ve takva sahibi³, Hammad b. Ziyâd'ın sika, sebt, huccet ve kesîru'l-hadîs;⁴ Zuheyr b. Harb'in saduk⁵, sika, me'mun ve sebt⁶, Eyyub'un sika ve huccet⁷ Muhammed b. Sîrin'in ise sika⁸ olduğu belirtilmiştir. Abîde b. Amr ise sika, sebt ve muhadramdır.⁹

Yukarıdaki rivâyete benzeyen başka bir rivâyet ise, Tarık b. Ziyâd kanalıyla yine İbn Hanbel'de geçmiştir. Ebû Naîm, İsrail ve İbrahim b. Abdü'l-Âlâ'dan gelen senedle rivâyet edilen hadîsde, Onların alâmeti olarak ,“İçlerinde elleri kısa ve kılları siyah olan zenci birisi vardır”. İfadesi yer almıştır.¹⁰ Burada,Tarık b. Ziyâd¹¹ meçhul birisidir.¹²

Benzer, başka bir hadîs de yine İbn Hanbel'de; Ebu Saîd, Mevlâ Benî Hişâm, İsmâil b. Müslim ve Ebû Kuseyr Mevlâ el-Ensârî tarikiyle gelmiştir.¹³

Sadece İbn Hanbel'de¹⁴ geçen bu hadîsin râvîsi Ebû Kuseyr hakkında Buhârî'den başka kaynaklarda rastlayamadık. Buhârî de onun tevsik olmadığını bildirmiştir¹⁵.

Diğer rivâyetlerden farklı olarak Ebû Dâvûd'da geçen ve Mihdacı tanıtan rivâyet şudur: Ebû Dâvûd, Bîşr b. Halid'den, O Şebâbe b. Sevvâr'dan, O Nuaym b. Hakîm'den, O da Ebû Meryem'den rivâyet ettiğine göre şöyle dedi: İşte o Mihdac bir mescidde bizimle beraber bulunurdu. Gece ve gündüz onunla beraber otururduk.

¹ Müslim, Zekât (bab 48) 155; İbn Mâce, Mukaddime (bab 12) 167

² Cerh, VII, 213; Tehzîb, V, 49

³ Cerh, II, 153; Mîzân, I, 216-217; Tehzîb, I, 235-236

⁴ Tabakât, VII, 286; Cerh, III, 139; Tehzîb, III, 9-10

⁵ Cerh, III, 591

⁶ Tehzîb, II, 207

⁷ Tehzîb, I, 310

⁸ Tabakât, VII, 193; Cerh, VII, 281; Tehzîb, V, 130

⁹ Tehzîb, IV, 55; Takrîb, s. 379

¹⁰ İbn Hanbel, I, 147

¹¹ Buradaki ravi Târik b. Ziyâd, İspanya'yı fetheden meşhur Târik b. Ziyâd değildir. Meçhul birisidir.Bkz.: İbn Hacer,Takrib, s. 281

¹² İbn Hacer, Takrîb, s. 281

¹³ Bkz. İbn Hanbel, I, 88

¹⁴ A.g.e.

¹⁵ Buhârî, et-Târîhu'l-Kebîr, VIII, 64

Fakir biriydi. Yoksullarla birlikte Hz. Ali'nin yemeğinde bulunduğunu gördüm. Benim bir bornozum vardı, onu ona giydirmiştim. Ebû Meryem dedi ki: Mihdac'a Memeli Nâfi' denirdi. Kolunda kadın memesi gibi yumruluk vardı. Üzerinde de kedinin bıyığı gibi kıllar bulunuyordu. Ebû Dâvûd şöyle dedi: Mihdac'ın halk arasındaki adı Hurkûs idi¹.

- Ebû Dâvûd'da² yeralan bu rivâyetin isnadındaki râvîlerden Bişr b. Halid'in sika ve şeyh³, Şebâbe b. Sevvâr'ın saduk ancak Mürcîlerin propagandası olduğu İbn Hanbel'in onu terk ettiği ve Ebû Hâtim'in de hadîsleriyle ihticâc yapılmaz dediği kaydedilmiştir⁴. Yine râvî Nuaym b. Hâkim'in kuvvetli olmadığı, hadislerini münker ve İbn Maîn'in ise zayıftır dediği bildirilmiştir⁵. Ebû Meryem es-Sekâfî ile ilgili olarak da sadece Nesâî onu sika olarak görürken⁶ İbn Hacer onun meçhul biri olduğunu söylemiştir⁷.

Ebû Dâvûd'da, Muhâmmmed b. Ubeyd, Hammad b. Ziyad ve Cemil b. Merre'den gelen nakilde Ebû'l-Vazu' Mihdacı şöyle tanıtmıştır: Üzerinde bir cübbe vardı. Habeşli idi. Ellerinden birisi kadın memesi gibiydi. Üzerinde köstebeğin kuyruğunda bulunan kıllar gibi kıllar vardı.⁸

Senedde yer alan râvî Cemil b. Merre Ebû'l-Vazu'dan hadîs almıştır. Cemil hakkında Ahmed b. Hanbel hayırdan başka bir şey bilmiyorum dedi⁹. Nesâî ve Yahya b. Maîn, "o sikadır" dediler¹⁰. İbn Hırtaş ise Cemil'in hadîslerinde münkerlik vardır demiştir. Ebû'l-Vazu hakkında ise kaynaklar onun sika olduğunu göstermektedir¹¹.

İbn Hanbel'in naklinde yer alan râvî Yezîd b. Sâlih hakkında kaynaklar bilgi vermemişlerdir. Buhârî ve İbn Hıbban ise onun hakkında susmayı tercih etmişlerdir¹². Kısaca, bu rivâyetlerden, Zührî'nin Ebû Selemeden aldığı rivâyet, Zeyd

¹ Ebû Dâvûd, Sünnet (bab 31) 4740; İbn Hanbel, I, 151

² Ebû Dâvûd, Sünnet(bab 31) 4770

³ Cerh, II, 356; Tehzîb, II, 341

⁴ Mîzân, II, 261; Tehzîb, 471

⁵ Mîzân, IV, 268; Tehzîb, V, 616

⁶ Mîzân, IV, 572

⁷ İbn Hacer, Takrîb, s. 672

⁸ Ebû Dâvûd, Sünnet (bab 31) 4769

⁹ Cerh, II, 518; Tehzîb, I, 451

¹⁰ Mâzân, I, 421; Tehzîb, I, 451; Takrîb, s. 142

¹¹ Cerh, VI, 87; Tehzîb, III, 70; Takrîb, s. 291

¹² Buhârî, et-Târîhu'l-Kebîr, VIII, 342; Sikât, V, 541

b. Vehb'in Seleme b. Kuheyl tarikiyle gelen rivâyeti ile Abîde b. Amr es-Selmâni'nin ve Ebû'l-Vazu'un Cemil b. Merre tarikiyle gelen rivâyeti sahîhdir. Diğer rivâyetler ise zayıftır.

2. Hadîsin Metin Yönünden Tahlili

Muhaddec veya Muhdec, doğuştan eli noksan veya eksik anlamında hudâc kelimesinin ismi mefûludur¹. Aslında mihdac hadîsi diye isimlendirilen bu hadîs, murûk hadîsine benzemesi yönüyle murûk hadîsinin varyantlarından diyebiliriz. Hadîse ismi verilen mihdac hakkında murûk hadîsinde bir nebze de olsa bahsetmiştik. Şimdi ise bu şahsiyeti daha yakından tanımaya çalışalım.

a. Mihdac'ın Şahsiyeti

Rivâyetlerin çoğu ittifakla Mihdacın isminin Nâfi² olduğunu belirtmektedirler. Ebû Dâvûd, Mihdac'ın halk arasındaki isminin Hurkus olduğunu söylemiştir³. Daha evvel de anlattığımız gibi Mihdac ile Hurkus b. Zuheyr birbirine karıştırılmıştır. İbnu'l-Cevzî de, Mihdac ile Hurkus b. Zuheyr'in aynı şahıs olmadığını söylemiştir⁴. Çünkü her iki şahıs da birbirinden farklı kimselerdir. Belâzûrî'de Nehrevân savaşında öldürülenleri sayarken şöyle demiştir: Hurkus b. Zuheyr öldürüldü ve kolunda kadın memesi gibi yumru bulunan Mihdac (zi's-südeyye) da öldürüldü.⁵ Belâzûrî de burada Mihdac ve Hurkus b. Zuheyr'in ayrı ayrı şahıslar olduğunu belirtmiştir.

Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn Hanbel'de geçen rivayetlerde Mihdac'ın Temîm kabilesinden, Hâricîlerin alâmeti olarak onun iki pazusundan biri kadın memesi gibi veya öteye beriye gidip gelen büyük bir et parçası bulunan pazusunun üzerinde yedi adet beyaz kıl, kolları da doğuştan kısa olan siyah bir adam olarak

¹ Ebû Ubeyd, Garîbu'l-Hadîs, Beyrut, 1986, I, 47

² Ebû Dâvûd, Sünnet (bab 31) 4770; Belâzûrî, Ensâbu'l-Eşrâf, III, 149, thk. Suheyl Zekkar, Beyrut 1996

³ Ebû Dâvûd, Sünnet (bab 31) 4770

⁴ İbnu'l-Cevzî, Keşfu'n-Nikâb, Beyrut, 1993, s. 78

⁵ Belâzûrî, Ensâb, III, 132

tanıtılmıştır. Mihdac hadisi diye isimlendirilen bu hadisler zî's-südeyye veya Mihdac isminin, sonradan girdiği kanatindeyiz. Sahîh hadîslerde bu isim zikredilmemiştir. Bu hadisler:

a) Zührî'nin Ebû Selemeden rivâyet ettiği Ebû Saîd el-Hudrî hadîsinde zî's-südeyye ilavesi zikredilmemiştir. Buhârî'nin, Muhammed b. İbrahim el-Teymî, Ebû Seleme ve Atâ b. Yesâr tarikinde, Ebû Seleme ve Atâ b. Yesâr, Ebû Saîd'e gelip Harûriyye hakkında şöyle sual sordular: Sen Resûlullahdan Harûriyyeyi zikrederken hiç duydun mu? Ebû Saîd: Ben Harûriyye'nin kimler olduğunu bilmiyorum. Fakat Resûlullah'ın şöyle dediğini işittim: "Bu ümmet içinde öyle bir kavim çıkacak..."¹ daha evvel ele aldığımız bu hadîsde zî's-südeyye ilavesi yoktur.

b) Ebû Saîd el-Hudrî'nin Ebû Seleme, Abdurrahman b. Ebî Nu'm Mâbed b. Sîrin ve Ebû Nadra tarikiyle gelen sahîh hadislerde zî's-südeyye ismi zikredilmemiştir.

c) Ali b. Ebî Tâlib'den gelen sahîh rivâyetlerde de zî's-südeyye ilavesi yoktur². d) Bunların dışında sahâbelerden Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Bekre, Ebû Zerr, Sehl b. Huneyf ve Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan gelen sahîh rivâyetlerde yine zî's-südeyye ilâvesinin bulunmadığını görüyoruz.

b. Hadîsin Nehrevân Ehliyle Alakası

Murûk hadîsi ile iç içe olan Mihdâc hadîsi de, Murûk hadîsinde olduğu gibi Nehrevân ehliyle bağlantılıdır. Ebû Saîd hadîsinin Ebû Nadra rivâyetinde, Ebû Saîd şöyle dedi: Ey Iraklılar siz onlarla savaştınız³. Sehl b. Huneyf'den gelen rivâyette, Yuseyr b. Amr, Sehl b. Huneyf'e: Sen Peygamber'den Hâricîler hakkında herhangi bir şey söylerken işittin mi? diye sordum dedi. O da Peygamberden elini Irak tarafına uzatarak onları tarif ettiğini duydum dedi⁴. Ebû Saîd el-Hudrî, ben Ali'nin maiyetinde iken Ali onlarla savaştı demiştir.⁵ Hadîsin Nehrevân ehliyle alakalı olduğunu en iyi açıklayan ise Ali b. Ebî Tâlib'den Zeyd b. Vehb el-Cühenî tarikiyle gelen rivâyettir.

¹ Buhârî, Mürted (bab 6) 6931

² Bkz., Buhârî, Menâkıb (bab 25) 3611; F. Kur'ân (bab 36) 5057; Mürted (bab 6) 693 Müslim, Zekat (bab48) 1066; Ebû Dâvûd, Sünnet (bab 31) 4767

³ Müslim, Zekât (bab 47) 1065; İbn Hanbel, III, 5

⁴ Buhârî, Mürted (bab 7) 6934; İbn Hanbel, III, 486

⁵ Buhârî, Menâkıb (bab 25) 3610

Sanki bu hadîs Nehrevân savaşını anlatmaktadır¹. Hadîsdeki râvî Zeyd b. Vehb el-Cühenî, Ali Hâricîler üzerine sefer yaparken ordusu içinde bulunmuştum dedi. Savaş meydanında Hz. Ali kuvvetle muhtemel Peygamberin tarif ettiği o kavim işte bunlardır, çünkü bunlar dökülmesi haram olan kanı döktüler, "Allah'ın izniyle onların üzerine yürüyünüz" dedi. Râvî Zeyd b. Vehb o ordunun uğradığı bütün merhaleleri teker teker anlatarak nihayetinde şöyle demiştir: O gün Hâricîlerin başında Abdullah b. Vehb er-Râsıbî vardı. Onlarla karşılaşınca Ali, kendi ordusuna: Mızrakları atın, kılınçları kınından çıkarın, çünkü ben bunların Harûra günü yaptıkları gibi sizleri Allah aşkına diyerek, sulha çağırımlarından endişe ediyorum dedi ve emrini verdi. Râvî, o gün onlar(Hâricîler) birbirleri üzerine katledildiler. Bizden ise sadece iki kişi ölmüştü dedi². Abdullah b. Vehb er-Râsıbî, Hâricîlerin lideri olarak Ali'nin askerleri tarafından öldürülmüştü.³ Yine Ali, "Hâricîlerin Harûra'da yaptıkları gibi sizleri "Allah aşkına" diyerek sulha çağırımlarından endişe ediyorum" demesiyle bu olayın Harûra'dan sonra Nehrevân da gerçekleştiğini göstermektedir. Hadîsde geçtiği gibi birkaç kişi dışında tamamının öldürülmüş olması yine Nehrevân savaşıyla ilgilidir⁴. Yine İbn Hanbel'de geçen Ebû Kuseyr Mevlâ el-Ensârî'nin rivâyetinde Ebû Kuseyr şöyle demiştir: "Nehrevân savaşında efendim Ali ile beraberdim. İnsanlar savaşırken..."⁵.

Yukarıda anlattıklarımıza dayanarak ve hadîsde de açıkca belirtildiği gibi bu hadîsin Nehrevân ehliyle yakından alâkalı olduğunu görüyoruz. Nehrevân'da Hâricîlerle savaşan Hz. Ali, Peygamberin bu sözünün onlara delalet edebileceği zannıyla rivâyetten sonra bu açıklamaları yapmış olabilir. Yoksa Peygamber doğrudan Hâricîlere yönelik bir söz söylememiştir. Zamanla meydana gelen tarihi ve siyâsî olaylara dayanarak Peygamber'in bazı sözleri, yorumlanmaya çalışılmıştır. Meselâ Hz. Ali'nin Nehrevân savaş meydanında: "Kuvvetle muhtemel Peygamberin tarif ettiği o kavim işte bunlardır" diyerek,⁶ hadîsi yorumlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

¹ Müslim, Zekât (bab 48) 1066

² Müslim, Zekât (bab 48) 1066

³ Bağdâdî, s. 58; Kafafî, Hâricîliğin Doğuşu, s. 191

⁴ Şehristânî, Mîlîl, I, 117; Bağdâdî, s. 58

⁵ İbn Hanbel, I, 88

⁶ Müslim, Zekât (bab 48) 1066

III. ŞEYTÂNU'R-RADHA HADÎSİ

1. Hadîsin Tahrîci ve Sened Yönünden Tahlili

Sadece İbn Hanbel'de geçen bu hadîs, yalnız Sa'd b. Ebî Vakkas'dan, Bekr b. Karavâş el-Kûfî tarihiyle gelmiştir. Süfyân b. Uyeyne, 'Alâ b. Ebî Abbas'dan O Ebû Tufeyl'den, o da Bekr b. Karavâş'tan gelen senedle Sâd b. Ebî Vakkas şöyle demiştir: Peygamber, Nehrevân ehliyle beraber bulunan "şeytânu'r-radha" denilen zi's-südeyye'yi zikretti ve akabinde şöyle dedi: "Şeytânu'r-Radha", deve veya at otlatan bir çobandır. Becîle kabilesinden bir adam onu çekiyordu. Ona el-Eşheb veya İbnu'l-Eşheb denirdi. İşte bu zulmeden bir kavmin alâmetidir¹.

İbn Hanbel'de geçen bu hadîs, Kütüb-i Tisâ'nın dışında birçok hadîs kitaplarında da geçmiştir². Hadîsin isnadındaki râvî süfyân b. Uyeyne, tedlis yapmakla suçlanmış³, Yahya b. Saîd el-Kattân, onun yaşlandığında hadîsleri karıştırdığını bildirmiş, 197'den sonra ondan işitenlerin rivâyetlerinin muteber olmadığını söylemiştir⁴. Diğer yandan onun sika olduğu da belirtilmiştir⁵.

Râvî el-Âlâ b. Ebî Abbas ile ilgili olarak Zehebî onun aşırı bir Şîî yanlısı olduğunu söylemekle yetinmiştir⁶. İbn Hıbban ise sikâtın da, onu zikretmiş ancak seneddeki râvî Ebû Tufeyl'i işitip işitmediği konusunda açıkca bir şüphesi vardır⁷. Ebû Tufeyl, Bekr b. Karavâş'dan Ali'nin söylediğine göre sadece bu hadîsi ve

¹ İbn Hanbel, Müsned, I, 179

² Ebû Ya'lâ, Müsned, II, 97, thk. Hüseyin Selim Esed, Beyrut 1989; Humeydî, Müsned, I, 39-40, thk. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut 1381; İbn Ebî Âsım, Kitabu's-Sünne, Beyrut, 1993, s. 920; Beyhâkî, Delâilü'n-Nübüvve, VI, 433-434, thk.: Abdü'l-Mu'tî Kal'acî, Beyrut 1988

³ Mîzân, II, 171

⁴ Mîzân, II, 170-171

⁵ Cerh, IV. 226-227; Mîzân, II, 170

⁶ Zehebî, Muğnî, II, 4

⁷ İbn Hıbban, Sikât, VII, 265

Katâde hadîsini almıştır. Ancak Katâde hadîsine itibar edilmez demiştir¹. İbn Hıbban da Bekr b. Karavâş'ın Ebû Tufeyl'den rivâyette bulunduğu ve ondan da Katâde'nin hadîs rivâyet ettiğini söylemiştir.² el-İclî ise Karavâş'ın Ali'nin dostlarından ve tâbî'nin büyüklerinden sika biri olduğunu söylemiştir³. Zehebî de Muğnîsin'de Bekr b. Karavâş hakkında, "onu bilinmeyen ve hadîsde münkerdir," demiştir⁴. İbn Hacer, Ebû Tufeyl'in sayılı sahâbîlerden olduğunu ancak Bekr b. Karavâş'ın sohbetlerinde bulunmadığını söylemiştir⁵. İbn Hacer, Ebû Tufeyl'den sahâbe ve tâbînden hadîs alanlar olduğunu ve onu sahâbeden biri saydıklarını söylemiştir⁶. Yine İbn Hacer Lisan'ında şöyle söylemiştir: Zannediyorum ki Ebû Tufeyl, Bekr b. Karavâş ile Sa'd b. Ebî Vakkas arasında bir hadîs şeyhidir ve bu hadîsi de rivâyet etmiştir. İbn Medîni de Bekr b. Karavâş'dan, Ebû Tufeyl'den başka rivâyet eden kimse olmamıştır dedi.⁷ Buna göre Ebû Tufeyl, Bekr b. Karavâş'dan "Şeytanu'r-Radha" hadîsini almıştır. İbn Hacer ise bu konuda farklı nakillerde bulunmuştur. İbn Adiyy'e nispet eden Buhârî'ye göre bu hadîsi, Katâde rivâyet etmiştir. İbn Medîni'ye nispet eden İbn Hacer'e göre ise görünüşte Bekr b. Karavâş'dan sadece Ebû Tufeyl rivâyet etmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz el-İclî'nin nakline baktığımızda: Bekr b. Karavâş, Ali'nin dostlarından ve Tâbî'nin büyüklerinden birisidir. Buna göre gerçekten de Katâde ondan hadîs almış olabilir. Çünkü Katâde Bekr b. Karavâş'dan sonra gelmiştir. Kısaca Katâde, Bekr b. Karavâş'dan hadîs rivâyet etti mi etmedi mi tam olarak belli değildir. Ayrıca Zehebî'nin de dediği gibi Bekr b. Karavâş bilinmeyen ve hadîsi de münker olan birisidir⁸. Fakat İclî, nekadardaki "o sikadır"⁹ dese de tüm nakiller onu böyle göstermemiştir. Buhârî de "fîhi nazarun"¹⁰ diyerek Bekr'in zayıf bir râvî olduğunu bildirmiştir. Kısaca bu rivâyette, Bekr b. Karavâş bilinmeyen ve münker hadîsi olan bir râvîdir¹¹.

¹ Buhârî, et-Târîhu'l-Kebîr, II, 94

² İbn Hıbban, Sikât, IV, 75

³ İclî, M'arifetü's-Sikât, I, 252

⁴ Zehebî, Muğnî, I, 178

⁵ İbn Hacer, Ta'cîlü'l-Menfe'a, s. 92, Beyrut, trz.

⁶ İbn Hacer, Lisanü'l-Mîzân, II, 99, thk.: Abdurrahman el-Mar'aşli, Beyrut 1995

⁷ İbn Hacer, Lisân, II, 98

⁸ Zehebî, Muğnî, I, 178

⁹ İclî, M'arifetü's-Sikât, I, 252

¹⁰ Buhârî, et-Târîhu'l-Kebîr, II, 94

¹¹ Heysemî, Mecmeu'z-Zevâid, VI, 235

2. Hadîsin Metin Yönünden Tahlili

Metinde geçen Radha ve hadîse de bu anlamı veren kelimenin manası konusunda Zemahşerî şöyle demiştir: İçinde yağmur suyunu toplayan bir çukurdur. Çoğulu da Ridâhdır¹.

Bu hadîs, Mihdâc hadîsinin bir varyantı sayılabilir. Hadîsde geçen Zi's-südeyye hakkında daha önce bilgi vermiştik. Hadîs aynı zamanda zülmeden bir topluluk olduklarından, Nehrevân ehliyle bağlantılıdır. Hakîm, Müstedrek'in de Ebû'l-Vazu tarikiyle naklettiği Mihdac hadîsinde şeytanı vasıflandırırken, onun cinlerden üç kardeşten biri ve en büyüğü olduğunu bildirmiştir².

Hadîsin zahirine baktığımızda: "Becîle kabilesinden bir adam onu çekiyordu" sözünden kastedilen herhalde, savaş meydanında onun öldürülenler arasında bulunup çıkarılması olayıdır. Bu durumun, Zi's-Südeyye'nin Nehrevân harbinde öldürenler arasında bulunup getirilmesi meselesine benzediği söylenebilir. Zemahşerî'nin tarif ettiği gibi Radha, yağmur suyu toplanan bir çukur anlamındadır³. Bazı rivâyetlerde Zi's-Südeyye, Nehrevân savaş meydanında bir çukur içinde bulunmuştu. Taberî, Zi's-Südeyye'yi Nehrevân savaşı sonunda bir nehir kenarındaki çukurdan çıkaran Reyyân b. Sabre b. Hevze, olduğunu bildirmiştir⁴. Bu rivâyeti esas alırsak Zi's-Südeyye'yi ölümler arasında çıkaran Becîle kabilesinden biri değil, Reyyân b. Sabre b. Hevzedir⁵. Aynı şekilde bu durum onun isminin Eşheb veya Ibnu'l-Eşheb olmasına da aykırıdır. Kısaca bu hadîs münkerdir.

¹ Zemahşerî, Esâsü'l-Belâğa, Beyrut, 1992, s. 227

² Hâkim, Müstedrek, IV, 531

³ Zemahşerî, Esâsü'l-Belâğa, s. 227

⁴ Taberî, Tarih, III, 378

⁵ Aynı Yer

IV. MÜTEABBİD HADİSİ (PEYGAMBERİN, O HÂRİCİYİ ÖLDÜRÜN DEDİĞİ HADİS)

1. Hadîsin Tahrîci ve Sened Yönünden Tahlili

Sadece İbn Hanbel de geçen bu hadîsi Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Bekre olmak üzere iki sahâbe rivâyât etmiştir. İbn Hanbel, Bekr b. İsâ'dan, O Câmi b. Matar el-Habetî'den o da, Ebû Rûveyt Şedâd b. İmrân'dan, Ebû Saîd'in şöyle dediğini nakleder: Ebû Bekir Peygamberin yanına geldi ve şöyle dedi: Ey Allah'ın Resûlu! Ben şöyle şöyle olan bir vadiden geçerken bir adam ta'dile riayet ederek huşu içinde namaz kılıyordu. Peygamber, Ebû Bekir'e "git ve onu öldür...: dedi ve hadîsin sonunda şunu söyledi: "Şüphesiz bu adam ve arkadaşları Kur'ân okurlar ve okudukları Kur'ân onların boğazlarından öteye geçmez. Onlar okun avı delip çıkması gibi dinden çıkarlar. Sonra ok çıktığı yere dönünceye kadar onlar dine geri dönmezler. Onları öldürünüz. Onlar mahlukatın en şerlileridirler.¹

Buhârî, İbn Ebî Hâtim'in babasından naklen Câmi' b. Matar'ın bir hadîs Şeyhi olduğunu ve Ebû Saîd'den, hadîs aldığını bildirmişti². Râvî Câmi' b. Matar da Ebû Ruveyt Şedâd b. İmrân'dan hadîs almıştır. Şedâd b. İmrân hakkında, Buhârî ve İbn Ebî Hâtim onu sika olarak görmemişlerdir³. Burada anlaşılan Buhârî ve İbn Ebî Hâtim Şedâd b. İmrân'ı cerh ve t'adile tabi tutmamışlar, susmayı tercih etmişlerdir. İbn Hibban ise sikatında sadece "bilinen biri" demekle yetinmiştir⁴. Bu durumda Ruveyt b. İmrân, Ebû Saîd el-Hudrî'nin bir râvîsidir. Ancak hakkında bilgi edinilmeyen meçhul birisidir. İbn Hacer de hadîsin senedini ceyyid olarak

¹ İbn Hanbel, III, 15

² Buhârî, et-Târîhu'l-Kebîr, IV, 226

³ Buhârî, et-Târîhu'l Kebîr, IV, 226; Cerh, IV, 329

⁴ İbn Hibban, Sikât, II, 357

görmüştür¹. Öte yandan Heysemî bu rivâyetin bütün râvîlerinin sika olduğunu söylemiştir².

İbn Hanbel'de geçen öteki rivâyet ise şudur. İbn Hanbel, Abdussamet'den o, Affân'dan, O, Hammad b. Seleme'den, O, Atâ b. Saîb'den onun da Bilâl b. Baktar'dan aldığı senedle Ebû Bekir'in şöyle dediğini nakleder: "Peygamber, namazını bitirmek üzere olan bir adamın yanından geçmişti. Geri döndüğünde o adamı tekrar namaz kılarken gördü ve bu adamı kim öldürecek? dedi. Bir adam kılıcını çekerek ayağa kalktı ve "Ey Allah'ın Nebisi! Sen hem babam hem de anamsın. Secde eden, şehadet kelimesi getiren bir adamı nasıl öldürebilirim? dedi. Sonra Peygamber tekrar: Bu adamı kim öldürecek? dedi. Bir adam, ben dedi ve kılıcını çekti, secde eden ve "Lâilâhe İllallah Muhammedurresûlullah" diyen bir adamı nasıl öldürebilirim dedi. Bunun üzerine Peygamber şöyle dedi: Muhammedin nefsine yemin ederim ki eğer onu öldürseydiniz fitnenin başı ve sonu olurdu"³.

Rivâyetlerden de anlaşıldığı gibi bu hadîsi sadece İbn Hanbel rivâyet etmiştir. Râvîlerden Hammad b. Seleme'nin sika, sebt, ve ilim sahibi olduğunu, bazan da evhama düştüğünü, bu nedenle de Buhârî'nin onu terkettiğini kaynaklar belirtmişlerdir⁴. Ebû Bekir'e Nufey' b. el-Hâris Harûra ehlinden birisidir⁵. Oğlu Müslim hakkında, İbn Hacer onun sadûk⁶, sadece İclî'nin, "sikadır"⁷ dediği, İbn Hıbban'ın ise sikatında ona yer verdiği ve ancak susmayı tercih ettiği bildirilmiştir⁸. Ebû Bekir'den hadîs alan Osman Şahhâm hakkında Zehebî, "onun sika ve zararsız olduğunu",⁹ İbn Hacer de hakkında ihtilafların bulunduğunu bildirmiştir¹⁰. Aynı şekilde Heysemî Ebû Bekir'e ve Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bu hadîsin son kısımlarına ilave yapıldığı görüşündedir.¹¹

¹ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XIV, 305

² Heysemî, Mecmeu'z-Zevâid, VI, 225-226

³ İbn Hanbel, V, 42

⁴ Cerh, III, 141-142; Mîzân, I, 590-595; Tehzîb, II, 11-12

⁵ Tehzîb, V, 623

⁶ Takrîb, s. 466

⁷ İclî, Sikât, II, 277

⁸ İbn Hıbban, Sikât, V, 391

⁹ Zehebî, Mîzân, III, 60

¹⁰ Tehzîb, IV, 101

¹¹ Heysem, Mecmeu'z-Zevâid, VI, 226

2. Hadîsin Metin Yönünden Tahlili

Hadîsin Havâriçle alakalı olduğunu Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen rivâyetin "Bu ve arkadaşları Kur'ân okurlar..." ifadesinden anlaşılmaktadır. İbn Hacer de Murûk hadîsinin şerhinde Ebû Saîd'den gelen bu hadîsin Havâricle alakalı olduğunu zikretmiştir¹. Hadîsin zahirinde bir zıtlığın olduğunu söyleyebiliriz. Ebû Saîd'den gelen hadîsde Ebû Bekir, namaz kılan o adamı görürken, Ebû Bekir'den gelen hadîsde ise Peygamber o adamı görüyor. Diğer yandan hadîsde namaz kılan o adamın iradesine yer verilmemiştir. Rivâyetlerde bu adam hakkında bilgi de verilmemiştir. Bu şahıs müphem kalmıştır. Adamın ne ismi ve ne de iradesi açıklanmıştır. Hadîsin Murûk hadîsiyle alakalı olduğunu söyleyen İbn Hacer, buradaki müphem şahsın, murûk hadîsinde "adil ol" diyen şahıs olduğunu belirtmiştir.² İbn Hacer, hadîsdeki müphem şahsın Zü'l-Hüveysira olduğunu iddia etse de, Zü'l-Hüveysira Peygambere kaba davranmış ve dinden de bir şey anlamadığını tavrıyla ortaya koymuştur. Oysa hadîsdeki müphem şahıs, Zü'l-Hüveysira'nın aksine çok ibadet etmektedir ve mütevazi bir tavırla vasıflandırılmıştır. Bu rivâyetlerin sıhhatli olduğunu söylesek de metindeki bazı problemler gözden kaçmamaktadır. Bunlar : -Bütün rivâyetlerde o adam müphem kalmıştır. -Peygamber nasıl olurda insanlara gözle görülür hiçbir açık sebep göstermeden ibadet eden birisinin öldürülmesi emrini verebiliyor. Oysa Murûk hadîsinde geçtiği üzere Peygamber, kendisine kaba davranan Zü'l-Hüveysira'yı öldürmek isteyenlere, "İnsanların, Peygamber ashabını öldürtüyor" demeleri endişesiyle" izin vermemiştir. Ama bu hadîsde Peygamber, Ebû Bekir'e "git namaz kılan o adamı öldür" emrini veriyor. Hadîsde peygamberin : "Bu adamı kim öldürecek?" sorusuna olumsuz cevap veren iki şahıs zikredilmekte ancak bu şahısların kimler olduğu belirtilmemektedir. İbn Hacer, bu şahısların Ebû Bekir ve Ömer olduğuna dikkat çekmektedir³. Gerçekte bu iki şahsın bu konuda anlayışlarının daha ileri olduğunu söyleyebiliriz. Onlar, peygamberin "O adamı öldürün" emrine muhalefet etme cesaretini göstermişlerdir. Bu nedenle bu şahıslar o adamı ibadet halinde bulmalarından dolayı peygamberin emrine itaat etmemeleri nedeniyle de peygamberden özür dilemişlerdir. Oysa Murûk hadîsinde Hz. Ömer, Zü'l-

¹ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XIV, 305

² İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XIV, 306

³ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XIV, 306

Hüveysira'yı öldürmek için peygamberden izin istemişti. Şerâfettin el-Müsevî bu konuda hadîslerin gayet açık olduğunu söylüyor ve ilave ediyor: "Aslında Ebû Bekir ve Ömer o adamı öldürmekten çekinmemişlerdir. Adam namazda huşu içinde olduğundan keraheten onu öldürmek istememişlerdir. Çünkü adamın ibadet halinin tesirinde kalmışlardır".¹

Özetle bu konudaki hadîs, hem isnad hem de metin açısından her yönüyle problemlidir.

V. PEYGAMBER'İN, "MÜSLÜMANLARIN ARASINA BİR AYRILIK DÜŞTÜĞÜ VAKİT, DİNDEN ÇIKAN BİR TAİFE ZUHUR EDER. ONLARI, İKİ TAİFE'DEN HAKKA EN YAKIN OLAN ÖLDÜRÜR" MEALİNDE SÖYLEDİĞİ HADİSİ

1. Hadîsin Tahrîci ve Sened Yönünden Tahlili

Bu hadîs sahâbî Ebû Saîd el-Hudrî'den sadece Ebû Nadra ve Dahhak el-Mişrakî olmak üzere iki şekilde rivâyet edilmiştir. Ebû Nadra'dan da üç şekilde rivâyet gelmiştir.

Şeybân b. Ferrûh, el-Kâsım'dan, Onun da Ebû Nadra'dan aldığı tarikle Ebû Saîd el-Hudrî, Peygamber'in şöyle buyurdu dediğini rivâyet etmiştir. "Müslümanlar arasında bir ayrılık düştüğü vakit, dinden çıkan bir taife zuhur eder. Onları, iki taife'den Hakka en yakın olan öldürür."² Bu lafız, Müslim'de birkaç şekilde, İbn Hanbel'de ise dört şekilde rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlerde Ebû Nadra, hadîsi Ebû Saîd'den almıştır.

Muhammed b. Müsenna, İbn Ebî Adiyy, Süleymân ve Ebû Nadra'dan gelen tarikle Ebû Saîd el-Hudrî şöyle rivâyet etmiştir: Peygamber: "Ümmetim içinde, insanlar (müslümanlar) arasında bir ayrılık meydana geldiği zaman, alâmetleri başlarını tıraş etmek olan bir kavim çıkacaktır. Onlar halkın en şerlileridirler. Onları iki taife'den Hakka en yakın olan öldürür."³ buyurdu. Yine Ebû Nadra'dan gelen başka bir tarikde, Ebû Saîd peygamberin şöyle dediğini nakletmiştir: "Davaları

¹ Müsevî, Murâcaat, Beyrut, 1978, s. 326

² Müslim, Zekât (bab 47) 150,151,152 (1065); Ebû Dâvud, Sünnet (bab 31) 4667; İbn Hanbel, III 25,32,48,64,79

³ Müslim, Zekât (bab 48) 149 (1065); İbn Hanbel, III, 5

bir olan iki taîfe birbiriyle savaşıncaya kadar kıyamet kopmayacaktır. Aralarında bir mârika çıkacaktır. Onları, iki taîfeden Hakka en yakın olan öldürür¹.”

Râvî Ebû Nadra hakkında daha evvel bilgi vermiştiki. Burada tekrar ele almayı faydalı bulduk. İbn Sa'd, Ebû Nadra hakkında, “İnşallah o sikadır, kesîrül-hadîsdir, ancak herkesin de ondan hadîs ihticac etmesine de gerek yoktur².” dedi. Yahya b. Maîn ve Ebû Zûr'a, “o sikadır” derlerken, İbn Ebî Hâtim Ebû Nadra hakkında, “hayırdan başka bir şey bilmiyorum” demiştir³. Zehebî ve İbn Hacer Ebû Nadra'yı tabînin sika râvîlerden ancak, Buhârî'nin onunla ihticac yapmadığını nakletmişlerdir⁴ Ukaylî ise Duafâ'sında onun gevşekliğinden başka birşey nakletmemiştir⁵. İbn Hıbban Sikât'ında, onu “hata yapanlardan birisidir” diye tanımlamıştır⁶. Ebû Nadra'dan hadîs alan Katâde'nin de tedlis yaptığını⁷ bildirmiştik. İbn Hanbel'deki râvî Ali b. Zeyd ise zayıftır⁸. Kısaca Ebû Saîd'den bu hadîsi alan Ebû Nadra problemlî bir râvîdir.

Ubeydullah el-Kavarîy, Muhammed b. Abdullah b. Zubeyr, Süfyan, Habîb b. Ebî Sâbit ve Dahhâk el-Mişrakî tarikiyle gelen hadîsde Ebû Saîd el-Hudrî, peygamberin: “Büyük bir ihtilafa yol açan bir ayrılık zamanında ortaya bir kavim çıkacak ki onlarla, iki taîfe'nin Hakka en yakın olanı savaşıacaktır⁹.” diye zikrettiği bir hadîsini rivâyet etmiştir.

Dahhâk el-Mişrakî hakkında İbn Ebî Hâtim onun Ebû Saîd'i işittiğini, söylemiş ama cerh ve ta'dile tabî tutmamıştır¹⁰. Zehebî de onun “hüccetü'l-mukil” olduğunu, sadece bir hadîs rivâyet ettiğini belirtmiştir¹¹. İbn Hacer'in nakline göre ise Dahhâk, biri Havâriç diğeri de ihâs suresinin fazileti ile ilgili iki hadîs rivâyet etmiştir¹². Nakillerde de görüldüğü gibi Dahhâk el-Mişrakî, ciddi bir cerh ve ta'dile tabî tutulmamıştır.

¹ İbn Hanbel, III, 95

² Tabakât, VII, 208

³ Cerh, VIII, 241

⁴ Mîzân, IV, 180-182; Tehzîb, V, 219-220

⁵ Ukaylî, Duafâ, IV, 199-200

⁶ İbn Hıbban, Sikât, V, 420

⁷ Mîzân, III, 385

⁸ Takrîb, s. 401

⁹ Müslim, Zekat (bab 47), 153, (1065); İbn Hanbel, III, 82

¹⁰ Cerh, IV, 461

¹¹ Mîzân, II, 324

¹² Tehzîb, II, 561

Dahhâk'dan hadîs alan isnaddaki râvî Habîb b. Ebî Sâbit hakkında Zehebî onun tâbînin sika râvîlerinden olduğunu söylemiştir. İbn Maîn ve bir cemaat onu sika olarak görmüşlerdir. Muhaddisler onun hadîsleriyle tereddütsüz bir şekilde ihticâc etmişlerdir¹. İbn Hacer de, Zehebî'deki nakillere ilave olarak onun çok irsal ve tedlis yaptığını belirtmiştir².

2. Hadîs'in Metin Yönünden Tahlili

Hadîslerin zahirine baktığımız zaman bizi tarihi bir hâdiseye götürmektedir. Bu itibarla iki taifeden maksat biri Ali taraftarları diğeri de Muâviye taifesidir diyebiliriz. İşte bu iki taife de Sıffîn'de karşı karşıya gelmişlerdi³. Bu rivâyette, Nehrevân ehline dair açık bir beyan olmasa da onun Nehrevân ehline işaret ettiğini söyleyebiliriz. "Müslümanlar arasında bir ayrılık düştüğü vakit dinden çıkan bir taife zuhur eder. Onları iki taifeden hakka en yakın olan öldürür." anlamındaki Peygamber'in bu sözünün , Sıffîn savaşı ve Ali-Muâviye taraftarlarına işaret etmesi mümkündür. Ali ve Muâviye arasında çıkan Sıffîn savaşı sonunda, tahkimi kabul etmesi nedeniyle Ali'yi terk eden Havâric adında bir üçüncü taife, zuhur etmiştir⁴. İşte bu Havâric taifesiyle de Ali mücadele etmiştir. Bu olaylar hakkında daha evvel bilgi vermiştik.

Hadîsde geçen "Temruku Mârikatun" sözü dinden çıkmaya işaret eden Murûk hadîsine işaret ediyor diyebiliriz. "...İçinizden dinden çıkan bir kavim zuhur eder..." mealinde olan murûk hadîsi de bu anlamdadır.

"İki taifeden Hakka en yakın olan onları öldürür" sözüyle de Hakka en yakın olma, Ali ile Muâviye arasında görecelidir. Her iki taraf da muayyen bir derecede yok olmuş, zarar görmüştür. Buhârî, Müslim ve İbn Hanbel'de Ebû Hureyre'den sahîh bir senedle geçen şu hadîs olaya ışık tutmaktadır: "Davaları bir olan iki büyük taife aralarında savaşıp büyük bir katliam yapıncaya kadar kıyamet kopmayacaktır."⁵ Hadîs şarihleri iki taifeden maksadın Ali ve Muâviye olduğu konusunda ittifak

¹ Mîzân, I, 451

² Tehzîb, I, 491; Takrîb, s. 150

³ Taberî, Tarih, VI, 26-27

⁴ Taberî, Tarih, V, 37-38

⁵ Buhârî, Mürted (bab 8) 6935; Fiten (bab 5) 7121; Müslim, fiten (bab 4) 18; İbn Hanbel II, 313,503

etmişlerdir¹. Aynî ise bunlardan farklı olarak iki taîfeden maksadın Ali taîfesi ve Cemel ehli olduğunu söylemiştir².

Ali ve Muâviye taraftarlarının içtihadları ne kadar farklı olsa da içtihadlarında hataya düştükleri aşikardır. Aslında onlar aynı zamanda Allah'ın nehyine de aykırı davranmışlardır. Çünkü Allah, insanlara karşı üstünlük iddia edip onları, zülüm ve baskı altında yaşatmayı, münker ve fuhşu yasaklamıştır³. Oysa Kur'ân "Kardeşlerinizin arasını düzeltin."⁴ gibi nasihatıyla Müslümanlara yol göstermiştir. Hz. Ali bu konuda duyarlı davranmışsa da başarılı olamamıştır.

Hadîsin bazı lafızları murûk hadîsinde geçmiştir. Ancak bu hadîse "Aralarında bir Mârika çıkar" sözünün ilave edildiği kanaatindeyiz.

Sonuç olarak, Hadîsin metnindeki gizemliliğine rağmen bu hadîsin Hâricîlere yönelik olduğunu söylemek yanlıştır. Çünkü hadîsin Hâricîlere yönelik olduğu açık değildir. Sadece tarihi bir vakanın gerçekleştiğine delildir. Aynı zamanda bu hadîs, siyasî gayelere yönelik muhaliflerce de söylenme ihtimalini taşımaktadır.⁵ Hatiboğlu'nun da söylediği gibi bu hadîs Ali taraftarı bir çevrenin ürünüdür.⁶

¹ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XIV, 310; Kastâllânî, İrşâdu's-Sâfî, X, 89, Beyrut 1304

² Aynî, Umdetu'l-Kârî, IV, 90

³ Nahl, âyet 90

⁴ Hucurât, âyet 10

⁵ Hatiboğlu, Siyasî-İçtimâî Hadiseler, s. 34

⁶ Aynı Yer

SONUÇ

Peygamber'in vefatından önce ve hemen sonra İslâm toplumunda bazı ihtilâflar çıkmış olsa da bunlar teferruata dair meselelerdi. Toplumdaki birlik, Ebû Bekir ve Ömer zamanı ile Osman'ın hilafetinin altıncı yılına kadar devam etti. Fakat daha sonra gerek dînî ve gerekse siyasî sebebler olmak üzere, peş peşe önemli fitne ve fesatlar yaşandı. Öte yandan İslâm toplumunun sınırları genişleyerek değişik din, dil, ırk ve milletlerden olanlar Müslüman oldu. Böylece İslâm toplumu, değişik kültür, din ve medeniyeti bir çatı altında toplayarak şekillenmeye başladı. Peygamberin vefatıyla İslâm toplumundaki olaylara, kabîlecilik, dînî, siyasî anlayış ve sürekli değişen toplumsal yapı, yön verdi. Böyle bir toplumdan meydana gelen devlet, yapısını değiştirmek zorunluluğuna doğru gitti. İşte böyle bir zamanda Hz. Osman, devlet başkanı seçilmiş ve takip ettiği politikalarla da hilâfetinin son altı yılında başarısız olmuştu. Bu başarısızlığı, fırsat bilen ilk Hâricîler, siyasî emelleri uğruna Hz. Osman'ın öldürülmesine ön ayak oldular. Böylece bir daha kapatılmamak üzere fitne kapısı da açılmış oldu. Neticede toplumda meydana gelen olayların dînî değil de tamamen siyasî menfaat ve post kavgasından ibaret olduğu açıkça ortaya çıkmıştır.

Hemen hemen bütün tarihçiler, Hâricîlerin doğuşunu, Sıffîn savaşı, tahkim ve bunların sonucunda Ali'nin ordusunun bölünmesine bağlasalar da, Hâricîler ilk siyasî eylemlerini Hz. Osman'ı öldürerek başlamışlardır. Gerçi Hz. Osman'ı öldürenlerin hepsi Hâricî olmasa da onlar arasında Hâricîlerin lideri olarak bilinenler vardı. Daha sonra bizzat Hâricîler de, Osman'ın öldürülmesi olayına sürekli sahip çıkmışlar, kendilerini Osman'ın katlinden sorumlu ihtilalci unsurların devamı olduklarını ileri sürmüşlerdir.

Hz. Osman'ın şehid edilmesinin ardından Cemel ve Sıffîn savaşları patlak vermiş, ileri gelen birçok sahâbe hayatını kaybetmişti. Hâricîler bu savaşlarda Hz. Ali ile beraber olmuşlar ve Sıffîn savaşı sonucu yapılan Hakem olayı ile Ali'den tamamen ayrılmışlardır.

Kendi aralarında farklı görüşler ileri süren Hâricîler, içine düştükleri çelişkilerle beraber birçok fırkalara ayrıldılar.

İslâm tarihi sahnesine, dînî olmakla beraber siyasî olarak da çıkan bu grup, Hz. Osman, Hz. Ali ve birçok sahâbeyi öldürmekle, kendileri gibi düşünmeyen Müslümana kılınç çekip kan akıtmakla, toplum vicdanına unutulmayan menfi damgalar vurdular. Ayrıca buna binaen başta İmamet meselesi olmak üzere birçok farklı görüşleriyle de insanların zihinlerinde kötü izler bırakmışlar ve kısaca Müslümanların hedefi haline gelmişlerdir. Böylece Hâricîlere karşı beslenen kin ve nefret duyguları, onlar aleyhine karşı bir hareket doğurdu. Hâricîleri tahkir etme, kınama ve kötüleme kampanyası başladı. Diğer yandan Şiî'ler de, Hz. Ali'ye isyan eden Hâricîlere karşı düşmanlık beslemeye başlamışlardı.

Neticede hem Ehl-i Sünnet ve hem de Şiî'ler eserlerinde özellikle de hadîs sahasında Hâricîler aleyhine geniş bir hadîs edebiyatını oluşturmuşlardır.

Muhalliflerinin saldırısı sonucu, savunma konumuna düşen Hâricîler kendi görüşlerini teyid etmek için bazı yazarlara göre hadîs uydurma yoluna gitseler de buna karşı çıkanlar olmuştur.

Kanaatimizce Hâricîlerin sahâbiyi büyük günah meselesinden dolayı tekfir etmeleri, hadîslere karşı etkili olmuştur. Çünkü hadîsler sahâbe kanalıyla onlara ulaşmaktadır. Hâricîler ile Peygamber arasında sahâbe bulunmakta, onlar da küfürle suçlanmaktadır. İşte sahâbeye küfreden Hâricîlerin, hadîsleri değiştirmeden veya tahrif etmeden nakletmeleri zor bir ihtimaldir. Bazı yazarlar, Hâricîlerin hadîsleri toptan reddettiklerini söyleseler de bu yanlıştır. Oysa Hâricîler içinde hem hadîslere bağlı olanların ve hem de reddedenlerin bulunması mümkündür.

Öte yandan, Buhârî, İbn Hanbel, Yahya b. Maîn ve birçok hadîs aliminin, İbn Abbas'ın kölesi, Hâricî olan İkrîme'den hadîs aldıkları bilinen bir gerçektir.

Kütüb-i Tis'a'da Hâricîlerin uydurduğu hadîslerle değil de, Hâricîler aleyhine uydurulan birçok hadîslerle karşılaştık. Kütüb-i Tis'a'da geçen ister sahîh ister mevzu hadîslerde olsun Hâricîler, kısaca şöyle tanıtılmıştır:

- * Âhir zamanda ortaya çıkacaklar,
- * Yaşları küçük, akılları az ve tecrübesiz olacaklardır,
- * Peygamberin sözlerinden bahsedeceklerdir,
- * Okun avı delip çıkması gibi şiddetle İslâm dininden çıkacaklardır,
- * İmanları ve okudukları Kur'ân, boğazlarından öteye geçmeyecektir,
- * Görüldükleri yerde öldürülmelidirler,
- * Onları öldürenlere kıyamet günü sevap vardır,
- * Onların, namaz, oruç ve iyi amelleri yanında yaptıklarınız küçük kalacaktır,
- * Müslümanları öldürecekler de putperestlere dokunmayacaklardır,

- * Alâmetleri saçlarını kökünden kazıtmak olacaktır,
- * Zulmeden bir kavim olacaklardır,
- * Bütün mahlukatın en şerirleridirler,
- * Hakka en yakın olan iki kişiden biri tarafından öldürüleceklerdir,
- * Cehennem ehlinin köpekleridir,
- * Müslüman iken kâfir olmuşlardır.

Hâricîlerle doğrudan ilgili olan “el-Havâricu Kilâbu’n-Nâr” diye isimlendirilen ve sadece İbn Mâce ve İbn Hanbel’de geçen bu hadîs, Peygambere dayandırılan mevzu bir hadîsdir. Aynı zamanda bu hadîsin, Ebû Ğâlip’den gelen rivâyetin isnadı zayıftır. İbn Ebî Evfâ’dan gelen Â’miş’in rivâyeti ise münkatıdır. Aslında bu ifade Ebû Ümâme’ye aittir.

Hâricîlerle ilgili olduğu söylenen , hadîs kitaplarını bir hayli meşgul eden ve birçok sahâbe tarafından rivâyet edilen Murûk hadîsi sahîhdir. Ancak bu hadîs Hâricîler için söylenmemiştir. Hadîsin başlarına ve son kısımlarına ilaveler yapılmıştır. İçinde “Hâricî” ismi bile geçmemektedir. Ancak Hâricîlerin tavırları bu hadîslerle örtüştüğü için Hâricî hareketin zuhurundan sonra onlar hakkında söylendiği zannedilmiştir.

Murûk hadîsinin asıl metni şudur: “Sizin içinizden öyle zümreler türeyecektir ki, siz onların namazlarının yanında kendi namazınızı, onların oruçları yanında, kendi oruçlarınızı, onların iyi işleri yanında kendi iyi işlerinizi küçük göreceksiniz. Onlar Kur’ân da okuyacaklar, fakat Kur’ân hançerelerini geçmeyecek. Onlar, okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkacaklar...”¹ İşte bu sahîh hadîsin Hâricîlerin tavırlarıyla uyuşmasıyla da, bazı varyantların baş kısmına ve özellikle son kısımlarına “onları bulduğunuz yerde öldürünüz.” Veya “Onlar yaratılmışların en şerirleridirler” gibi sözler, peygambere nisbet edilerek, hadîse ilaveler yapılmıştır. Aslında hadîsin sahîh olan kısmı ise peygamberin geleceğe dair bir tahminidir. Yoksa Hâricîler gibi belli bir topluluğa yönelik söylenmiş değildir. Çünkü hadîsle örtüşen birçok topluluklar vardır.

Mihdac hadîsi, Mihdac’ın vasfı yönüyle bazı tariklerine ilave edilmiş Murûk hadîsinin bir varyantıdır ve sahîh değildir.

Şeytânü’r-Radha hadîsi de Mihdâc hadîsinin bir varyantı olması sebebiyle münker bir hadîsdir.

¹ Buhârî, F. Kur’ân(bab 36) 5058; Mürted(bab 6) 6931; Müslim, Zekat(bab 47) 1064; İmam Mâlik, Muvatta Kur’ân(bab 4) 10; İbn Hanbel, III, 60

Müteabbid hadîsi ise hem sened ve hem de metin yönüyle problemli bir hadîsdir.

“...Onları, iki taîfeden hakka en yakın olan öldürür” mealindeki hadîsin ise bazı isnadları sahîh olsa da Hz. Ali taraftarı bir çevrenin ürünüdür.

Sonuç olarak, Kütüb-i Tis’a’da, Peygamber’in doğrudan Hâricîleri hedef alarak söylediği herhangi bir hadîsi yoktur. Hâricîlerle ilgili olduğu zannedilen mevcut hadîslerin bir kısmı ise gayble ilgili hadîslerdir. Oysa Peygamber’in vahiy olmadan istikbâle dair hiçbir haber vermeyeceği de açıktır. Kütüb-i Tis’a’da geçen bazı hadîsler ise, zamanla meydana gelen olayların, Hâricîlerin yaptıklarıyla örtüşmesi sonucu, Peygamberin Hâricîler hakkında söylediği zannedilen hadîslerdir. Diğer bir kısım hadîsler ise, Hâricîlerin toplumda Hz. Ali v.b. gibi ileri gelen kişileri öldürmeleri ve insanların vicdanını rahatsız edici faaliyette bulunmaları sonucu, aleyhlerine uydurulan hadîslerdir.



BİBLİYOGRAFYA

ABDU'L-KÂHİR el-BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî (429/1037), **Mezhepler Arasındaki Farklar** (el-Fark Beyne'l-Fırak), çev.: Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 1991.

ABDU'R-REZZÂK HÜSEYİN, **Şi'ru'l-Havâric**, Ammân 1407/1986.

ACCÂC , Muhammed el-Hatîb , **es-Sünne Kable't-Tedvîn**, Kahire 1383/1963.

AHMED İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (241/855), **el-Müsned**, I-VI, nşr. Bedreddîn Çetiner, İstanbul 1413/1992.

AHMED CEVDET PAŞA , **Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ** (Peygamberler ve Halifeler Tarihi), I-II, sad.:Metin Muhsin Bozkurt, İstanbul trz.

AHMED EMİN, **Fecru'l-İslâm**, Kahire 1965.

AKBULUT, Ahmet, **Sahâbe Devri Siyasî Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri**, Ankara 1992.

AKBULUT, "Hâricîliğin Siyasî Görüşlerinin İtikâdîleşmesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XXXI, Ankara 1989, s. 249-263

AKYOL, Taha, **Hâricîler ve Hizbullah** (İslâm Toplumunda Terörün Kökleri), İstanbul 2000.

ALGÜL, Hüseyin, **İslâm Tarihi**, I-IV, istanbul 1986.

ALİYYU'L-KÂRÎ, **Zayıf Hadîsleri Öğrenme Metodu**, çev.: Ahmed SerdaroĖlu, İstanbul 1986.

ÂŞIK, Nevzat, **Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti**, (doktora tezi) İzmir 1981.

AYNÎ, Mahmud b. Ahmed (855/1451), **Umdetü'l Kârî Şerh-u Sahîhi'l-Buhârî**, Beyrut trz.

BELÂZÛRÎ, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yahya (279/892), **Ensâbü'l-Eşrâf**, I-V thk. Suheyl Zekkar, Beyrut 1417/1996.

BEYHÂKÎ, Ahmed b. Hüseyin (458/1065) **Şu'abü'l-İman**, I-IX thk., Ebû Hacer Muhammed, es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1410/1990.

BEYHÂKÎ, **Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvali Sahibi's-Şerîa**, thk. Abdü'l-Mu'tî Kal'acî, Kahire 1408/1998.

BEYHÂKÎ, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut 1414/1994.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, (256/870), **el-Camiu's-Sahîh**, I-VIII, nşr.:Bedreddîn Çetîner, İstanbul 1413/1992.

BUHÂRÎ, **et-Târihu'l-Kebîr**, I-IV, Beyrut 1986.

CÂHİZ, Ebû Osman 'Amr b. Bahr (255/869), **el-Hayevan**, I-VII, thk. 'Abdu's-Selâm Muhammed Hârun, Beyrut 1388/1969.

CELÎ, Ahmed Muhammed Ahmed, **"Dirâse 'ani'l-Fırak fî Târihi'l-Müslimîn el-Havâric ve's-Şîa"**, Riyad 1408/1988.

ÇAĞATAY, Neşet-Çubukcu İ. Agah, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, Ankara 1976.

ÇUBUKÇU, İ. Agah, **"Mu'tezile ve Akıl Meselesi"**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII, Ankara 1964, , s. 51-61

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahmân (255/869), **es-Sünen**, I-II, nşr. Bedreddîn Çetiner, İstanbul 1412/1992.

DABAŞÎ, Hamid, **İslâm'da Otorite** (Peygamberin Gelişinden Emevî İdaresine Kadar), çev.: Süleyman E. Gündüz, İstanbul 1995.

DEMİRCAN, Adnan, **Hâricîler'in Siyasî Faaliyetleri**, İstanbul 1996.

DİNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (282/985), **el-Ahbârü't-Tivâl**, thk. Abdü'l-Mun'im Âmir, Kahire 1960.

DİMEŞKÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdulhadî (?/744), **Tabakâtü'l Ulemâi'l Hadîs**, thk. Bûşî Ekrem, I-IV, Beyrut 1989.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. Êş'as es-Sicistânî (275/888) **es-Sünen**, I-IV, İstanbul 1981.

EBÛ 'UBEYD, el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî,(224/838), **Ğarîbu'l-Hadîs**, I-IV, Beyrut 1986.

EBÛ YA'LÂ, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna et-Temîmî (307/919), **Müsnedü Ebî Ya'la el-Mevsîlî**, thk. H. Selim Esed, Beyrut 1410/1989.

EBÛ ZEHRA, Muhammed , **Târîhu'l-Mezâhibi'l İslâmiyye**, I-II, Kahire trz.

EBÛ ZEHV, Muhammed b. Muhammed, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn 'İnayetu'l-Ümmeti'l-İslâmiyyeti bi's-Sünneti'n-Nebeviyye**, Mısır 1378/1958.

EDELİBÎ, Selahaddîn b. Ahmed, **Menhecu Nakdi'l-Mutûni 'inde Ulemâi'l-Hadisi'n-Nebeviyye**, Beyrut 1403/1983.

EŞ'ARÎ, Ebû'l Hasan Ali b. İsmail (324/936), **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve-htilâfü'l-Musallîn**, thk. Helmut Rither, Weisbaden 1382/1963.

FAYDA, Mustafa, "Âişe", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, II, İstanbul 1989, s. 201-205

FAZLURRAHMAN, **İslâm**, çev. Mehmet Aydın, Mehmet Dağ, İstanbul 1981.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, **İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri** (doktora tezi), Ankara 1983.

FIĞLALI, "İslâm Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XXVI, Ankara 1983, s. 353-370

FIĞLALI, "Abdullah b. Vehb er-Râsıbî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, I, İstanbul 1988, s. 141-142

FIĞLALI, **Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri**, İstanbul 1991.

FIĞLALI, "Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XXII, Ankara 1978, s. 245-275

FIĞLALI, "Hâricîler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XVI, İstanbul 1987, s. 169-175

FIĞLALI, "Hâriciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebebler", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XX, Ankara 1975, s. 219-247

GOLDZİHER, Ignaz, **Etudes Sur La Tradition İslamigue**, (traduites par Leon Bercher), Paris 1952.

GÖLCÜK, Şerafettin, **Kelâm Tarihi**, Konya 1992.

GÜNAL, Mustafa, **H. Ali Dönemi ve İç Siyâset**, İstanbul 1998.

HÂKİM en-NÎSÂBÜRÎ, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh (405/1015), **el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn**, I-IV, Beyrut trz.

HAMEVÎ, Yâkût b. Abdillâh (626/1228), **el-Mu'cemu'l- Buldân**, I-V, Beyrut 1957.

HATİBOĞLU, Mehmed Said, **H. Muhammed'in Vefatından Emevilerin Sonuna Kadar Siyasî-İctimâî Hadiselerle Hadîs Munasebetleri** (basılmamış doçentlik tezi), Ankara 1968.

HATİBOĞLU, "İslâm'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşîliği", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XXIII, Ankara 1980, s. 121-213

HATİB el- BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. b. Sâbit (463/1071) **el-Kifâye fî 'İlmî'r-Rivâye**, Haydarabad 1357.

HEYSEMÎ, Nûreddîn Ali. b. Ebî Bekr, (807/1404), **Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid**, I-X, Beyrut 1967.

HİZMETLİ, Sabri, "Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XXVII, Ankara 1985, s. 149-176

HİZMETLİ, "İtikâdî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İctimâî Hâdiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XXVI, Ankara 1983, s. 653-680

HUMEYDÎ, Abdullah b. ez-Zubeyr (219/834), **el-Müsned**, thk.: Abdurrahman el-Azami, Beyrut 1381.

'İCLÎ, Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih (261/874), **Ma'rifetu's-Sikât**, thk.: Abdu'l-Âlim Abdu'l-Azîm el-Bestevî, Medine 1405/1985.

IRAKÎ, Ahmed b. Abdurrahîm (826/1422), **el-Mustefâdu min Mubhemâtî'l Mutûni ve'l-İsnad**, thk. Abdurrahman Abdulhumeyd el-Berr, 1414/1994.

İZUTSU, Toshihiko, **İslâm Düşüncesinde İman Kavramı**, çev.: Selahaddin Ayaz, İstanbul 1984.

İBN ABD RABBİH, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed (328/939), **Kitâbu'l-İkdi'l Ferîd**, I-VII, thk.: Ahmed Emîn, Ahmed ez-Zeyn, İbrahim el-Ebyârî, Kahire 1940/1953.

İBN ADİYY, Abdullah b. Adıyy el-Cürcânî (365/975), **el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl**, thk. Suheyl Zekkar, Yahya Muhtar Ğazavî, Beyrut 1988.

İBN AKÎL, Abdullah b. Akîl el-Mısırî (769/1367) **Şerhu İbn'i Akîl alâ Elfiyeti-İbni Mâlik**, thk.: Muhammed Muhyiddin Abdulhâmîd, Mısır 1276/1967.

İBNU'L CEVZÎ, Ebû'l-ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (597/1200) **Keşfu'n-Nikâb ani'l Esmâi ve'l-Elkâb**, Beyrut, 1414/1993.

İBNU'L CEVZÎ, **Telbîsu İblîs**, nşr., Mehdî İstanbûlî, Şam 1396/1976.

İBNU'L CEVZÎ, **Kitâbu'l-Mevdû'ât**, I-III, thk.: Abdurrahman Muhammed Osman, Medine 1386/1966.

İBN EBÎ ÂSİM, Amr b. Ebî Âsım ed-Dehhâk b. Muhalled eş-Şeybânî (287/900), **Kitâbu's-Sünne**, Dimeşk 1413/1993.

İBN EBÎ'L HADÎD, (655/1257), **Şerhu Nehci'l-Belâğa**, I-V, thk.: Hey'et, Beyrut 1983.

İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî (327/921), **Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl**, I-IX, Haydarabad 1371/1952.

İBNU'L-ESÎR, Ebû'l-Hasan 'Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1232), **Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe**, I-V, Beyrut 1409/1989.

İBN HACER, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el- Askalânî (852/1448), **Etrâfu Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel el-Müsemmâ Etrâru'l-Müsnedi'l-Mu'telâ bi Etrâfi'l- Müsnedi'l-Hanbelî**, Beyrut 1414/1993.

İBN HACER, **Lisânu'l-Mizân**, thk.: Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, Beyrut 1416/1995.

İBN HACER, **Tehzibü't-Tehzib**, I-VII, thk., Halil Me'mun Şeyha, Ömer es- Selmânî, Ali b. Mes'ûd, Beyrut 1996.

İBN HACER, **Fethu'l Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, I-XIV, Beyrut 1414/1993.

İBN HACER, **Ta'cî'lu'l-Menfe'a bi Zevâidi Ricâli'l-Eimmeti'l-Erbe'a**, Beyrut trz.

İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ebî Bekr Muhammed el-Hadrâmî (808/1405), **Mukaddime**, II, Terc, Zâkir Kâdirî Ugan, İstanbul 1968.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibban b. Ahmed (354/965), **Kitâbu's-Sikât**, Beyrut 1393/1973.

İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer (774/1372) , **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk.: Ali Şîrî, I- XIV, Beyrut 1408 / 1988.

İBN KESÎR, **Kitabu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer**, Beyrut trz.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed b. Müslim (276/889), **el- Me'ârif**, nşr., Muhammed İsmâîl es-Sâvî, Beyrut 1970.

İBN MÂCE, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (275/888), **es-Sünen**, I-II, nşr.. Muhammed Fuâd 'Abdu'l-Bâkî, İstanbul 1413/1992.

İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), **Lisânu'l Arab**, I-XV, thk.: Muhammed Hasbullah, Hâşim eş-Şâzelî, Kahire trz.

İBNU'N-NEDÎM, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Ebî Ya'kûb (385/995), **el-Fihrist**, Beyrut 1978.

İBN ÖMER, el-Ezdî el-Basrî, er-Rebî b. Habîb (170/786), **el-Câmiu's-Sahîh Müsnedü'l- İmam er-Rebî b. Habîb**, Kahire 1349.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd (230/844), **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, I-VIII, Beyrut 1985.

İBN TEYMİYYE, Ebû'l-Abbas Takiyyüddîn Ahmed b. Abdu'l-Hâlim (728/1263), **Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi'l-Kelâmi's-Şîa' ve'l-Kaderiyye**, thk.: Muhammed Reşâd Sâlim, I-IX, 1406/1986.

İLHAN, Avni, "el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyu ani'l-Münker", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, III, İzmir 1986, s. 89-116

İRFAN, Abbulhâmîd, **İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akaid Esasları**, çev., M.Saim Yeprem, İstanbul 1983.

KÂDÎ İYÂZ, b. Mûsa el-Yahsûbî (544/1149) **el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ**, Kâhire 1389/1970.

KOÇYİĞİT, Talat, **Hadîşçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar**, Ankara 1988.

KOÇYİĞİT, "Mevzû Hadîslerin Zuhuru," **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XV, Ankara 1968, s. 57-68

KAFÂFÎ, Muhammed, "Ebû Sa'd Muhammed b. Saîd el-Ezdî el-Kalhâtî'ye Göre Hâriciliğin Doğuşu," çev: Ethem Ruhi Fiğlalı, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XVIII, Ankara 1972, s.177-191

KANDEMİR, Yaşar, **Mevzû Hadîsler**, İstanbul 1997.

KASTALLÂNÎ, Ahmed b. Muhammed (923/1518), **İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Beyrut 1304.

KUTLUAY, Yaşar, "İbâdilere Ait Bazı Metinler", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XV, Ankara 1967, s. 141-149

KUTLUAY, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, Ankara 1965.

LEWIS, Bernard , **Tarihde Araplar**, çev: H.Dursun Yıldız, İstanbul 1979.

LEVİ DELLA VIDA, G, "Hâriciler", **İslâm Ansiklopedisi**, V/I, İstanbul 1950, s. 232-236

MÂLİK B. ENES, el-Esbâhî (179/795), **el-Muvatta**, I-II, nşr, Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, İstanbul 1413/1992.

MESÛDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Ali (346/957), **Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher**, I-IV, thk. M.Muhyiddin Abdulhamîd, Kâhire 1964.

MİNKÂRÎ, Nasr b. Muzâhim (212/827), **Vak'atu Sıffin**, thk. Ve şrh. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Kâhire 1382/1962.

MU'AMMER, Ali Yahya, (ö:1980), **el-İbâdiyye beyne'l-Fırakî'l-İslâmiyye 'inde Kuttabi'l-Makâlât fi'l-Kadîm ve'l-Hadis**, Cezayir 1987.

MÛSEVÎ, Abdu'l-Hüseyîn Şerafuddîn, **el-Murâcaat**, Beyrut 1389/1978.

MÛBERRED, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (285/898), **el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb**, thk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire trz.

MÛSLİM, Ebû'l-Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (261/874), **el-Câmiu's-Sahîh**, I-III, nşr.: Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, İstanbul 1413/1992.

NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Şu'ayb (303/915), **es-Sünen**, I-VIII, Bedreddîn Çetiner, İstanbul 1413/1992.

NESÂÎ, **Kitâbu'd-Duafâ ve'l Metrûkîn**, thk.: Burhan ed-Dâvî, Kemal Yusuf, Beyrut 1407/1987.

NEVEVÎ, **Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî**, Beyrut 1415/1995.

ONAT, Hasan, **Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'ân'ın Rolü** (1. Kur'ân Sempozyumu), Ankara 1994.

ONAT, **Emevîler Devri Şîî Hareketleri**, Ankara 1993.

ÖNKAL, Ahmed, "Ahnef b. Kays", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, II, İstanbul 1989, s. 179

ÖZ, Mustafa, "Hurkus b. Zuheyr", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XVIII, İstanbul 1998, s. 390-391

RAYYIS, Muhammed Ziyaüddîn, **İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi**, çvr.:İbrahim Sarmış, İstanbul 1995.

SEKKÂ, Ahmet Hicâzî, **el-Havâricü'l-Harûriyyûn**, Kâhire 1980.

SANTİ, Paul, "İslâm'ın Başlangıcında Belli Başlı Siyasî ve Felsefî Akımlar", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, V, çvr.: M.Sait Yazıcıoğlu, Ankara 1982, s. 321-330

SARIÇAM, İbrahim, **Emevî Hâşimî İlişkileri** (İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar), Ankara 1997.

SEYF B. ÖMER, el-Esedî et-Temîmî (200/815), **el-Fitne ve Vak'atü'l-Cemel**, der.: Ahmed Râtîb Armûş, Beyrut 1406/1986.

SİBÂÎ, Mustafa, **İslâm Hukukunda Sünnet**, çvr.: Kâmil Tunç, İstanbul 1989.

SİBÂÎ, **es-Sünne ve Mekânetuhâ fi't-Teşrî'i'l-İslâmî**, Kahire 1380/1961.

STROTHMANN, R., "Takîyye", **İslâm Ansiklopedisi**, XI, 2. Baskı İstanbul 1979, s. 679-681

SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), **Miftâhu'l-Cenne fi'l-İhticâc bi's- Sünne**, 1394/1978.

SUYÛTÎ, **Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevevî**, I-II, thk.: Abdu'l-Vehhâb Abdu'l-Latîf, Mısır 1379/1959.

SUYÛTÎ, **el-Leâli'l-Masnû'a fi'l-Ehâdisi'l-Mevdû'a**, I-II, Mısır 1317.

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim (548/1153), **el-Milel ve'n-Nihâl**, I-II, thk.: M.Seyyid Kılânî, Beyrut 1395/1975.

ŞELEBÎ, Ahmed , **Mevsûâtü't-Târîhi'l-İslâmî**, Kahire 1982.

ŞEYBE, Abdulkâdir, **Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri**, çev.: Osman Cilacı, İstanbul 1995.

TABERÂNÎ, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (360/970), **el-Mu'cemü'l-Evsât**, thk.: Seyyit Ahmed İsmâîl, Kahire 1417/1996.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, I-XIII, Beyrut 1407/1987.

TÂLİBÎ, Ammâr, **Ârau'l-Havârici'l-Kelâmiyye**, I-II, Cezayir 1398/1978.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (279/892), **es-Sünen**, I-V, nşr.: Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî, İstanbul 1992.

TU'AYME, Sâbır, **el-İbadiyye Akîdeten ve Mezheben**, Beyrut trz.

TURAN, Ahmed, **İslâm Mezhepleri Tarihi** (İslâm'da Siyasî Düşüncenin Oluşumu), Samsun 2000.

TUNÇ, Cihad, "Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XXIII, Ankara 1978, s. 247-256

TUNÇ, **Sistemik Kelâm**, Ersiyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994.

T. LEWICKI, "İbâdiyye", **İslâm Ansiklopedisi**, V/II, İstanbul 1987, s. 687-690

'UKAYLÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsa, **Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr**, thk.: Abdu'l-Mu'tî Emin Kal'acî, I-IV, Beyrut 1984.

VAGLIERI, Laura Veccia, "Ali-Muâviye Mücadelesi ve Hâricî Ayrılmasının İbâdî Kaynakların Işığında İncelenmesi", çvr.: E. Ruhi Fırlalı, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XIX, Ankara 1973, s.147-150

WATT, W. Montgomery, **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev.: E. Ruhi Fırlalı, İstanbul 1998.

WELLHAUSEN, Julius, **Arap Devleti ve Sükûtu**, çev.: Fikret İşıltan, Ankara 1963.

WELLHAUSEN, **el-Havâric ve's-Şîa**, Arapça'ya Çeviren: A. Bedevî, Kahire 1958.

YALTKAYA, M. Şerafuddîn, İslâm'da İlk Fikrî Hareketler ve Dînî Mezhepler, **Dâru'l-Funûn İlahiyât Fakültesi Mecmûası**, Şubat, İstanbul 1930.

ZEÎDÎ, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercümesi**, trc., Ahmed Naim, I-XIII, Ankara 1976.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed (748/1347), **Tezkiretü'l-Huffâz**, I-IV, Haydarâbâd, 1956.

ZEHEBÎ, **Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, I-IV, Kahire 1382/1963.

ZEHEBÎ, **el-Kâşifü fî Mârifeti Men Lehu'r-Rivâyetü fi'l-Kütübî's-Sitte**, I-II, thk.: Ahmed Muhammed Mahmud Avvame, Cidde 1413/1992.

ZEHEBÎ, el-Muğnî fi'd-Du'afâ, thk.: Nureddîn 'lîr, Katar trz.

ZEMAHŞERÎ, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer (838/1143), Esâsu'l-Belâğa,
Beyrut 1412/1992.

